

హనుమద్గ్రంథమాల.

ద్వితీయసూచము.

శ్రీ మేధావక్తామూర్తయైనమః.

“స్వధర్మే నిధనం శ్రేయః”

హనుమంత నిరోధ్య దాశరథిచరిత్ర నిర్ణయ

శ్రీమత్సుగ్రీవ పట్టాభిషేకాద్యాంధ్ర గ్రంథకర్తయు,
శ్రీదైవాద్వైత మతప్రవిష్టుఁడు
పెరవలిపు రోన్నతపాఠశాలాంధ్రోపాధ్యాయుఁడు నగు
అష్టావధాని

అ. హనుమంతరాయశర్మ పాకయాజిచే

ర వి యిం పఁ బ డి న ది .

ప్రథమముద్రణము ౫౦౦.

బెజేవాడ :

ఆంధ్ర గ్రంథాలయ ముద్రాణాలయమున
బ్ర॥ కర్లపాలెము కోదండరామశర్మచేత
ముద్రింపఁబడియె.

శ్రీ టిఱిత సంవత్ ౧౦౮.

౧౯౨౭.

సర్వస్వామ్య సంకలితము]

వెల రు ౧—౦—౦.

రసికవతంసులారా !

ఆంధ్రవాఙ్మయమునకుఁ గల ప్రత్యేక వ్యక్తిత్వము తెలుపు చిత్రకావ్యములలో అచ్చాంధ్ర, నిరోష్ఠ్య, సిర్గద్య దాశరథి చరిత్ర యొకటి. ఈతెగ పుస్తకము లాంధ్రభాషలోఁ జేలయరుదుగా నున్నవి. శుద్ధాంధ్ర గ్రంథరచనమే మిగులఁ గష్టము. ఆంధ్రపదములు నిఘంటు శరణ్యములుగ నున్నవి. నిజమగు తెనుఁగుకవిత శ్రీనాథుని కీసలి పాత్రములలోఁ గానరాదు. సమాసములు, స్త్రోపాలు, యమక ములు లోనగు నాధునికకవుల కల్పనలన్నియు మూఁడుపాళ్లు సంస్కృత మునకుఁ జెందినవి. తేనెనలె దరితీపు గల మన తెనుఁగునకు వ్యక్తిత్వ మును నిలువఁబెట్టుటకే కాఁబోలు తెలగన్న యవతరించినాఁడు. “అచ్చతెనుంగు పదై మొకటైనను గబ్బములోన నుండినన్ హెచ్చేని యాడుచుందురు” అని సమకాలిక కవిలోకమునకు శుద్ధాంధ్రభాష యెడఁ గల ప్రేమను, శుద్ధాంధ్ర గ్రంథరచనదుఃనందలి కష్టమును గూడఁ దెలగన్న పేర్కొసినాఁడు. రానురాను చిత్రకావ్యములు గూడ శుద్ధాంధ్రమున బయలువెడలుట భాషాభివృద్ధికే దార్కాణమని యొప్పుకొనకతప్పదు.

మనకుఁ దెలిసినంతలో శుద్ధాంధ్ర నిరోష్ఠ్య గ్రంథరచనమున మరింగంటి సింగరాచార్యులు ప్రథముఁడు. దాశరథిచరిత్ర రచయిత యగు ప్రకృతగ్రంథకర్త కడపటివాడని చెప్పనగును. నిరోష్ఠ్య శుద్ధాంధ్ర సీతాకల్యాణమున సింగరాచార్యులు గ్రంథరచనమునందలి కష్టము నీక్రిందివిధముగఁ జెప్పినాఁడు.

చ॥ తెనుఁగునఁ గొన్ని కావ్యములు • తెల్లముగా రచియింపవచ్చుఁ జే
రొక్కనఁగ నిరోష్ఠ్యకావ్యములు • కొన్ని యొనర్పఁగవచ్చుఁగాక చ

క్కన నివి రెండుచేందములు • గ్రచ్చేటఁగూర్చెడు నేర్పుచేత నే
వ్వనికి రచింపశక్యమగు • వాంఛ యొనర్చితి దాని జేయఁగన్!

తే॥ చెప్పరానట్టికావ్యంబు • జెప్పఁబూని
నాడ నుద్ధతగతిచేత • నడచి నడవ
ముఁబ విచారింపకయ యేగి • జలధి దాట
జేరు సాహసి దొడ్డు కొంచెం లనునె ?

తే॥ ఒకరితెలుపు బోవ • నొకరు నా తెలుపు రా
రీప్రబంధరచన • మెన్న దరమె॥

*

*

*

*

చ॥ ఇలఁ గవితాప్రయాసమగు • నెన్నికయై యుభయార్థకావ్యముల్
గల విపు డట్ల విన్నయది • గ ద్వికముండఁగ గల్గనేర్చునే
తెలుఁగునిరోష్ఠ్యపుంగుతి యిదే మఱితక్కుఁగ నిప్పటందులన్
గలుగదు వింటలేదె యిక్క • గాఁగలజోడల నెన్న నేటికన్ !

పైపద్యములవలన అచ్చతెలుగులో నిరోష్ఠ్య నియమము పాటించుట మిగులఁగట్టచుని తెలియుచున్నది. పాపము సింగరాచార్య కవి, నిరోష్ఠ్య శుద్ధాంధ్రకావ్యము వేటొకటి “నభూతో సభవిష్యతి” యనినాడు. “కాలోహ్యాయం - నిరవధిస్త్విపులాచ పృథ్వీ” యన్నటుల అనంతమైన మహాంధ్రముండలమున నెందఱు మహాకవు లుదయించి నిర్వచన నియమముగూడఁ బాటించి అచ్చాంధ్ర నిరోష్ఠ్య నిర్గద్య కావ్యముల రచింపనుంకిరోయని తలంపఁడయ్యె. ఈచర్చయంతయుఁ బూర్వోక్త నియమ భూయిష్ట గ్రంథరచన మెంతో కష్టవనితెలుపుట కని సహృదయులు భావింపఁ బ్రార్థితులు.

యతిప్రాసలె కవితకు నిర్బంధశృంఖల లని భావింపఁబడు సీనప యుగమున నిట్టి చిత్రకావ్యములు విడ్డూరముగఁ దోపవచ్చును. కవికిఁ గల స్వతంత్రము నవనాగరకుల యభిరుచికి లోనైనదిగాదు. వాఙ్మయమునఁ దనకుఁగల యభినివేశము, ఆభిమానము, ఆసక్తిని బట్టి కవి విచిత్ర కావ్యరచనమునకు దొరకొనును. “యేనామ కేచిదిహనః ప్రథయంత్యనజ్ఞాం” బాసంతు తే కి మిహశాకా ప్రతి నైషయత్నః ఉత్పద్యతే

మనుతు కోపి సమానధర్మః" అని భవాభూతి చెప్పినట్లు ఎట్టికావ్యముల కేని కాలమునుబట్టి విలువ గలిగితిరును. ఈచిత్రకావ్యమున నిర్బంధములు మెండుగనుంటచే గవికేగల స్వాతంత్ర్యము పెక్కుతావుల మరుగుపడినది. కవి తన సహజకౌశలము నూతగఁగొని గ్రంథనిర్మాణమునఁ గృతార్థుఁడయ్యెననుటకు సంతసమగుచున్నది నిరోష్ఠ్య నిర్గద్య నియమములతోఁగూడ నాంధ్రవాఙ్మయమును బెంపునొందింపనగు ననుట కీ తెగ కావ్యములు సర్వవిధములఁ దార్కాణ కాఁగలవు.

ప్రకృతగ్రంథకర్త అబ్బరజు హనుమంతరాయశర్మగారు. వీరింతకుమున్ను శుద్ధాంధ్ర నిరోష్ఠ్య నిర్వచన సృగచరిత్రము. సుగ్రీవ పట్టాభిషేకము మొదలయిన ప్రబంధములను, వాణీశతకము; హరిహర నాథ శతకము, మున్నగు శతకములను రచించి యాంధ్రలోకమునకుఁ జిరకాలమునుండి పరిచయులై యున్నారు. నిరోష్ఠ్య నియమమును బాటించుచు నచ్చే తెనుఁగున నీదాశరథిచరిత్రలో వ్రాయఁబడిన ద్వ్యర్థి, యమక, శ్లేషాదికములు, గర్భకవిత, సర్వలఘుసీసాదులు కవికేగల శుద్ధాంధ్ర కవితాశిల్ప పరమాసధికిఁ దార్కాణములు. చేక్కగఁదెలియుటకై లఘుటిప్యణము గూడఁ గవిగారు సమకూర్పించుటచే గ్రంథ ప్రశస్తి సామాన్యజనులుగూడ గ్రహింప నవకాశము కలిగినది. అంధ్రాంధ్ర నిరోష్ఠ్య నిర్గద్య కావ్యములు వానియుత్పత్తి వికాసములనుగూర్చి గ్రంథకర్తగారు విపులముగఁ జెప్పియున్నారు. కవిగారు చెప్ప వలెను పక్షనియొక యంశమునుగూర్చి (కవితాప్రశస్తి) యిండుక వ్రాయుట ప్రకృతము కాకపోదు.

కాళ్లు వ్రేళ్లు ఒడలు బిగించికట్టినను అంతలో నిర్బంధ బంధముల తొలంగించికొని ప్రేక్షకలోకమును దనువు నింద్రజాలికని వలె నీకషియు నిర్బంధముల నీన్నింటిని పాటించియు నుత్తీర్ణుడై స్వతంత్రగ్రంథమువలె నీదాశరథిచరిత్రను రచించెననుట యొక విశేషము. "కటకటా రాఘవుఁడుఁముఁ త్కటకరీంద్ర! కటకలితదాన ధారార్ద్ర! కటకమార్గ! గామి యెట్టుచరించు నుత్కటకరీంద్ర! కటకలితదాన ధారార్ద్ర! కటకతటుల" అనుచో రామభ్యుదయమున రామభద్రుఁడు చేరిన కౌశలమును అచ్చే తెనుఁగు నిరోష్ఠ్యములో "హత్తిచెక్కిళ్ల నీటిని

హ త్తి తడిసి ! నట్టి రాదారి నడయాడి నట్టిడచేట” “హ త్తి చెక్కిళ్ళ నీటిని
హ త్తి తడిసి నట్టి తాదారి నడయాడ నయ్యెనకట” యను మృదుమధుర
భాషలోఁ గవిగారు లిఖించి తమకౌశలమును బ్రచురించిరి. ఇటులె నీ
చిటుపొత్తమునఁ బూర్వకవుల పోకడల కనుకరణములు గలవు.
అవియు, .

“మదగజరాజముల్ చేనిరమార్గమునం గడు నింపునింప వే
మదగజరాజయాన మద మంధర బంధుర యానమానముల్”

అన్నట్లు మిగుల రమణీయములుగా నున్నవి. మచ్చైన కుదాహ
రింతుము.

“నీ॥ తనభవ్యధామంబు • తనభవ్యధామంబు
కరణి మిత్రోన్మేష • కరముగాఁగ” (సు)

“నీ॥ తనకడిందికడంక • తనకడిందికండక
కరణిగట్టంతయై • గండెసంగ” (దా. చ. ప్రి)

“నీ॥ కానకకన్న సం॥తానంబు నేటికి
కానకే కన్న సం॥తానమయ్యె
వివిధాగమాంత సం • వేద్యుండు గావున
వివిధాగమాంత సం॥వేద్యుఁ డయ్యె”
(రామాభ్యుదయము)

“నీ॥ కానకకన్న సం॥తానంగనేటికి
గారకకన్న సం॥తాన నయ్యె
జెట్లంగదిరిగెడి • జెట్టి తానేటికి
జెట్లండఁ దిరిగెడి • జెట్టి యయ్యె”
(దాశరథి చరిత్ర. ప్రి).

ఇటులె కొన్ని పోలికలఁ జూపవచ్చును. గ్రంథము సలక్షణమగు
భాషలో నుత్తమవగ్రస్త బాధాది చిత్రీరచనములతో నలరారి కవి
తాళిల్పలోబురహృదయము లాకర్షించునటులున్నది. గ్రంథకర్తగారు
సుప్రసిద్ధకవివంశ సంజాతులు. ఆంధ్రకవితాకన్య నియోగులయింటి
యాదుభద్రులు. అందుఁ బ్రత్యేకించి యాంధ్రకవితారచనమున సుప్ర

సిద్ధులగు మాకొండవీటిసీమ యాటువేల నియోగులనుగూర్చి చెప్పవల
సినపనియేలేదు.

నిరోష్ఠ్యాది నిర్బంధములులేని సరళ స్వతంత్రకవితారచనమున
నీ గ్రంథకర్తగారు కృషిచేసి యుత్తమగ్రంథములు వ్రాసి యాంధ్ర
భారతికర్పించి ధన్యులుకాఁగోరుదు నీచిన్నిపాత్రమునకుఁ బీఠికవ్రాయ
నవకాశము కలుగఁజేసియు విశ్రాంతిలే కున్న మామెడఁ గనికరించి
తొలిపలుకు ఆలస్యముగ నిచ్చినను బరిగ్రహించినగ్రంథకర్తగారి సద్భా
వముఁ గొనియాడుదున్నారము.

గ్రంథకర్తగారికి సత్కృతినిర్మాణమునకు వలయు దీర్ఘాయు
రారోగ్యాదికములు ప్రసాదింప భగవంతుడగు సర్వసాక్షినిఁ బార్థింపఁ
చేన్నారము.

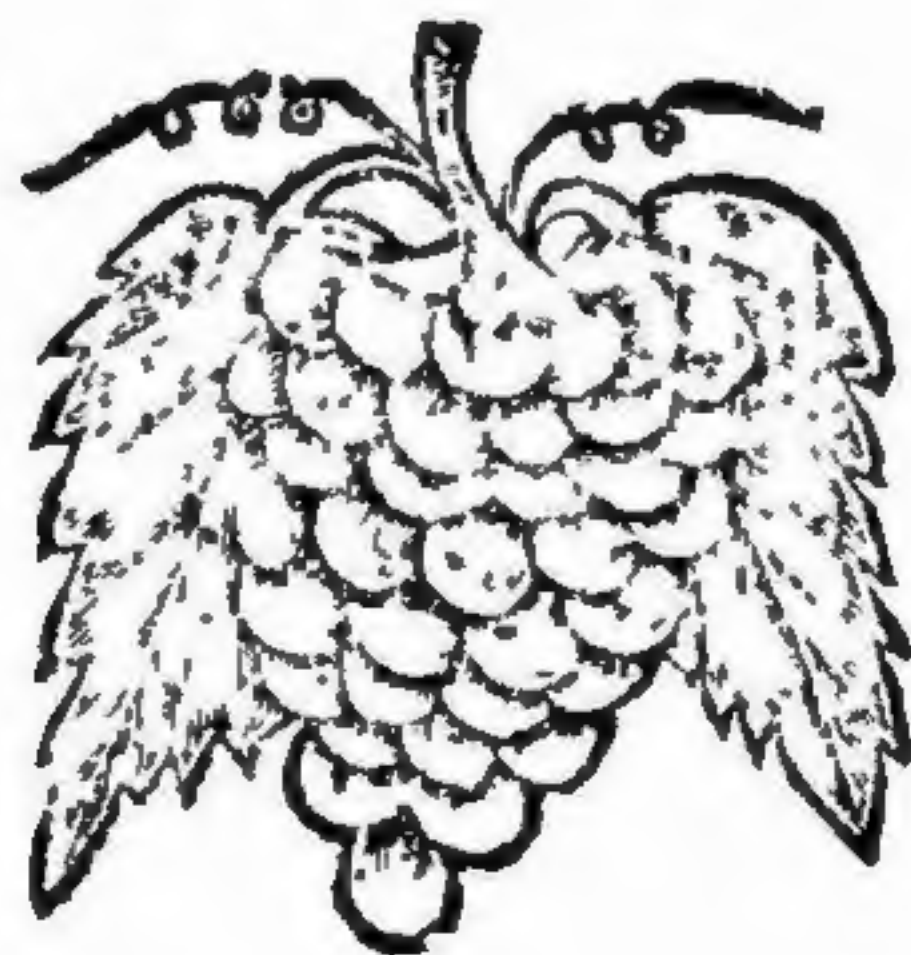
చ॥ సరసము భావభాసురము • సన్నియమావృతమై తనర్చు “దా
శరధిచరిత్రముక” జేదివి • సంతసమందితి, మచ్చతెన్నులో
నెఱతఱముక నిరోష్ఠ్యమును • నీవలెఁగూర్చి ప్రబంధ వల్ల నె
వ్వరికి దరంబు నేటి కవివర్గములో? “మానుమత్కవీశ్వరా!”

ఇట్లు భాషాసేవకులు,

జ్ఞా శేషాద్రిరమణకవులు,

కతాపధానులు,

నందిగామ }
1—2—27 }

పండితాభిప్రాయములు

ఓం

“స్వధర్మే నిధనంశ్రేయః.”

శ్లో॥ అబ్బరాజాన్వయోర్భూత హనుమచ్ఛర్మణా ముదా
అచ్చాద్రీభాషాగ్రధితం చరితం రాఘవస్యతు
సతాం ప్రహర్షణం భూయా దిత్యాశీః క్రియతే మయా॥

సత్యనారాయణపురాగ్రహారం }
చిదానందాశ్రమం,
బెజవాడ.
౨౨—3—౨౭.

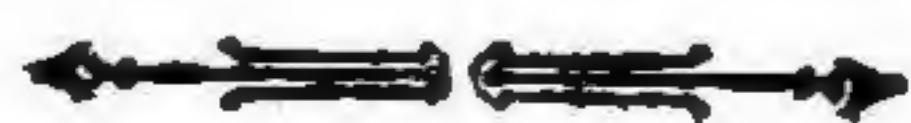
ఇత్యం సతాంవిధేయః
శ్రీ॥ వై॥ మ॥
కోటిశ్చరశర్మశాస్త్రి.

శ్లో॥ సంశుద్ధాంధ్ర నిరోష్ఠ్య నిర్వచన రూపాద్ధ్యూత మత్యద్భుతం
పూతం దాశరథిశ్చరిత్ర మతులం విద్యత్ప్రబోధోదయం
కృత్యం దాశరథే రివాతిబహుశైశ్చిత్రైః ఓచితైర్వృతం
జీయాదేతసి “హాబ్బరాజ హనుమత్కవ్యగ్ర” వక్త్రోద్ధితమ్॥

మ॥ పస నింపా మణులుండ వార్ధి నెరసుల్ • పాటింప వైదుష్యమే
రసవద్గ్రంథ నిబంధనంబు గడుఁ గృచ్చిం, బండు నచ్చాంధ్రమా
ర్యసమీడ్యంబు నిరోష్ఠ్య నిర్వచనమం • దాహాయనంజేయు నీ
యసదృగ్గ్రంథము “నబ్బరాజ హనుమం తాఖ్యం దొనరెం బలీ!”

తాటాకా హైమూలు, } శతానధాని, ములుకుట్ల వేంకటకృష్ణశాస్త్రి,
తెనాలి. } ఆంధ్రపండితుడు.

చ॥ కయిఁగయిఁగూర్చి నే స్తమును • గాటముగా నొసరించి బత్తితోఁ
గయిక, యితమ్ము దీరుపఁగఁ • గానలఁగ్రమ్మరు రాముఁగొల్పుతాఁ
గయనుమః డోముఁ బేరిఁటివో • కాటమున న్ననుబోటివాఁడె యీ
కయిసరుఁ డంచు నెంచి కడఁక నివిడకుండెడు మోడుచండయ్య॥ 1

చ॥ ఎవనికతల్ చెల్లించడివ • నేలికలేబొలదిండు లిక్కలం
జేవిగల యాండ్రఁ గల్ములనుసంతును, గూరుచే నే స్తకాండ ను
ద్ధవిడిని వీడి గోడున నెద ల్వగులం బసవెత్తుచేందురా
దువదువతెక్కలయ్యకతతోఁ బుడచే పెరవెవ్వయేనియు॥ 2

చ॥ ఎవనల గాముని చపనులేని నెటుంగుచే నుడ్వఁజాల ర
న్నది నిజేమంచుఁ దెల్పు రహి • నాతని సవ్వడు తెల్లఁ దెల్పుచోఁ
బెదవిఁ గదల్చకుండ, నొకఁవెంటను మాటలువెట్టకుండ, కొ
ప్పిదపుఁదెలుంగుపుట్ట మలుబిడ్డఁడుగాఁ బచరించె గబ్బము॥ 3

గీ॥ ఎందునే ను చేసేలేక పెం • పొందియున్న
యొడయఁ డ వ్వేడివేల్పువం • గడపుఁగఁబలి
చేందురుండగు శ్రీరావ • చంద్రకతను
మంతునకుఁ దెచ్చితివి “హను • మంతరాయ” 4

గీ॥ తెనుఁగుబూదేనె వాయి నొవ్వని వితానఁ
జేదువునోటను బెదవినే • గదులసీక
చేవులఁదేలించి నోరూరఁ • జేలిపె నీదు
వింతయగుకైత “శ్రీహను • మంతరాయ!” 5

ఏలూరు.)
8—2—27)

ఇట్లు విధేయుఁడు,
రాజా మంత్రిపెగడ భుజంగరావు.

—o—o—o—

దువదువ.....య్య = చతుర్భుజుఁడు (విష్ణువు)

సు జ న ర ం జ ని

—o—o—o—

ఉ॥ శ్రీకమలాక్షు లీక్షితిని • శిష్టుల దుష్టులఁ బెంపఁ ద్రంపఁగా
లోకములెన్న సౌఖ్యము, ల • లోపముగా నిడి యింపునింప శో
భాకర్మలైన భూమితనఁయా రఘురాములుగా వెలుంగు త
చ్ఛ్రీకరులెల్ల నాహృదయఁసీను వసింతురుగాతఁ బీరితిమై. (1)

సీ॥ శ్రీమదుమా రమా • చిత్తాబ్జమిత్రుల
శివకేశవులభక్తఁ • జెలగువారు,
స్వకులద్వయమునకు • వన్నెఁ దెచ్చినవారు,
మా తల్లిదండ్రుల • మాదిరివారు,
నగు నబ్బరాజు మఁగాంచికా శేషార్థ
లకుఁ బుత్రుఁడగుచుఁ జెలంగువాఁడు,
సుభయ భాషావిదుం • డురుగుణి బసవాంబ
కాశేషయకు నల్లుఁ • డైనవాఁడు,
శుభగుణ వేంకట • సుబ్బాంబికా చిత్త
పంకేజ భానుఁడై • పరగువాఁడు,
నాత్మధర్మ మెఱింగి • యాచరించెడువాఁడు
పాకయానియనంగఁ • బడినవాఁడు,

తే॥ గీ॥ వెలది వేంకట సీతాంబ, • వేంకట శిని
కామసుందరి, రంగాంబి • కా, సరస్వ
తులను గోదండపాణిని • దుల్యమైన
కూర్మిఁగాంచి ముదమ్మునఁ • గులుకువాఁడు. 2

తే॥ గీ॥ ఐన “హనుమంతరాయ శఙ్కభిథానుఁ”
డలర నచ్చాంధ్రము నిరోధ్య • మగుచే నొప్పు

“దాశరథిచాత్ర” రచింప • దానికేను
“సుజనరంజని” యను టీక • పోకవ్రాసి॥

3

తే॥ గీ॥ నేర్చులాగున మీచేత • జేర్చినాడ
దీనిఁ గని చేదువరులు సంఘియమువాసి
యర్థము గ్రహించి సంతస • మందుడంపే
నబ్బరాజు సీతారామ • యాఖ్యుఁ డనియె.

౪

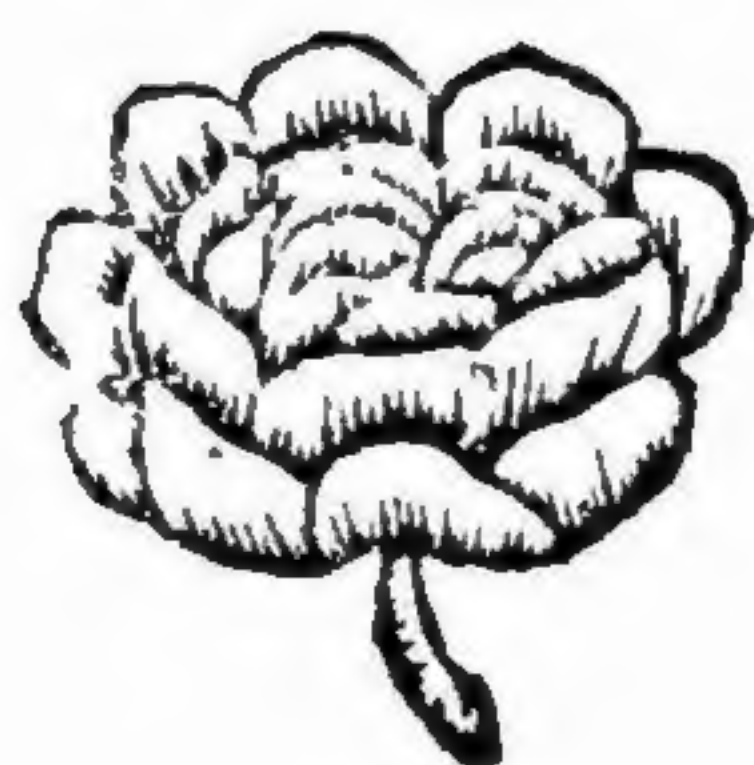
క॥ హనుమండు రచించె రామా
యణము “సుజనరంజనముగ” • నలరంగ మున్నే
హనుమండు రచించె రామా
యణము “సుజనరంజన” మిపు • డటు గాకున్నే?॥

౫

ఇట్లు బుధజనవిధేయుడు,

అబ్బరాజు సీతారామశర్మ

పాశురామచరిత్రా ద్యనేకాంధ్రగ్రంథకర్త.

မြန်မာနိုင်ငံတော်
ပြည်ထောင်စု

శ్రీ వృషసంవత్సరాశ్వయుజ శు శి || సౌమ్యవాస రానూరాధా
నక్షత్రమున జననము.

గ్రంథకర్త:

అ. హనుమంతరాయశర్మ పాకయాజి.

శ్రీ రాజశేఖరస్తుతి.

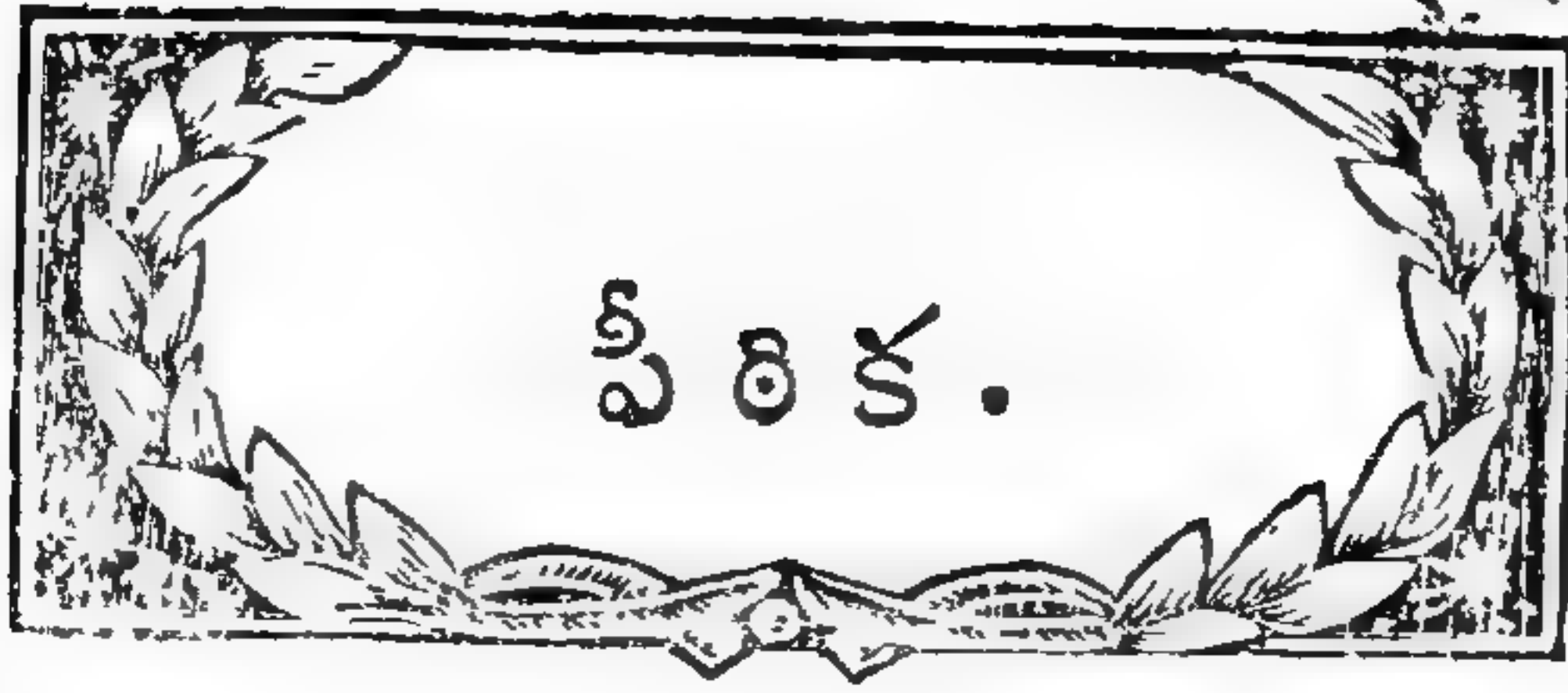
శ్లో॥ శ్రీ మద్ధరాత్మ జేశాయ
హ ర్యంబక ధరాయచ
శ రణాగత రక్షాయ
కృ పామృతనిధే నమః.

హనుమస్తుతి.

శ్రీ హనుమ గ్రంథాలయము,
తొండ్రోలు.

క॥ ఆ నునగు పరవస్తవ్యర్థము
హనుమచ్ఛర్మాభిధానుః • డౌ ననంగ నిరా
శ సు జలిపిన కృతులను వసు
ధను నిలిపిన రామభక్త! • ధర్మాసక్తా!

చేదునదులా రా!

ఊరైల, కాళేశ్వర (కాళహస్తి), ద్రాక్షారామంబులను నీ త్రిక్షేత్రంబులు, పుణ్యక్షేత్రంబులు నాఁబడు. సుక్షేత్రంబులైన యీ త్రిక్షేత్రంబులం బవిత్రంబులై వెలుగొందు లింగత్రయంబు త్రిలింగసంజ్ఞ న్వ్యవహరింపంబడు. ఈత్రిలింగమధ్య ప్రదేశంబు, త్రైలింగదేశంబు నాఁబడు. తత్త్రైలింగదేశనివేశులై తనరారువాకు, త్రైలింగ్యులనియు, నాంధ్రులనియు, వారు వాడఁబడుభాష త్రైలింగభాష (త్రిలింగ=తెలుఁగు)యనియుఁ బలుకంబడు. ఈవిషయములను గుఱించి అప్పకవీయమున నిట్లు వ్రాయంబడినది.

క॥ ఊషితిధర కాళేశ్వర । ద్రాక్షారామంబు లనఁగఁచనరాఁడెడు నీ త్రిక్షేత్రంబుల లింగము । లీక్షితిని ద్రిలింగసంజ్ఞఁ నెన్ని కకెక్కెన్. తే॥ తత్త్రిలింగనివాసమైఁతనరుకతనానాంధ్రదేశంబు తాఁ ద్రిలింగఁగాఖ్య మయ్యెఁ దెలుఁగగుచుఁ దద్భవము దానిఁవలన బొడమె । వెనుకఁ గొందలు దానినె • తెనుఁగు నందుగి.

తత్త్రైలింగదేశస్థులయిన విద్వన్మహాకవీంద్రబృందంబులవలన రచింపబడి ఆంధ్రపద్యగద్యాత్మకంబు లయిన గ్రంథరాజంబులలోఁ గొన్ని రసప్రధానంబులనియు, మఱికొన్ని చిత్రప్రధానంబులనియు ద్వివిధంబులుగా వాఙ్మయము.

రసప్రధానంబులు:—సర్వజ్ఞఁ డనిపించుకొన్న సోముని హరివంశాదులు ఈతెగలోఁజేరినవి. ఇందుల కక్కబృమ్ములోని పద్యము నెత్తిచూపెద.

మ॥ అరిఁజూచున్ హరిఁజూచు సూచకములై • యందంద మందారకే సరమాలామకరందబిందు సలిలఁస్యందంబు లందంబులై తొరగం బయ్యెదకొం గొకింత తొలఁగంఁదోడ్తో శరాసారమున్ దరహాసామృతసారముం గురియుచుం దన్వంగి కేలీగతిన్.

. ఇతనితరువాతివాడైన బమ్మెర పోతరాజకృత భాగవతమున నిట్టి పద్యమే కలదు చూడుడు.

మ॥ పరుజూచున్ వరుజూచు నొంప నలరింపన్ రోషరాగోదయా
విరతభూకుటి మందహాసములతో • వీరంబు శృంగారమున్
జేరగం గన్నులఁ గెంపుసొంపుఁ బరగం • జండాస్త్రసందోహమున్
సరసాలోక సమూహమున్ నెఱపుచున్ • జంద్రాస్య హేలాగతిన్

చిత్రప్రధానంబులు:—ప్రబంధ రాజ వేంకటేశ్వర విలాసాదు లీరెండవ తెగలోనివి. ఇందుల కా గ్రంథ రాజములోని పద్యము నొక్కదానినిఁ జేరివి చూడుడు.

చ॥ తగున నృపాలకన్యలకు • దవ్వలనవ్వలబువ్వలాట లీ
వగలఁజరింప నిందుఁ దగ • వా మగువామగవార లుండఁగా
మగుడిపురంబుజేర జేను • మా వినుమా యనుమానమేల నీ
సొగసు విలాసమందమును • సొంపును నింపును పెంపుమీరగన్.

చిత్రప్రబంధంబు లర్థచిత్రంబు లనియు, శబ్దచిత్రంబు లనియు, నుభయచిత్రంబు లనియు ముత్యైఱంగుల విలసిల్లుచుండు. అందు ద్వ్యర్థి, త్ర్యర్థి మొదలగు నర్థచిత్రంబులంగల రాఘవపాండవీయాదు లీ తెగలోఁ జేరినవి. అర్థచిత్రంబునకు రాఘవపాండవీయముచూడుడు.

క॥ ఏనుంగని కరమరయకఁ పూనితిఁ గాకిట్టియెడలఁ బొసఁగున? యేయం
గానమెకాలనియమగతిఁ తోనా వేట మునియుగముఁ ద్రుంగించెదందన్
శబ్దచిత్రములు:—యమకాదిశబ్దవైచిత్ర్యములంగల పసుచరిత్రాదు లీ తెగలోఁ చేరినవి. ఇందుల క క్కబ్బములోని ఈక్రిందిపద్యము నుదాహరణముగఁ గైకొనుడు.

ఉ॥ నా కులదైవతమ్ము లల • నాకులభూషణ మీలతాంగి, మే
నాకుల భూధరేంద్రుల య • నాకులనిర్మలభాగ్యరాశి, మై
నాకులముద్దుకూతురు పి • నాకులకోడ లనంగఁ దెల్పి, నా
నా కులపాలికల్ పొగడ • నాకుల మ్రొక్కఁగఁ బంచె గన్నియన్.

ఈతని తరువాతి వాడైన కాణాదము పెద్దన సోమయాజికృత ముకుందవిలాసములోని పద్యముంజూడుడు.

ఉ॥ కౌనన కౌ నభంబుసిరి • కావిజేగా విలసిల్లు మోవి కిం
 పానఁగఁ బానకంబు సమ • మా నన మాననవిల్తుమేనమా
 మే నన, మేననం గనక • మే నన మీననఁ గన్గవం దగున్
 వేనలి వేనలీన్ విరుల • వేయుఁజువే యువతీమతల్లికిన్.

ఉభయచిత్రంబులు:—అనులోమము చేతను విలోమము చేతను
 శ్లోకంబు లగుచుండ వానియందుఁ దిరుగ రెండర్థంబులు తోచుచుండు
 రామకృష్ణానులోమ విలోమకావ్యాదు లీమూఁడవతెగలోఁ జేరినవి.
 ఇందుల కప్పొత్తమ్మునం జూడుడు.

శ్లో॥ తంభూసుతాముక్తి ముదారహాసం | వందేయతోభవ్యభవందయాశ్రీ
 శ్రీయాదవంభవ్యభతోయదేవం | సంహారదాముక్తిము తాసుభూతం ||
 శ్లో॥ చిరంవిరం చిర్నచిరం విరంచిః | సాకారతాసత్య సతారకాసా
 సాకారతాసత్య సతారకాసా | చిరంవిరం చిర్నచిరం విరంచిః ||

శబ్దచిత్రంబులు:—గర్భకవిత్వమనియు, బంధకవిత్వమనియు,
 నియమకవిత్వమనియు ముత్తైఱంగుల నలరారు. గర్భకవిత్వము. ఒక
 పద్యమునం దొకటిగాని యంతకంటె నెక్కుడుగఁగాని పద్యము లిమి
 డియుండి, లక్షణోద్దితములై పైకొకే పద్యముగాఁ గనుపించినను, విడి
 గ దీసి చదివినచో వేరువేరు పద్యములుగా నగునది గర్భకవిత్వము
 నాఁబడు. ఇందులకు నప్పకవీయమునందలి ఈపద్యము జేదువుడు.

చ॥ నరహరికేశవా పవజానాభ రమాధవ వంశహస్త బం
 ధురసుగుణాకరా దురితదూర జనార్దన దోర్బలాధ్య గీ
 ర్వర గిరిజస్తుతా మురహా • రాసుర పూజిత ముఖ్యపాద సుం
 దరపురుషాగ్రణీభుజగ • తల్పశచీపతిపుత్రరక్షణా ||

బంధకవిత్వము:—శక్తికొలది నామగోపనములనుంచి చక్రి,
 స్యందన, భుజంగ, పుష్పమాలికాది రీతులఁ బద్యములం దిప్పివ్రాసిన
 బంధకవిత్వము నాఁబడు. ఇందులకుఁ జిత్రకవి సింగరార్యకృత బిల్వణీ
 యము నందలి చక్రిబంధము.

శా॥ ధన్యా సిం హాభ చంద్రకీర్తి వరః • ద్వా పండితా ర్యక్రిమా
 గణ్యా గ ర్వభనంజయా శివదముక్తా కృత్ప్రగం క ప్రభూ

జన్యా రా జితభూరిశాత్రవ సుభృజ్జావికృమా వి కృనూ
మాన్యార ధనత్యాగ భోగ జయధామా నవ్యభాగోత్తమా॥

నియమకవిత్వము:—ప్రాసనియమ మనియు, సక్షరనియమ
మనియు, నిరుదెఱంగులం బరగు.

ప్రాసనియమము. సమ, దుష్కర, ద్వి, త్రి, చతు, ఘ్లాటాను
ప్రాసాదు లనేకంబు లనేకగ్రంథ కాజంబుల కాజిల్లుచున్నయవి. కావున
వాని కన్నింటికి నుదాహరణంబు లీయమికిం గనలక యొక్కలాటాను
ప్రాసంబునకుమాత్రము మత్కృత కవికర్ణపేయమునందలి యీక్రింది
పద్యము నుదాహరణముగాఁ గొండు.

చ॥ మెలఁతల మైమయింబెనఁగు • మేనులు మేనులు, మించుబోండ్లగు
బృలసిరి చెందనంబలఁదు • బాహులు బాహులు, పూవుబోండ్ల క
న్నులసిరిగుల్కు ముద్దుఁగొను • నోరులు నోరులు కూర్చిబోండ్ల నే
టిలఁగల కాఁ ముంగలయు • తీవులు తీవులువో తలంపఁగన్.

అక్షరనియమము. ఇప్పుడు నాచేతవ్రాయఁబడిన ఈకొత్త
ప్రా త్తంబు నీ నియమకవిత్వంబులోనిదిగాఁజెప్పనొప్పు. ఇందు నచ్చాంధ్ర,
నిరోష్ఠ్య, నిర్గద్యము లను నియమత్రయము విరాజిల్లుచుండు. ఇందులో
మొదటిది.

2 అచ్చాంధ్రము:—ఈయబ్బురంపు బాసకుంగలవర్ణంబు తెవ్వి
యనగా, (అ, ఇ, ఈ, ఉ, ఊ, ఎ, ఏ, ఐ, ఒ, ఓ, ఔ, య, ర, ల, వ, శ, స, హ) అని
ముప్పదియేడు. ఈ యచ్చేరములచేత ముచ్చేటై మెచ్చువచ్చు బాస
యే తెలుఁగుబాస నాఁబడు. కాని మనభరతఖండమునఁ బెక్కుదేశ
ము లక్కడక్కడఁ దెక్కుమీరి యొక్కొక్కదేశమున కొక్కొక్క
బాస వాడుచుండుటంబట్టి ప్రతిభాషలో దేశీయపదములని కొన్ని
పదములం గాలానుగుణముగ మహాకవులువాడినట్లే ఈతెనుంగుబాస
లోఁ గూడఁ గొందఱు కవు లట్లు ప్రయోగించుచుండిరి. చూడుఁడు.

“సీ॥ బిజమాడు దేవరనిజకృపామహిమఁ జెన్నానునాయిల్లు బిడారునీ
కు” అని కాళహస్తిమాహాత్మ్యకృతికర్తయైన భూర్జటిమహాకవియు;

“శా|| రాయగ్రామణి కృష్ణరాయభవ దుఃగ్రహగ్ర ఖడ్గాహిచే .
 రాయంబూడ్చి కళింగదేశనృపతుల్ • రా నిర్దురీ పోషణీ
 మాయాభీకుముటూకుటోకు కుహుటూ • మాయాసటాజాహరే”

అని పెద్దన్నయు;

“సీ|| ఇమ్ములై మరుహజాఃరమ్ములైపొదలుండ” అని రామరాజభూషణుడు
 ను; కన్నడహిందూస్థానిభాషలను బ్రయోగించుచున్నారు. దేశీయ
 పదములే యన నేల? కొన్నితత్సమపదములనుగూడ శుద్ధాంధ్రగ్రంథ
 ములం బ్రయోగించువాడుక కలదు. అవే వనఁ దిలకింపుడు.

“ఉ|| రక్కసిరాయ! యేవినుము • రంభను మిక్కిలినన్పుకత్తెనై ”

అని తనయయాతిచరిత్రమునఁ బొన్నిగంటి తెలగనార్యుడును;

“సీ|| శార్దూలముఖుడిలే • స్తవితహస్తుఁడుసెల్లె దీర్ఘజహ్నుఁడు గడ •
 తేరిపోయె . శూలదంష్ట్రుఁడుమృగ్గై • గూలెఁ బింగళనేత్రుఁ డశ్మ
 వక్షుఁడు దెగ • టారిచేనియె”

అని తనరామాయణమందుఁ గూచిమంచి తిమ్మకవిసార్వ
 భౌముఁడును; బ్రయోగించుటకుఁ గారణంబెద్దియా? యని వారిపాత్ర
 ము లారయఁబ్రవృత్తమమున యయాతిచరిత్ర కృతికర్తయైన పొన్నిగంటి
 తెలగనార్యుఁ డీవిషయమై కొంతవట్టుచింతించి తుద కీచితమున నిర్ణ
 యించుకొన్న వాడయ్యె.

క|| తెనుఁగుననుమారుబేల్లిడి| పెనిచిన వినఁగూడదనుచు•బిరుదులుపేళ్లుం
 మునువేల్పుబాసవెంబడి|నుసిచెదఁగాదనకుఁడయ్యి•యుల్లమునందు

దానిన సప్రమాణముగాఁ గొని నాటినుండి నేటివరకు నచ్చేతె
 నుంగుగబ్బంపుగూర్పరులెల్ల రీతెనుఁగుబాసలోలేని వర్ణకలిత లలిత పద
 మిళితములైనపేరులు బిరుదుపేరులు, నచ్చాంధ్రమునఁ బ్రయోగించు
 చుండిరి. అట్లు ప్రయోగించినవారిలో మొదటివాడు తిమ్మకవిసార్వ
 భౌముఁడు. ఆయన గ్రంథస్థలద్య మిదివరకెత్తిచూపితి. ఇంక నటుతరు
 వాతివారిలో నేనెఱిగినంతవరకు మఱింగంటి సింగరాచార్యులవారు
 రెండవవారు. వీరు శుద్ధాంధ్రనిరోష్ఠ్య సీతాకళ్యాణమును వ్రాసిరి.
 ఇందుఁ దెలగనార్య, తిమ్మకవిరాయలకంటె నిరోష్ఠ్యనేమ మెక్కుడుగఁ

బెట్టుకొనిరి. కాన దాని కనుగుణ్యముగఁ బేరులు సాంస్కృతికపదములతో నమర్చుకొని వ్రాసిరి చూడుడు.

తే॥ “ధాతృనందనజటి” యానఁదాల్చి శాంతఁ | గలయనా “ఋష్యశృంగర్షి” • గడఁకఁదెచ్చి | చేరిజేన్నాన కెవగల్గి • చేయసాగెఁ | జాలసిరి నిండఁ జాలరఁదాలదిట్ట॥

కావున నే నీకబ్బంబున సందర్భానుసారంబుగ నుంచి పద్యంబుల నల్లఁబడిన త్రి, కౌండిన్యర్షి, ఆజి, దశరథధరాధినేత, ఋష్యశృంగర్షి దాశరథి, సా కేతనగరి, సీత, ఆంజనేయ, కేసరి, ఆర్కి, వింది, ఘటకర్ణ త్రిదశాంతక, నరాంతక, అతికాయ, అక్షు, త్రిజట మొదలైన పదములు సాధువులేకాని, అసాధువులుకావని పెద్దలెఱుంగునది.

యయాతిచరిత్ర: ఇక్కబ్బం బబ్బరంపుశైలిం గుబ్బటిల్లిన రసంబుల, నతిమనోహరంబుగఁ బొన్నిగంటి తెలగనార్యుడు వ్రాసినవాడు.

ఈమహాకవికిఁ దరువాతివాడైన కాకునూర్యప్పకవిచంద్రుడు దనయప్పకవీయమున, నీగ్రంథరాజమునందలి (యయాతిచరిత్ర) దైన “సీ॥ వలఁబడ్డజెక్కవల్ • వలెనున్న జిలుగుపయ్యెదలోని గుబ్బపా • లిండ్లు మెఱయ”

అనుసీసపాదము లక్ష్యముగాఁగొనిన హేతువున నీకావ్యము సుమారుగఁగింసంవత్సరములకుమున్ను వ్రాసినదనిన సత్యమున కెంతయు దూరముకాదు. ఇది యమీనుఖానురాయఁ డనుతురకదొర కంకితమిఁబడినది. ఈకావ్యరత్నము శుద్ధాంధ్రగ్రంథములఁ బాకత్రయముతో విరాజిల్లుచున్నది.

శుద్ధాంధ్ర రామాయణము. ఇది అడిదము బాలభాస్కరకృతము. ఈయన కుమారుడైన సూరకవికృత కవిసంశయ విచ్ఛేదము.

“చ॥ నిగి డిరువైపుల నిమిగుల • నేటయు నీటయు వీటికోపులన్”

అను చంపకమాలికా పాదమొక్కటి కానఁబడుటయెతప్ప మిగిలిన గ్రంథమంతయు నామమాత్రావశిష్టముగ నశించెను.

నీలాసుందరీ పరిణయము. ఇది కూచిమంచి తిమ్మకవికృతము. ఈతని కృత రామాయణ మంత, ప్రాధము కాకపోయినను వృదు మధురపద సంపదలం బొదలినది.

రామాయణము. ఇది వైకవితల్లజునిచే వ్రాయఁబడినదై యన్ని వితముల మిన్నయై చెన్నుమిరి అచ్చతెనుఁగుకబ్బంపురతనంబునా నొప్పుచున్నది.

అఞ్ఞాంధ్రభాగవతము: ఇయ్యది అల్లమరాజురామకృష్ణకవి కృతము. దీనిశైలిచమత్కాదల నారయుటకు గ్రంథ మంతయుఁ జిక్కక పోయినను, కవిచరిత్రములోని ఈక్రిందిపద్యమును దిలకించిన నిది ప్రాధతమమైన కావ్యమని తోపకమాన దని తలంచెద.

“సీ॥ కూకటిమూలదాల్ • గొనబెల్ల నదలించి జేమిలిముక్తాళిరా • సౌరు కుంచి” ఇకమత్సమకాలీనులైనవారిపాత్తము లనేకములుకలవు. వానిలో నాయెఱిగిన వానిని, ముందట నిరోధ్యమును గూర్చి వ్రాయునెడ వక్కాణించెద.

కి (ఎ) ప్రాచీను లచ్చతెలుఁగుకబ్బములు వ్రారుకున్నను స్వకీ యమిశ్రప్రబంధముల నానియమముచేతఁ బద్యము లల్లువాడుక కలిగి యున్నది. ఎట్లన్నఁజూడుఁడు.

“ఉ॥ ఏనికతోలు పచ్చడము • నెమ్మల గుబ్బసరమ్మ లంపఘా”

అని నాచన సోమనాథుఁడు తన యుత్తరహరివంశమునను;

“ఉ॥ కాటుకకంటిసీరు చేను • కట్టుపయింబడ నేల యెచ్చెదో”

అని బమ్మెర పోతనామాత్యమణి తన చాటువు నందును;

“ఉ॥ ఏనిక మోముతాలెలుక • నెక్కిన రావుతు రాజుసౌరసే”

అని శ్రీ నాథమహాకవి తన భీమఖండపు గాణమందును;

“సీ॥ వెడదకన్నులవాని • వేనాకుముల వానివ్రేతలవలపించు • వెరపువాని”

అని తెనాలిరామకృష్ణకవినాథుఁడుదనపాండురంగమాహాత్మ్యమందును.

“సీ॥ కొప్పునఁజుట్టిన • గొజ్జంగి విరిదండ నటనతో వీపున • నాట్యమాడ”

అని కంసాలి రుద్రయమహాకవి తన సరనజనమనోరంజన మందును;

“సీ॥ పంటము తైదువగంటలమొలనూలుపడమటిదొరయేలునిడుదప్రోలు

అని కనుపర్తి అబ్బయామాత్యమణి తన పురూరవశ్చరిత్రమునను!

“ఉ॥ ఆటలు పాటలుంగలుగు • నందఁపుఁగందఁపుఁగూటవాటముల్”

అని కాణాదము పెద్దన సోమయాజి తనముకుందవిలాసమునను;

• ఈవిధముగఁ బలుదెలుగుల వ్రాయుచుండఁగా నిటీవలి కవి
వృషభులు తన్నియమముతోఁ బొత్తమ్ముల హత్తుకొని వ్రాయు
మొదలిడిరి.

మిశ్రకావ్యమ్ములం దెన్నివిధములయిన చిత్రతమములయిన
పద్యములు జూపట్టుచున్నవో శుద్ధాంధ్రకావ్యములఁగూడ నట్లే విరా
జిల్లుచున్నవి.

“సీ॥ కప్పుకుత్తుకవాఁడు • గాలిమేతరియందె
బోఁటివాఁ డటమెయి • బోఁటివాఁడు
విన్నుకొమ్మడివాఁడు • వెండిగుబ్బలిగూడె
మేలువాఁ డుడివోని • మేలువాఁడు
గిత్తతత్తడివాఁడు • బుత్తిముత్తులిడంగ
జాలువాఁ డొదల • జాలువాఁడు
మొనలకైదువవాఁడు • మినుకుకైవారముల్
మెచ్చువాఁ డనిబీర • మెచ్చువాఁడు
తే॥ గీ॥ సంకుజిగివాఁడు వలకేల • జింకవాఁడు
ప్రాతమగవాఁడు వెలిబూది • పూతవాఁడు
మిక్కుటంబగు మక్కువ • నొక్కనాఁడు
దనరఁ గలలోన మోలఁ గన్గొనఁగనయ్యె.”

ఇట్టిపద్యములు యయాతిచరిత్రముగఁ గానరాకున్నను శుద్ధాం
ధ్రరామాయణాది గ్రంథములం గానుపించును. యయాతిచరిత్రమున

“సీ॥ జగములు గలిగింపఁ • జాలు నల్వకుబుట్ట
నిమ్మైన పొక్కిటి • తమ్మివాని
తొలుకారుమొగులుపై • నలరు మించనమేనఁ
గడునొప్పు పసిడిపచ్చడమువాని
గలిమిదేవేరియఁక్కలికితోఁ బుట్టిన
కెంపు నక్కునదాల్చు • సొంపువాని
గొలువవచ్చిన ప్రొద్దు • నెలయు నాఁ జేదోయి
జుట్టల్లు జిందంబు • సొగయువాని

గీ॥ నాలింగన్నయ్య దనయంప • కోలముల్కి
కట్టకడ నొంపమించిన • కడిమివానిఁ
బ్రాతచేదువులఁ దుదల నేర్పడఁగ నొప్పు
నడకగలవానిఁ దమబారి • నడచువాని.”

ఇట్లనేకపద్యంబు లొప్పియున్నయవి. ఇంక సిటీవలివారు కేవల పండితామోదకరంబైన యయాతిచరిత్రశైలింబోనాడి శ్రుతిమనోహరమైన రామాయణశైలిం బూనినవారైరి.

“నీ॥ గుడ్డుకానుపుతేడు • గుడ్డుకానుపుతేడు । గుట్టంబుపానుపై •
కొమరు మిగుల”

అని ఇత్యాదిపద్యముల వ్రాసిన తిమ్మకవింగాంచి క॥ వీరేశలింగము గారు తమ రసికజనమనోరంజనమున

“నీ॥ పక్కిగుట్టపురౌతు • పక్కిగుట్టపురౌతు దాయయుకొడుకునై •
తళుకుగుల్క”

ఉ॥ నాయనుఁగున్వెలంది తగు • నాయను నీవెత నైచువాడనే ।

ఇట్టిమనోహరములైన పద్యములెకాక వీరికవనమున సౌకుమార్య గుణమును సూచించు పద్యమున్నది చూడుడు.

ఉ॥ చెందొవవిందుదందడిని • జిందర వందర చెంది కందఁగాఁ
జిందురుచిందఁ గొందలము • చెందఁగి డెందముకందుఁ డందఁపుం
గెందలిరుం దగం దొడుగఁ • గ్రిందుపడఁదగు పొందికం దొగల్
సందడిచిందఁ దుందుడుకు • చెందముఁ బొందివెలంది వందురుక.

ఇట్టిపదలాలిత్యములై శ్రుతిపేయములైన పద్యములు అయ్యన కోట పార్థసారథి కృత సత్యవిజయము (హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము)న వేనవేలున్నయవి. అయిన నొక్కపద్యమున నొక్కపాద మిం దెత్తి వ్రాసెదను.

నీ॥ కడిమిరావులదండ • నడరనుంటిమికాన

గడిమిరావులదండ • నడరంగలిగె

3 (బి) అచ్చాంధ్రమున నైఘంటికగ్రంథములందునానార్థపర్లున్న ను శుద్ధాంధ్రద్వ్యర్థికావ్యములుగాని, పూర్ణశ్లేషకావ్యంబులుగాని నేటి వరకు వెలువడలేదు. కాని రామాయణమున

“సీ॥ పలుమరు జేలువతావలఁజేరి పొరలుచు

వంకరనడలచే • వరలి యరిది”

అనియెడు శ్లేషప్రధానపద్య మొక్కటికలదు. ఇట్టిపద్యములతోఁ దెలుఁగుబాస వాసిఁజెందె.

(4) అచ్చాంధ్రమునకు నైఘంటికగ్రంథము లత్యల్పముగ నుండినవి. అందు మొదటిది వైడిపాటి లక్ష్మణామాత్యమణికృతాంధ్రనామ సంగ్రహము. రెండవది అడిదము సూరకవిప్రణీతాంధ్రనామశేషము. ఇందు మొదటిదానను లేని తెలుఁగుపదాలొన్ని గలవు. మూడవది కస్తూరి రంగకవికృత సాంబనిఘంటువు. ఇది యాంధ్రనామసంగ్రహమువంటిదే; కాని యంతనిర్దుష్టమైన నైఘంటువు కాకున్నయది. నాల్గవది గణపవరపు వెంకటకవికృత వేంకటేశ్వరాంధ్రము. ఇది నిఘంటువుల మిన్నయైనదే. అయిదవది మాతృభూతస్వామి భర్త గాను, కోటి వెంకటాచార్యుఁడు గర్తగాను గల ఆంధ్రభాషార్ణవము. ఈపాత్రమున కిది సార్థకనామమైయున్నది. దీని నాంధ్రామరమందురు. అమరముననున్న ట్లిండువర్గములలోఁగల కాండత్రయముకలదు. ఇం దవ్యయ పనాపధి నానార్థవర్గపులు విపులముగా వ్రాసియున్నవి. ఆరవది లక్ష్మీ నారాయణీయ గునుపర్యాయపదశుద్ధాంధ్రనిఘంటు మొక్కం డిటీవల వెలువడినది. వీనియాధారమున శుద్ధాంధ్రగ్రంథములు వెలువడుచున్నవి.

5 (ఎ) నిరోష్ఠ్యము. ఈనియమము బహుకాలమునుండి ప్రాచీనులవలన వెలుపులబాసలో వాడబడుచున్నది. అందు నక్కడక్కడ యొకటి రెండుశ్లోకంబులు దక్క పుస్తకమంతయుఁ గాని, కొంతయు గాని యెవ్వరు నిరోష్ఠ్యమున వ్రాసినట్లు కనుపట్టదు. కాని మొట్టమొదట సంస్కృతమున సీనియమము నూనినవాఁడు దండిమహాకవి. ఈకవితల్లజుఁడు తన దశకుమారచరిత్రమున నొక్క యుచ్చాస్వసమంతయు నిరోష్ఠ్యమున వ్రాయుటయెకాక యట్లు వ్రాయుటకుఁ గాగణముకూడ నుడివినాఁడు. “వక్తయగు మంత్రగుప్తుఁడు లలితవల్లభారభస దత్తదంతక్షత వ్యసనవిహ్వలాధరమణి” యయి యుండుటచేతఁ బెదవు లొండొంటితో నొరసినఁ గష్ట మను తలంపున నట్లు చెప్పబడెనని నుడివెను. ఇందు ఉ డ ఓ ఓ ప ఘ బ భ మ లు

విడువఁబడి యున్నవి. కాని వకారముమాత్రము గ్రహింపఁబడినది. ఉ డ ా ప ప బ భ మ లు కేవలోష్ఠ్యములు. (ఉఘాపథ్యాసీయానా మోష్టౌ) ఓ ఔలు కంఠోష్ఠ్యములు. (ఓదౌతోః కంఠోష్ఠం) వకారము దంతోష్ఠ్యము. (వకారస్య దంతౌష్ఠం)

5 (బి) ఇట్లు వేల్పులబాసం జెన్ను మీరియున్న యిన్ని యమమ్మునఁ బ్రప్రథమమున వైష్ణవశిఖామణియైన మఱింగంటి సింగరాచార్యమణి “దశరథ రాజనందనచరిత్ర” మనునిరోష్ఠ్యరామాయణమహాకావ్యము నొకొండు వ్రాసిరి. చూడుడు.

చ॥ కరిఘటలేల, చిత్రగణిః కాచ్చటలేల, హిరణ్యశాటికా
హరిధన ధాన్యరత్న ఘటి • తాచ్చదలంక్రియలేల, నల్లిశల్
స్థిరగతి నేలఁ గాఁదగిన • తే జదియేల, యనేకచర్యలక
సిరిఁ గలయట్టి సంతతిని • జెందిన యాయెడ లెస్స లన్నిటక.

ఈకవిసింహుఁ డింతటితోఁ దృప్తిపహింపఁజాలక మిశ్రాంధ్ర వాణిబోలె, అచ్చాంధ్రవాణింగూడ, సీ నియమమున నడిపింపనెంచిన వాఁడయి యాశ్వాసాద్యంతపద్యములు, నవతారికయు మిశ్రమకావ్యం బులంబోలె వ్రాయుచు నిరోష్ఠ్యాచ్చాంధ్రములకు తామేర్పరచిన వర్ణ సమామ్నాయ మీక్రిందిలాగునఁ దెల్పి.

“తే॥ అరయఁగ గ చ జ ట డ త దఃనాయిలసహ

రద్యయమెకాని యొండఁజరములు చొరవు

మఱియు నాశ్లోత్వములు కొమ్ము • మాముడియును

వలవ దామిద సురభాష • నిలుపరాదు.”

అని ఇట్లు నియమమేర్పరచి నిష్కళంకముగ శుద్ధాంధ్రనిరోష్ఠ్య సీతాకళ్యాణ మను పాత్రమును వ్రాసిరి.

మ॥ జగిచ్చెన్ల ట్లసియాండఁ దీగయున లేఁచెక్కిళ్లచేక్కిన్ నిగ

న్నిగ లీనంగఁగడిందికంటి నెటిడాల్ • నిండంగఁ గైచిన్నియల్

తెగలై నల్దెసలాని చేక్కఁగ జికిల్ • నేయన్ నెఱాసి గైదం

దగలన్ రానెలఁజేరి, కాళ్ళకడ చెంతన్నాగిలెం జేడె తాన్.

ఈకరణి, ఉ డ ా ప ప బ భ మ లతోఁబాటు వకారముం గూడ వదలి నిరోష్ఠ్యగ్రంథములను వ్రాసిన వీరినిఁగాంచి, కొత్తలంక

మృత్యుంజయుఁడు మిశ్రాంధ్రమున నిరోష్ఠ్యనలరాజచరిత్ర మను
గ్రంథమును వ్రాసెను. ఇదియు నిర్దుష్ట కవనమే. వీరిరువుర కుపబలముగఁ
బైవ్రాసినసూత్రముల కనుగుణ్యముగాఁ గొందఱు మహాకవులు
పూర్వమున అ ఆ ఇ ఈ ఎ ఏ ఐ ం లతోఁ గూడిన క గ చ చే జ జే ట
డ ణ త ద న య ర ళ ల ళ స హ లు నిరోష్ఠ్యములనియును, ఁ ఊ ఓ
ఔ లతోఁ గూడిన విశిష్టహల్లులు ప ఘ బ భ వ లును కేవలోష్ఠ్యము
లనియు నిర్ణయించినవారయి కేవలోష్ఠ్య పద్యములువ్రాసిరి. చూడుఁడు.

(నరసభూపాలీయము. ద్వి. ఆ 175 పద్యము. ఓష్ఠ్యకందము)

క॥ భూమిసుమనోమరుద్రుమ! వామాప్రద్యుమ్న భాను • వంశోద్భవపౌ
లోమివిభు శుభవైభవ । భీమోపమ భీమభీమ • పృథుదోర్విభవా.

శ్రీ ప్రబంధ రాజ వేంకటేశ్వర విజయవిలాసము 832 పద్యము
సోష్ఠ్యభుజంగప్రియాతము.

భు॥ పయోముగ్విభా భవ్య • భాభాగ్విభావా
వయోభావయుగ్గోప • వామా విభావ్యా
భయోగోప్య మాకుంభి • పాపాపభీమా
వయోగోప వాగ్భావ • వాగ్భావ భూమి.

ముకుంద విలాసము. తృ. ఆ. 295 సోష్ఠ్యకందము:—

క॥ భూమా వామాభవ్య
ప్రేమానుభవాభవాప్త • పృథుభావిభవా
భౌమాభిసుప్తభామా
స్తోమ వివాహోపభావ్య • సుమనోభావ్యా!

భరతాభ్యుదయము. ప్రి. ఆ. 91 వ సర్వోష్ఠ్యకందము:—

క॥ భవవినుతోరు ప్రాభవ । భవభవ భీభీత్స్వభావ • భావ్యానుపమా
త్మవిభవ వసుప్రభుప్రభ । పవిభృత్పాపనుస్త్వపత్పద్మ శుభా!

పైపద్యములలో, సు, నో, ద్రి, ద్య, ను, శో, దు, యో, గో,
కు, గ్గో, ను, గు, స్తో, హో, తో, రు, శు, ను, అను నక్షరములు
నిరోష్ఠ్యములయ్యె నేని సోష్ఠ్యములని యేల ప్రయోగించినారో చేదు
వరులె యోజించునది.

5 (సి) మఱియు నిష్కహాకవిపుంగవులు వ్రాసిన నిరోష్ఠ్యపద్యములం దన్నింట నిట్టివర్ణనమూహ మగపడకుండెను. ఇది యిట్లుండ వెంకయ్యవ్యాకరణమున (ఉ ఊ. ప. ఫ బ. భ. మ) లు కేవలోష్ఠ్యము లనియు, (ఓ. ఓ. ఔ) లు కంఠోష్ఠ్యము లనియు, (వ) దంతోష్ఠ్యమునియు వక్కాణించి యుండుటంజూడఁ బైకృతికర్తల నిర్ణయమునకుఁ దార్కాణగానున్నది. ఇన్ని విధముల లక్షణలక్ష్యములు కనుపట్టుచుండఁ గాకునూ రప్పకవిహర్షుడు:

క॥ పావన పాపా బాభా

మావాయను నారులిప్పులు • మఱి పద్యములో

భావింప దొరలకుండిన

భూవలయమునకా నిరోష్ఠ్యము పిసాళించుకా.

అని తనగ్రంథమున వ్రాయుట కాధారమెద్దియో నాకుఁ దోపకున్నయది. అయిన నీవిషయమింకను బండితకవులు విచారింపఁదగియున్నయది.

5 (డి) ఈయప్పకవి త్రొక్కిన త్రోవ నవలంబించి, ఈవల సంస్కృత వాణికిం బొడమిన అచ్చాంధ్రవాణి పిన్నతనము వదలి మవ్వంపుజేవ్వనమున నివ్వటిల్లినతోడనే ఈనేమమున నవనాగరికులు కొందఱు నడపింపఁబూసిరి. వీరిలోఁ బ్రాధమికుడైన కూచిమంచి తిమ్మకవి తన రామాయణమున నిట్లు వ్రాసెను.

సీ॥ చేలియిక్కడిండియం • దెలతేని జిగిచేగ

సింగాణి జెరచిన • చేగకాడ

జేడదారి నెలదండఁ • చేని క్రచ్చేరగయాలి

రాకాసి జెండిన • రాచేకంద

తలఁగని కడగండ్లఁ • దగిలి చేట్టెనట్టి

చాననేదిన నెఱజూణరాయ

నీటారనేదిన • నేల జేజేదంట

తేజెల్ల నడచిన • దిట్టలెంక

గీ॥ తండి నైనట్టి నాయాన • దాటలేక

కడిది కాణాచిరాసిరి • యెడలఁజేసి

హాళి కానల కరిగిన • యందకాడ

తలచే నిన్దాంచేకే దాళంగలన యింక.

ఈయనకుఁ దరువాతివాడైన నాయెఱిగినంతవరకు నిప్పటి వారిలోఁ దొలుతొల్ల రావుబహదూరు కం. వీరేశలింగముపంతులు వా రీమార్గము నవలంబించి, 1 శుద్ధాంధ్ర నిరోష్ఠ్య నిర్వచననైషధము, 2 శుద్ధాంధ్ర రసికజనమనోరంజనము, 3 శుద్ధాంధ్ర భారతసంగ్రహము వ్రాసిరి. ఇందు నైషధము భారతమందలి నలచరిత్రకథను ప్రధానముగా నుంచుకొని అప్పకవిచూపిన నిరోష్ఠ్యమార్గము ననుసరించి వ్రాసిరి. ఇందలి పద్యముం దిలకింపుడు.

క॥ సిరియెడఁగలదొర జేజే

దొరయు, నెలఁత నోరనుండు • దొర జేజే లె

ల్లరుఁ గొలుచుతేడ త్రాచుల

సరులుగలుగు జేక్కులదొర • సంగడికాడా!

వీరి వెనుక, మచ్చె వెంకటకవిరాయలు శుద్ధాంధ్ర నిరోష్ఠ్య కుశచరిత్ర మను ప్రబంధరత్నమును వ్రాసిరి. వీరును పంతులవారి నైషధ నియమత్రయము ననుసరించిరి.

క॥ కఱకంతుఁడు, దాతయు న

తైఱగంటుల దొరయు జోగి • తెగలును గడు న

క్కఱనిడు గందా లలఁదుక

గుఱినేనుఁగుగొంగకొండఁ • గులికెడు తేఁడా!

ఈతెలగాకొలంపురతనంబున వేంకటకవి వెనుకఁ, గులాలకుల సంభూతుండయిన అయ్యనకోట పార్థసారథిశ్రేష్ఠి సత్యవిజయ నామాంతరముఁగల శుద్ధాంధ్ర నిర్వచన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము నా నొప్పు కబ్బంపుమాసికంబు నొక్కండు నబ్బురంబుగఁ, బండితకవి కర్ణపేయంబుగఁ గల్పించి వ్రాసి యచ్చాంధ్రవాణిం బోషించె. ఈయన తన పొత్తమున నక్కడక్కడ నిరోష్ఠ్యపద్యములు వ్రాసెను. కాని వానిని మఱింగంటి సింగరాచార్యమణి ఘక్కినే వ్రాయఁబడిన వాడయ్యెను. ఈయనకుఁ దరువాత దేవులపల్లి నృసింహశాస్త్రిగారు డి డా ప ఫ బ భ మ వ లను వదలియు ఓ ఔలతోఁ జేరిన విశిష్ట

హల్లులను జేర్చికొని కొంతవర కప్పకవిమార్గమును వదలియునదలఁ
జాలక “అచ్చాంధ్రనిరోష్ఠ్యనిర్గద్యసారంగధరచరిత్ర”యను పాత్ర
మును ముద్దులుమూటగట్టున ట్లొనర్చిన వారయిరి. అందలి యొక్క
పద్దెముఁ జూడుఁడు.

క॥ సిరిచెలగఁగఁ దిగ కందొర

నెరసింగిణి రెండొనర్చి • నీఁ టలరారణ

దొరయంగ నేలకన్నె

సరగం గేల్ గొన్నయట్టి • చేక్కనిజెట్టి.

అప్పకవి చూపిన నిరోష్ఠ్యమార్గము ననుసరించి వ్రాసిన వీరేశ
లింగముగారి నైషధఫక్కిని నిరోష్ఠ్యపితృశతక మను నొక్క శతక
మును, దేవులపల్లి నృసింహశాస్త్రిగారి సారంగధరచరిత్రమాదిగ
అచ్చాంధ్రనిరోష్ఠ్యనిర్గద్యనృగచరిత్ర మను మూడాశ్వాసముల చిన్ని
పాత్రమును, మఱింగంటి సింగరాచార్యమణిగారి శుద్ధాంధ్ర నిరోష్ఠ్య
సీతాకథానా ఫక్కి నీ ప్రకృతప్రబంధమును వ్రాసితిని.

5 (ఇ) ఒక్క నియమముతోఁ బ్రబంధమువ్రాయుట మిగులకష్ట
ముగదా? ఇదియట్లుండ నియమత్రయముతోఁ గబ్బింబులగూర్చుట
ప్రయాసమగును కాదా? యని యడుగవలయునా? ఇట్టి నియమత్ర
యముతోఁ బ్రబంధముల నల్లినవారయిన మచ్చే వేంకటకవిరాయలు
మొదలయినవారు మిగులఁ బొగడందగువారు. ఇది యొక సాహసమా?
అపంచవర్గీయముగ ననఁగాఁ గాదివర్ణంబులన్నింటి విడి, మిగిలిన “య, ర
ల, వ, శ, ష, స హ, శ” యను తొమ్మిదివర్ణంబులతో “శేషశైలేశ
లీల” యను గ్రంథరత్నమును రచించిన కాణాదము పెద్దనసోమ
యాజిమహాకవిశ్రేష్ఠుండుండ, సత్కవుల కొక యసాధ్యమగుపనియుం
డునే? అపంచవర్గీయమున కా “శేషశైలేశలీల” నుండి యొక్కపద్య
ముం దిలకింపుఁడు.

ముక్తపదకందము॥ సరసావంశీ సురవా

సురవారా శంసి శౌర్య • శూరాశరహః

శరహరి హరిస్వరయా

స్వరయాహవలీల యాస్య • వశహ సరసా.

6 నిర్గద్యము;—శ్రీమ దుభయకవిమిత్ర, కొమ్మనామాత్యపుత్ర
 యథారాధన విరాజి తిక్కనసోమయాజి ఇన్నియమమునకుఁ బ్రథమ
 మున మార్గదర్శియైనవాఁడు. కంకంటి పాపయామాత్యమణికిఁ బూర్వ
 మీకవిబ్రహ్మ నిర్వచ నోత్తర రామాయణము వ్రాసినవాఁడయ్యెను.
 వచనములేకుండ గ్రంథస్థకథాభాగమంతయుఁ బద్యరూపకంబుగ వ్రా
 యుట నిర్గద్యకావ్యము నా నొప్పు. ఇట్టిగ్రంథములు చాలఁగలవు.
 ఇట్లు వ్రాసినవారిలో నాకుఁ దెలిసినవారిలో నాంధ్రవాల్మీకి నాఁబడిన
 బ్రహ్మశ్రీ వావిలికొలను సుబ్బరాయకవిశిరోభూషణ కృతాంధ్ర
 వాల్మీకిరామాయణమహాకావ్య మగ్రగణ్యమైన దని చెప్పనొప్పు.
 ఇందు పదునాలుగువేలపద్యరత్నములుకలవు. ఇట్టి నిర్వచనకావ్యము
 నింతకుఁబూర్వమే, మహామహేష్వాపాధ్యాయ కొ. వెంకటరత్నము
 గారు బిల్వేశ్వరీయమని వ్రాసిరి. ఇందు మూడువేలపద్యములుకలవు.

7. ఈప్రబంధ మీ నియమత్రయముతో వ్రాయఁబడినదై
 యున్నది. ఇచ్చట మచ్చరిత్రాదు లొక్కిలత ముచ్చటించిన వెనుక
 ప్రస్తుతకార్యాంశమునకు వత్తము. మనీయపితృపితామహాదుల జన్మ
 స్థానము నరసరావుపేటతాలూకా చిలుకలూరుపేట యొద్దనుండు
 వేలూరు. నేను పృషనామ సంవత్సర శ్రీయుజ శుద్ధపంచమి బుధ
 వాసరంబున వినుకొండతాలూకా వీపూరున మాజ్యేష్ఠమాతృగృహం
 బునఁ గలిగినాఁడ. తదాది మనీయపూర్వనివాసమైన వినుకొండతాలూకా
 చితాపురాగ్రహారము శివారు కొత్తపాలెమునఁ బెరిగి పెద్దవాఁడ నయి
 నాఁడ. తదుపరి తెనాలితాలూకా దోనెపూడినినివసించి తదనంతరము
 రేపల్లెతాలూకా ఐలవరగ్రామమున నారంభవిద్యాశాలయందుఁ బ్రథా
 నోపాధ్యాయుఁడుగ నున్నవాఁడ. ప్రస్తుతము తెనాలి తాలూకా
 పెరవలి గ్రామమందలి బోర్డు హైస్కూలునందు నాంధ్రీపండితుఁడుగ
 నున్నవాఁడ. ఆంధ్రీపండితుఁడు వైకృతమాఘ మాహాత్మ్యాది కృతి
 కర్తయు మజ్జనకుఁడనైన అబ్బరాజు శేషాచలా మాత్యమణియొద్ద
 ననవరతవిద్యాభ్యాస మొనర్చి, కవిత్వ మలవడఁజేసికొని, కొండటిపెద్దల
 సత్సహవాసమున నవధానములఁ జేయనేర్చి కొన్నియెడలఁజేసి, తత్సూ

ర్వాపరంబుల, 1 వాణీశతకము, 2 హరిహరనాథశతకము, 3 నిరోష్ఠ్య
పితృశతకము, 4 అచ్చాంధ్రనిరోష్ఠ్య నిర్గవ్య సృగచరిత్ర 5 కవికణ్ణ
పేయము, 6 అంబరీషచరిత్ర, నొనర్చితి. అటువెనుక శంకరకృత
లక్ష్మీ సృసింహ స్తవమూర్కండేయకృత శివస్తవాదులు తెనిగించితి.
అటుమీద శ్రీమత్సుగ్రీవ పట్టాభిషేక మను నైదాశ్వాసముల పద్య
కావ్యము నొనర్చితి. వీనిశైలిం దిలకింపుడు.

క॥ తినుదానియందుఁగొంతైననునతిధికి నిడుటవలన నరుఁడుఘలముగఁ
వినమే పెట్టినవారికి ననయముపుట్టుటయెసాక్షి యనఁగావాణీ॥

6. వాణీశతకము

క॥ సూరివరేణ్యుఁడోమ్రొనుని । గారవముననేన కధిపుఁగాఁ జేసెను గాం
ధారీతనయాగ్రేసరుఁ । డారూఢిగభీష్ము వెన్కఁ హరిహరనాథా!.

67. హరిహరనాథ శతకము

ఉ॥ ఊరను గుఱ్ఱులం గలసి • యొక్కట నాఁడెడుచోట నాటలక
నీరును జిడ్డులాగెనసి • నిల్చి చరించేగఁజెల్లునీకు, నా
తీరుననుండకున్న నినుఁ • దిట్టుదురందలుఁ గొట్టఁజోతురం
చారసి సారెసారె రహి • నాడెడు తండ్రికిఁజోలరేరునుక.

6. నిరోష్ఠ్యపితృశతకము

సుగంధ॥ టక్కొకొండోనర్చి గిడ్డి • డక్కఁజేసికోగ నో
తెక్కలీడ! కాంచెదిట్టి • తెక్కలీడ్రినంగనే
తెక్కసేయనింతయేని • లేచితఁకరోరి నీ
నక్కజితైఁతింగి తింక • నన్నెఱింగితే యిసీ.

అచ్చాంధ్రనిరోష్ఠ్య సృగచరిత్ర తృ. ఆ. 15

తోటక॥ కనకాంగిరొ! మోమున • గస్తురబొ

ట్టును జారదు చీరముఁడుంగదు చం

దనముం జేనులంజెడ • దాయె గన

గ్గానితో? ధవుఁ డజ్జుఁడోకో యనవే. 6. కవికణ్ణపేయము.

శా॥ కంటే మింటికిమంటి కోక్కటిగ ముక్కంటి! దయంగెంటి వె
న్నందేవచ్చెడి, దమ్మికంటిగుడివా • లాదచ్చికంటిం, దమిం

గంటి నాపని కాదటంటె నిక మీకంటె రిపుంగెంటజాల్
దంటలేడని వచ్చితిం దెలియొడల్ • దంట! రహిం గావవే!!

6. అంబరీషచరిత్ర

ఉ॥ చందురుతాలమేడలఁ బసందగు కుందవనంపువాడలం •
గందపుఁజెట్లనీడలఁ జగజిగి తమ్మకొలంకు జోడలం
గందు దురంపుటాటలఁ జొకాటపుఁ బాటల వింతమాటలం
జందనగంధి తార కపిచంద్రుడు వాలిచెలంగి రెంతయేక.

శ్రీమత్సుగ్రీవ పట్టాభిషేకము. ద్వి ఆ. 29

ఉ॥ నేవనితందొలంగనె, వనింజరియింపనె, వీడువీడనే
లావరివీపు నాపురన • లాతులుమాన్పెడు వారె, చూడు నా
లా వవనీసుతం గన కిలంతిగవచ్చిననాడు వీడు సు
గ్రీవుడ! పద్మినీధవునికిం బ్రియపుతుగ్గిడ! నీకు మిత్రుగ్గిడా?

చ. ఆ. 153

అటమీద నీ “అచ్చాంధ్రసిరోవృష్ట్య నిగద్య దాశరథిచరిత్ర”
మూడాశ్వాసముల ప్రబంధముగ వ్రాసినవాడనైతి. ఇందు ప్రథమ
మున నవతారికాదులతోను జేర్చి బాలకాండము, నయోధ్యకాండము
నగణ్యకాండములందుగలకథ సంగ్రహముగ బ్రథమాశ్వాసము సుమారు
150 పద్యములతోను, క్షిప్రకాండము, సుందరాకాండముల
గల కథ ద్వితీయాశ్వాసము సుమారు 110 పద్యములతోను, యుద్ధకాం
డమున గల కథ తృతీయాశ్వాసము సుమారు 280 పద్యములతోను
మొత్తము 550 పద్యములకు మీగమండ నా కీర్వానుడిచ్చిన తెలివిదే
టలతో వ్రాసెతిని.

8 ఈగ్రంథముయొక్క ఆశ్వాసాదులంగల పద్యములమొదల
శ్రీకారములం బ్రయోగింపబడినవి. అచ్చాంధ్రలిపులంగనపట్టసి శవర్ణ
మెట్లు ప్రయోగార్హమగునని సంశయించునెడ శ్రీ యనఁగా శ్రీనామ
ధేయముగల శ్రీయని యర్థముఁ జెప్ప శ్రీనాబడు నామమేర్పడు
చున్నది. కాన.

క॥ తెనుగునను మారుపేళ్ళిడి

పెనచిన వినఁగూడదనుచు • బిరుదులుపేళ్లుక

మునువేల్పు బాసవెంబడి

నునిచెక గా దనకుడయ్య • యుల్లములందుకా. అని తెలగన్నయ,

తే॥ ఒనరఁ బేరులు బిరుదుల • దెనుఁగు సేయఁ

బోలగని మున్నె పెద్దలు • పూనిత్రోవ

నిడిరికావునఁ గూరుపు • మిదియు నిట్లు

తెనుఁగు తెఱఁగెల్ల నేర్పఁ • దిమ్మప్రెగడ! అని తివ్రకవియు,

బలికినట్లు సూత్రములు ఘోషిల్లుచున్నవి, కాన నట్లు ప్రయోగించుట తప్పుకాదని యెఱుంగునది. ఇదియునుంగాక ప్రయోగనిదర్శనములకూడ కలవు, ఎట్లన్న “శ్రీనలకొగిటందనియఁజేర్చి” యని వచ్చు వేంకటకవిరాయలు ప్రయోగించె. వీరు నావలె శ్రీ నామధేయస్త్రీయని అర్థముఁజెప్పి శ్రీకారము గ్రంథాదినుంచినది. ఇంకను జాలవంది ప్రయోగములు కలవు. కాని అవియన్నియు నిట బేర్కొనుట యనావశ్యకము.

9 క॥ తరుమక ప్రతిపదమును ప

ల్మరునరయుచు సముచితోక్త • మాగ్గంబులనుం

దెఱుఁగులు తెలియుచు నర్థం

బెఱుఁగఁగఁ దగు నుభయసంధు • లెనయుటకతనక॥

అని ప్రప్రథమమున “నచ్చాంధ్రనిరోష్ఠ్యగ్రంథ” రచనకు మార్గదర్శియైన వఱింగంటి సింగరాచార్యమణి నుడివినట్లు ప్రకృత గ్రంథమున నుభయసంధులు గలసియున్నవి. కాన నర్థమారయునెడ సందర్భానుసారముగ విచారింప నుభయకవులు ప్రార్థితులు.

10 ఈ పాత్రమున కథాభాగమున నక్కడక్కడ సంస్కృతపదంబులఁ దెనిగింపఁబడినవి. ఇతియకాక కొన్ని సోప్త్యశబ్దంబుల నర్థంబుచెడకుడ నిరోష్ఠ్యముగ మార్పఁబడినవి. సర్పరోముడు. ఇన్నావము సోప్త్యమాటచే “గాలిదిండ్ల నెఱకలగలరక్కసి” అని నిరోష్ఠ్యముగ మార్పఁబడినది. ఇట్లే “వృశ్చికరోముడు” “తేళ్ళ నెఱకలరాకాసి” యనియు, అగ్నిఃర్ణుడనుదాని “గాలిచెలిచాయరాకాసి” యనియు ర ముడు=లక్ష్మణాగ్రజుడు=లచ్చనన్నయనియు మార్పఁబడినవి.

సాధారణముగా రామపర్యాయపదముల నన్నింటిని తేడని, ఏలికయని, రాచనెలయని, నేలతేడనివాడితి. రామపర్యాయపదముల లంకతేడని, రక్కిసితేడని చాల అతితేడని చోల్చులల గయాళియని వాడితి. కాన సందర్భానుసారముగఁ జదువరు లూహించుకొందురు గాక!

11 ఇందు శక్త్యానుసారంబుగఁ గొన్నియెడల వృత్తభేదములఁ జూపితి. మఱియు రామలక్ష్మణులు నాగపాశబద్ధులయి యున్నతరి నారదమహర్షి నచ్చి వినుతించు నెడ దండక మొక్కండువ్రాసితి పాండు రంగమాహాత్మ్యమునందలి దండకశయ్యననుసరించి యిద్దానిని వ్రాయ నయ్యె. చండవృష్ట్యాదిదండకాష్టభేదంబు లప్పకవీయమునఁ జెప్పఁబడినవి కాన నందుఁ జూడఁదగును

12 ఈకావ్యమునందు, నాశ్వాసాంతములఁ గద్యనువ్రాయుటలో గద్య గ్రంథస్థ కథాభాగముగాకున్నను దానినిగూడ నాచేతనై నంతవరకు పద్యరూపముగనె వ్రాసి చిట్టచివర మిశ్రమభాషతో గద్యవ్రాసితిని.

13 “ఉ॥ ఎవ్వని కెంతబుద్ధి పరఃమేశుఁడు దాఁగ్రుపచేసె నట్టి దై
నిష్వటిలుం గవితరుచి • నేరుపుచాలిన చాలకుండినక
నవ్వక వర్తమాన కవి • నాథులు చేకొనగయ్య మత్కృతిక
బువ్వులుగందకుండ రసఃముంగొను తేటులవంటి నేర్పునక”

అని కనుపర్తి అబ్బయూమాత్యమణి నుడివినట్లు నాకీశ్వరుఁడిచ్చిన బుద్ధికొలంది నేర్పుకలిమినో లేమినో గ్రంథమువ్రాసితి. మత్సమకాలికు లైన వర్తమానకవిచంద్రులందఱు నవ్వక గ్రంథపీఠికలలో నాలోప శతములఁ బోనాడి యొప్పులమట్టునకు గ్రహించి నన్నానందింపఁజేసి నాకుఁ బ్రోత్సాహముసేయఁ బ్రార్థించుచున్నవాఁడ.

విలసరము
24-2-1914

}

ఇట్లు విద్యార్థియైను,
స్మృతికర్త.

శ్రీ మేఘాదక్షిణామూర్తయే నమః.

అచ్ఛాంధ్ర, నిరోష్ఠ్య, నిర్గద్య, దా శ ర థి చ రి త్ర.

ప్రథమాశ్వాసము

అవతారిక

— ఇష్టదేవతాస్తుతిః —

సిరిచేత, నే, దరినిఁ • జెన్నలరారఁగ నేలకల్క్రియం
దే, సరిఁగాన, నట్టి నెటిఁనించితి, నాఁటి నెలంతకా? యనం
గా, సిరినిన్న, కన్నదని • కాంచితి నట్లని, నీఁదేర్చఁగ,
గ్లాసరిలేని రాచే నెల • యక్కటికాన జేగాలనేలెడిక.

టీక— శ్రీ, ఇది లక్ష్మీపర్యాయనామముగా నిందు వాడఁ
బడియె.

నేన్ = నేను, శ్రీ = లక్ష్మీ యొక్క, సిరిచేత = సంపదచేత, దరిని =
దగ్గరగా, చెన్ను + అలరారఁగ = అందముచే నొప్పుదుండఁగా, నేల
కల్క్రియందే = భూకాంతయందే, సరికాననట్టి = ఈడులేని, నెటిక = పే
మను, నించితి = (నీవు) నిండించితివి. నాఁటి నెలంతకా? = నీవు హిరణ్యా
క్షునికొఱకు వరాహరూపమును ధరించినప్పుడు భార్యగానున్నదనియా,

అనంగాఁ = అనునప్పటికి, సిరిఁ = శోభ చేత, నిన్ను = నిన్నే, కన్న దని = కుమార్తెగాఁబడసినదని, అట్లు = ఆవిధముగా, కాంచితిఁ = చూచితిని, అని = ఇట్లుపలికి, సీతఁ = సీతాదేవిని, తేర్చుఁ = సమాధానపెట్టుటకు, కల్గు = చేతనైనవాఁడు, ఆ = వెల్లడియైనవాఁడైన, నరిలేని = సమానరహితుఁడైన, రాచనెల = రాజచంద్రుఁడు, (రాముఁడు) అక్కటికానఁ = దయతో, జేగాలఁ = లోకములను, ఏలెడిఁ = రక్షించుఁగాత!

తా—నేను దగ్గరనుండఁగాఁ బూర్వపుభార్యయని భూమినిఁ జేరి మించితివనిన సీతను, నీకుఁ దల్లియైనదని యట్లు పీఠినిఁజూపితివని సమాధానపరచు శ్రీరాముఁడు కరుణచేత లోకములను గాపాడును.

—♦ సీ తా స్తు తి ♦—

ఉ. నా, కల తల్లితల్లికిని, ♦ నల్లనినాతికిఁ జేరికేనటం,
చా, కలసంతనం, దెలియ ♦ నాడగనా? సిరిగద్దెగల్గి తా
నా, కడ నేలఁజేరి, యట ♦ నయ్యకడందగె; నద్దిరాయటం
జే, కడ నెల్లరెన్న సిరి ♦ హెచ్చిన సీత నెదం దలంచెదన్.

టీక—తల్లితల్లి = లక్ష్మి. నల్లనినాతి = భూమి, సంతన = విధము, సిరిగద్దె = పద్మము, అయ్య = జనకుఁడు, అనఁగా జనకమహారాజు. 2

—♦ శి వ స్తు తి ♦—

చ. తలఁగలచేడెయేడదది? ♦ దంట! చెలీ! నెలరేక; యెట్టిదా
నెలతలదంటసన్న? తల ♦ నిల్చినయాతనిఁ గాంచలేద? లే
నెలదలచేన్, నెలంతనన; ♦ నేననఁగాదనె దాడరాద? యం
చేలతలయేటి దాచేగల ♦ యాతని లేనెలదారి నెంచెదన్.

టీక—చేడె = స్త్రీ, దంట = నేర్పరి, నెలరేక = చంద్రరేఖ; సన్న = సంజ్ఞ అనగాపేరు, లేనెల = బాలచంద్రుఁడు, తలయేటు = శివుని శిరస్సున నుండుగంగ, లేనెలదారి = బాలచంద్రధారి. 3

—♦ పా ర్వ తీ స్తు తి ♦—

ఉ. కాలికిఁ జేయిసాచి నెటిఁ ♦ గాంచేనెఱంగెగ, జింకదారి యి
ల్లాలికిఁ దెల్లతల్తడి గఁయాళికి రక్కసి. నీటిదారిచాల్
గాలికి నల్ల గారడి కిలారికి గాదిలిచ్చెల్లెలైన యి
ల్లాలికి గిట్టజియ్య నెద ♦ నానఁగఁగన్న జేగాలతల్లికిన్.

టీక—జింకదారి=మృగధారి, (శివుడు) తెల్లతత్తడిగయాళి=తెల్ల
ని సింహమే గుట్టముగాగలిగినసార్వతి, నీటిదారిచాల్=జలధరసము
దాయము (మేఘములగుంపు), గారడికిలారి=మాయాగోపకుడు, (వి
ష్ణువు) గిట్టజియ్య=పొట్టిదొర (వినాయకుడు) 4.

—• బ్రహ్మస్తుతి •—

చ. తెలియఁగనయ్యె నీకడఁక • తేటగఁ జెల్లెలిచేతఁ దల్లిచేఁ
గలయ, గయాళిచానయని • క్రన్నన, నన్ననఁజేయ నేయెడం
దలలఁగదించితన్న, నెలఁతా! కఱదల్చెలిఁగాఁగఁ జేసి నిం
దలలగదించి, తేనని యెడం జెలిఁజేర్చిన తాతనెంచెదన్.

టీక—బ్రహ్మ యొక్క చెల్లెలు గంగ. తల్లి లక్ష్మి. కఱదల్చెలి=
పలుకులచాన (సరస్వతి). తాత=బ్రహ్మ, కడక=పూనిక. 5

—• భారతీస్తుతి •—

ఉ. కాలికడ, న్నడం, గఱచేఁగా నడయాడఁగ రాచేయంచేకెం
గేలి కడానికిన్నెర నఁగించెడి యెల్లిడి నల్కతల్లు, డా
కేలి కడంటి తేనిఁ గఱఁగించిన తాతనెలంతదంట, నా
తేలిక, నాల్క, లాలి, జేత • దీటఁగఁ దేటగ నాట లాడెడిన్.

టీక—నడ= నడక, కఱచు= నేర్చు, రాచేయంచే= రాజహంస,
కడాని= బంగారము, ఎల్లు = గొంతుచేప్పుడు, నల్కతల్= చతుర్వేద
ములు, డాకేలు = ఎడమచేయి, తాతనెలంతదంట= బ్రహ్మ యొక్క
రవణీమణి (సరస్వతి) లాలి=దోల (ఉయ్యెల). 6

—• వినాయకస్తుతి •—

ఉ. ఆ నెలదిండ్ల దండ్లదణి • నాయిలరాయల దాయగెల్చినకొ
లే, నెలదారికల్కితఱలించేఁగ, దాయనెదిర్చి, గెల్చి, తా,
నా, నెలదిండ్లదండ్లదణి • నక్కటికాల్గని, తల్లిదేర్చె, నే,
డా నెలదారి, గిట్టదణి • సంకిలీచేశ్య నడంచే నెంచెదన్.

టీ.—నెలదిండ్లదండ్లు=చంద్రకళలను భక్షించు దేవతాసమూ
హము, దణి= సేనానాయకుడు, ఇలకాయలదాయ= క్షత్రియ వైరి
యగు పరశురాముడు. నెలదారి కల్కి=సార్వతి, ఏడు=ఎవడు, గిట్ట
దణి=పొట్టివేల్పు, అంకిలీచేశ్య=విఘ్న సమూహము. 7

— • ఆంజనేయస్తుతి • —

సీ. కలిగించె గాయతం • డలచాయరాకిచ్చ,
 సత్తిచే, నేర్చెడి • సత్తిచేత
 దలగించె గాయతం • డిలకం దడల్ నగ
 చిన్నె చేరాలెంక • చిన్నె చేత
 నలగించె గాయతం • డల లంక లంకిణి
 నగ్గిచే గిన్ననా • నగ్గిచేత
 జెలగించె గాయతం • డిలయెల్లగీరితి
 గడకచే దాటెడి • కడకచేత

గీ. నలచె నెతడెల్ల రాకాసి • హత్తితెగల
 గడక, ననికయికట్లచే • గట్లచేత
 దలచెదనెడంద నాదిట్ట • నలర నతని
 చిన్నె చేనటదాగరి • చిన్నె చేత.

టీ. — చాయరా = చాయాపతి, (నూర్యుడు) ఇచ్చేసత్తి = ఇచ్చా
 శక్తి, (బలమైన కోరిక). నేర్చెడి సత్తి = అభ్యాసశక్తి, నగచిన్నె = భూషణ
 చిహ్నము, రాలెంకచిన్నె = రాజభట చిహ్నము, ఇలకందు = భూకన్య
 (సీత) కిన్ననానగ్గి = కోపమనుమగట, కీరితి = కీర్తి, (కీర్తిభవము). రాకాసి
 హత్తితెగలు = రాక్షసహస్తీ సమూహము, అని కై కట్లు = యుద్ధధర్మములు
 అతనిచిన్నె = ఆహనుమంతునిపేరు. దాసరిచిన్నె = భటునిగురుతు.

— • సంస్కృతాంధ్ర వర్తమానకవిస్తుతి • —

కం. అలరంగ నేరిని దలచిన | దలచేక చేన్న నెదదల్చెదం దిట్టలటం
 చేల గాలిదిండ్ల టెంకినిగలిగినకయి న క్కలావంగలిగిన కయిరాన్.
 క. ఎద యటదానంజేర్చెద | నెదయిత్తిగ నీటితిట్టనే దేర్చెద, నా
 యెదచేదలజెలంగగాజే నెదదిక్కన, సిరిదణి, నెలచిన్నెగలానిన్.
 క. పలచెద నెద, నిలజిట్టలంగలిగినకతలన్. యయాతికథకత తేనెల్
 జలికెడి. కటదలదానిం. | చెలిగించంగదెలగన్నె తెల్లన్ననినేన్. 11.
 క. ఇలజేతయి జేతకాయ, కలకయి తెగలెందతేనిగలరందట, న
 న్నలదెలిసి యెన్నగలనా? | చెలంగగననియెదదలంచి జేజేలిదెదన్.

టీక:—గాలిదిండ్లటెంకి = వాయుభక్షణజేయు పాములయిల్లు.
(పుట్ట); కయి=కవి, కలా...రాణ=పడవయందుఁబుట్టిన కవిశ్రేష్ఠుని (వ్యాసుని) ఆరదము=రథము, ఇత్తిగనీటితిట్ట=(రెండుxమూడు) ఆరవసముద్రము. చేదలు=ఆకాశము, సిరిదణి=శ్రీనాథుఁడు, నెలచిన్నెగలానిణ=సోముని, చిట్టలు=చిత్రములు, శేజేలు=నమస్కారములు.

—! గురుస్తుతి !—

చ. చలితతి, నేనెలం, జేనెడి • జేక్కటలం, జేలకాలనాడి, చెన్నలరంగ గట్లదాయనంగ • రందదలంచెద రెట్టిరెన, నా నెలకత లాతికట్టలన • నిల్చినదెల్లలరంగజేసె, నేడల కయిదిట్ట నం గనిన • యట్టిడి శేషయనెంచి తేల్చెదణ.

టీక—చలితతి=చలికాలము, జేక్కటలు=నదులు, గట్లదాయనంగరు=ఇంద్రపట్టణము, కయిదిట్ట=కవిశ్రేష్ఠుఁడు, తేల్చెదణ=కొల్పెదను

—! ప్రభుస్మరణ !—

చ. సిరిగల లండనణనగరం • జెన్నలరారంగగల్గి, ఢిల్లీ రాసిరి జేతగాంగ డాకడన • చేడియదంట చెలంగదిట్టకెసిరి నిలగేలదాల్చి, దరిం • జేరినయేక లెన్నగా జేగాసిరి జెలగంగ నందఱిని • జెచ్చెరనేలెడి జార్జి నెంచెదణ.

టీక:—రాసిరి=రాజ్యలక్ష్మి, చేడియదంట=స్త్రీలయందు నేర్పరికత్తె (మేరి), ఏలికలు=రాజులు.

—! ప్రాజ్ఞుల కొకవిజ్ఞప్తి !—

క. అల జేజేలాడెడి కఱిదలనల్లినకైతకైత • దానికి గందై కలిగిన తెల్లేటికినని! తెలియంగా ననడె దీని • దెలియనతఁ డిలణ.

ఉ. తల్లియదే, నిజోన కిక • దానికి గల్గిన కంద దట్టిదే, తల్లియయైన గందయిన • దన్నలరారంగ గన్నతండి, నా, తల్లిని దాతనాతి నెదం • దక్కగ నే రహి నంతరించె, నా తెల్లికి గన్నె కక్కరణి • దల్కిడి సాకెడి సాతఁ డెంతయేన్. 16

మ. కనగా రాజేగజెట్టి యెట్టియెద గల్గెంజేసె దానట్టిదే తనగంగాల, దేనికైతయయినం • దంతైన గాకేగినన్

గనఁగానే, నగ కానరయ్య నెటి నా • కైతం జేగాతేనియల్
ననలంగందగనీక తేనియల నా•నంగన్న తేంట్లా యనన్.

17

టీ—జేజేలాఁడెడికటదలు=దేవతలుపలుకుసంస్కృతపుమాటలు,
కయిత=కవిత్వము, దానికి..... తెల్లేటికి=ఆసంస్కృతమునందుఁ బుట్టి
కిశుద్ధాంధ్రమొందుకు, తల్లియదే=ఆసంస్కృతమే మాతృభాష, దాని
కిగల్గినకందు=ఆసంస్కృతమునందుఁ బుట్టినయాంధ్రము, తన్నలరారఁ
గఁగన్నతండి=ఆభాషారూపకమైన కావ్యమును వ్రాసినకతఁ, తాత
నాఁతి=బ్రహ్మభార్య, తల్లి=సంస్కృతము, కన్నె=ఆంధ్రము, తళుకు=
మెఱుఁగు, రాజేగజెట్టి=రాజశ్రేష్ఠుఁడు (రాముఁడు), ననలు=పూలు,
తేంట్లు=తుమ్మెదలు.

—• కృ తి క ర్తృ ప ం శా ను క్రీ మ ణి క •—

సీ. సిరిచెలిరా, తెలి • సింగారిరాఁగనె;

నాతనిజాతీయం • దతనికంటె

గట్టిడంచనియెన్నఁ • గొండిన్యబుషి కల్లె,

నతనిసం తిలయెల్ల • హత్తియంటె

నాజేగాజాతీని • నయ్యరాజనియెడి,

సెలగ కల్లెం దాన • శేషయ యనె

నేలజేజే కల్లె • నెటి నాతఁ డట నర

సయ్య నాఁ జిన్ని కం•వలరఁగఁగనె

గీ. నతనికింగల్లె శేషయ్య • యాయన తన

రాణియైనట్టి • సతగట్లరాయని నెఱ

కలికి సన్న కలికియంద • గాలికం దిడంగ

నన్గాంచి యతనిసన్నం గడ కిడె.

ఉత్సాహ. కన్నయయ్యచెంత నన్ని • కైతలట్టెనేర్చి, నీ

కన్న నయ్యగారినే జే•గానఁ దేగలాన, ల

చేన్నయన్న! యంచేడండ • నాతనినదలంచి, నే

సన్నసన్నదెల్చి, యె రె•సంగగాంచియాపటన్॥

టీ—సిరిచెలిరా=బట్మిభతఁ, తెలిసింగారిరా=సరస్వతీభతఁ,
సంతు=గోత్రము, నేలజేజే=భూసురుఁడు, సతగట్లరాయనినెఱికల్కి=

ఏడుకొండలరేని చక్కనినాతి, (అలమేలుమంగాంబ) గాలికందు=హనుమంతుడు, అతనిసన్న=అతనిపేరు. (హనుమంతరాయుడు) కన్నయ్య=కన్నతండ్రి, అయ్యగారు=బోధగురువు, లచ్చన్నయన్న=అత్తగారిజాడు, (రాముడు); నెనరు=కరుణ.

— పూర్వగ్రంథపట్రిక —

క. చేసితిని నృగచరిత్రా । జేసితి నర్కజచరిత్రా । జెన్నలరారం
జేసితి శతకాల్పరితల । జేసితి హెచ్చరిక దచ్చి । చేతల నెన్నేన్.

టీ.—నృగచరిత్ర=అచ్చాంద్ర నిరోష్ఠ్య నిర్గద్య నృగచరిత్ర.
అర్కజ చరిత్ర= సుగ్రీవ పట్టాభిషేకము, శతకాల్ = వాణీశతకము, హరిహరనాథశతకము, నిరోష్ఠ్య పితృశతకము, హెచ్చరిక దచ్చిచేతలు=అష్టావధానములు.

—* త్రిరామచంద్రప్రభావము *

ద్వ్యర్థి సీ. తడయక నెత్తాల । నడయాడి చేల్లని
యెడలఁ గలికిచేత । లడరనిలిచి

తేజార తలలెత్తి । తిరిగి రెంటగలిగి

నట్టిదిట్టలకెద । నళికి డాఁగి

జేతనాల్కలదలిర్చి । సరిలేని నడకల

నేలన కాలిడ । నేరకేరి

నైనఁ జీదరచేత । నటగాగఁగనియింత

కంటె దంట లికేడఁ గలరని పరి

గీ. సన్నకాండ్రఁ దలంగించి । సరగ నిక్క

లంది చెలఁగెడి జేతనాల్క । లడరినట్టి

తేంద్ర, కాతేంద్రదారి నఁ జీగినయట్టి

రికి గయిత చెలినిడఁగ దాలకినిలంగ.

టీ — తడయక=అలస్యముఁసేయక, నెత్తాలన్ = మేడలయందు, (కొండలమీఁద,) చేల్లనియెడలన్ = చేలువతాల కట్టడములందు. (చల్లనిచోట్ల) కలికిచేతలు=స్త్రీలతోఁ గూడుటలు (మనకలాడుట) తేజారతలలెత్తితిరిగి=కిరీటధారులై ప్రకాశించుచు సంచరించి (నడగలేత్తితిరిగి) రెంట.....నళికి = ద్విజులకు జేడిసి (గరుడపక్షులకుజేడిసి) జేత.....

దలిర్చి=ఒకటిపలికి వేటొకటిచేసి (రెండు నాల్కలతోనుండి) సరిలేని
 నడకల=వంకరనడకల, నేలన కాలిడనేరక=భూమిమీద సరిగా నడువ
 లేక (పొట్టతోబ్రాకుచు) ఏరి...గని = ఎవరినైన నోర్వలేకచూచి,
 ఇంత...లంది=మాకంటె మొనగాండులేరని ఒకరిచోటులను బొంది,
 జేత...జేదు=రెండునాల్కలుగల రాజులు, పాములు

సీ. డక్కఁగాఁ జేక్కఁగా • డాకడ నిలకన్నె
 లచ్చిచేత, న్నెటి • లచ్చిచేత
 నక్కఁగా, గాలికం • దక్కాలి కడలెంక
 చిన్నెచే దాసరి • చిన్నెచేత
 నిక్కఁగా లచ్చెన్న • నీటిరా, కథ, రాచ
 చిన్నెచే హరిసెజ్జ • చిన్నెచేత
 జేక్కఁగా నిల, నల్ల • జేత యీకడాకడ
 సత్తిచే దెఱగంట్ల • సత్తిచేత

గీ. జిక్కినట్టి కడిది • చెట్లఁ దిరింగెడి
 దిట్టలదణి, యెఱచి • దినెడిదిట్ట
 లదణి చెంగట న్నిలంగ నేలఁజెలంగ
 నిచ్చే నేలినట్టి • లచ్చెనన్న.

టీ.—ఇలకన్నె=భూమికన్య, డక్కఁగా=దక్కియుండఁగా, డాకడ=
 వామభాగము, లచ్చి=లక్ష్మి, నెటిలచ్చి= సౌందర్యలక్ష్మి, గాలికందు=
 వాయుసుతుఁడు (హనుమంతుఁడు) కాలికడ=పాదముదగ్గర, నక్కఁగా=
 పొంచియుండఁగా, లెంకచిన్నె=భటలక్షణము, దాసరిచిన్నె =దాసలక్ష
 ణము, నీటిరాకడ=వరుణదిక్కున, హరిసెజ్జ=విష్ణుశయ్య, జేత=ద్రవ్య
 ము (భరతశత్రుఘ్నులు), తెఱగంట్లు=దేవతలు, చెట్లదిరింగెడిదిట్టలద
 ణి=వృక్షచరులందు మొనగాఁడు (సుగ్రీవుఁడు), ఎఱచిది నెడిదిట్టలదణి=
 మాంసాశనశ్రేష్ఠుడు=విభీషణుఁడు.

సీ॥ తనకడిందికడంక • తనకడిందికడంక
 కరణి గట్టంతయై • గండెనంగ
 దనకల్కి సిరిచాన • తనకల్కి సిరిచాన
 కరణి నెద్దదిదీర్చు • గం టిడంగ

దననెఱసరి చిన్నె • తననెఱసరిచిన్నె
కరణి నెదిరియేనికలఁ గలంచఁ
దనదండఁగలసత్తి • తనదండఁ గలసత్తి
కరణి రక్కసిదండ • గండదండఁ
గీ. దగినయిలదారి, సింగాణిదారి, నెఱిని,
గాంచి నం జేరి తనకత • కైతనెలతఁ
దన కిడెడి యెదనిడెగాన • దానినిచ్చి
యల్లతనిఁ జేసెదంగాక • యని యతనిని.

టీ—కడిందికడంక=పెద్దదియైన ప్రయత్నము లేక పెద్దదైన ధైర్యము, కల్కిసిరిచాన=ఇంపైన సంపత్కాంత లేక భార్యయైన లక్ష్మీకాంత, నెరసరిచిన్నె=సింహాలక్షణము (శూరలక్షణము) దండగలసత్తి=బాహుబలము. (దగ్ధరనున్న సీతాశక్తి) గట్టు=కొండ, ఎద్దడి=దరిద్రము, గంటు=ముల్లె.

—• ప ప్యం త ము లు •—

- క. అట్టిజేగజెట్టికిని, దిగ | జెట్టిండ్ర తెగంజెలఁ గెడి • జెట్టికి, నిలరా
జెట్టిండ్ర నెట్టి, రాల్చిన | కట్టిడి గండదచినట్టి • గద్దరిదణికిన్.
- క. దిరిసెననజిగి సిరినిం | దరిసి, నగెడిచాయచేత • దగి నట్టిడికిన్
అటచెలియెద సిరిగద్దియ | నెటదేటినిదెల్చినట్టి • నెరసరిదణికిన్.
- క. నెఱినంజన కందాతటిఁ | దరిజేరిచెనని యతనిని • దరిజేర్చంగా
సరిగనెదనెంచి, తనయం | తెరిగించిన నేలకన్నె • యెదరాయనికిన్

టీక—తిగజెట్టిండ్ర తెగ=ముగ్గురు వేల్పులయందు వరుసగ, ఇలరా... దణికిన్=రాజులనుపడఁద్రొసి చంపిన పరశురాముని హెచ్చునణచిన ప్రఖ్యాతిఁజెందిన రాజునకు, దిరిసెన...నట్టిడికిన్=దిరిసెనపువ్వు కాంతిని నవ్వు కాంతిచేత నొప్పునట్టివానికి, అటచెలి...దణికిన్=అర్ధనారియైన పార్వతి హృదయపద్మమునకు దుమ్మెదయైన శివునిగొల్చినవానికి, నెఱినంజన...రాయనికిన్=హనుమంతుఁడు తనకుసహాయమొనర్చెనని యతనికి దనయాత్మస్వరూపమును దెలిపిన భూమికన్యాభర్తకు.

కథాపారంభము

తే॥ గీ॥ చెంద నా నేర్పినట్ల నేఁ • జేయనైన
యటిదిదాశరథిచరిత్ర • కఱయఁగఁ గత
తెఱఁగదెట్టిదనంగ నా • తెలిజిగిజేడ
దారికిన్, జేతనాల్కల • దారిపెంకి
గలిగినట్టిజేడలదారి • కడఁక ననియె.

టీ—దాశరథిచరిత్ర=రామాయణము, తెలిజిగిజేడదారి=తెల్లని
ముని (నారదుడు) జేతనాల్కల...దారి=రెండునాల్కలు గలిగిన
పాములపుట్టయందుఁ బుట్టినవాడు (వాల్మీకి)

క. జేడదారిరాయ! చెదరని । కడక, దే, జేడరఁగల్గ • కల్లగ, నిలయె
ద్దడియెద్దడిగా, నలజేడి । జేడిదడియఁగనీకయెల్ల • జాతితెగఁలదాన్.

టీ—జేడదారిరాయ=మునినాథా, కల్ల=అబద్ధము, కల్లగఁ=
లేకుండఁ, ఎద్దడి=దరిద్రము, ఎద్దడిగాఁ=లేకుండఁగా, అలజడి=కష్టము
జేడి=వాన.

అ॥ కనికరాననేలఁ • గనినట్టిరానెల । నేలఁగలిగెనేని • నెఱఁదెలియఁగ
నాడఁగదెయటన్న • నాజేడదారికిఁదెల్లనిజేడదారి • దిట్టయనియె. 29

టీ—కనికరానఁ=దయచేత, తెల్లని...దిట్ట=తెల్లనిమునిశ్రేష్ఠుడు
(నారదుడు)

అ॥ గాలిదిండ్లపెంకి • గలిగినజేడదారి । రాయ! నీయడిగిన • రాచేదిట్ట
కలిగె, నతనికతనె • తెలియంగనాడెదనాలకిం, చేడందయాసఁజెంద॥

టీ—గాలిదిండ్లపెంకి=వాయుభక్షణసేయుపాములకిల్లు (పుట్ట)

సీత ప్రేమ కథ

—• పు ర వ ర్ణ న •—

క॥ సిరియొడఁగల జేజే దా । శరథిగఁ గలిగి చెరలాడఁజోలఁగ లచ్చిం
గరగరికఁగాంచినిల్పిన । కరణిని “సాకేతనగరి” • కడిదిసిరిఁ దగెన్. 31

టీ—సిరి...జేజే=విష్ణువు, లచ్చి=సంపద, కడిదిసిరి=ఎక్కువ
భాగ్యము.

సీ॥ తెఱగంట్ల గిడిగిళ్ళ • దెలిచెడిలెంకలే
 యెడఁ గాయఁదగిన, యట్టడలచేత
 నగరిచోనల జేత • నాల్కల చోనల
 జేతనేయఁజో లగఁడితలచేత
 దిన్నునిరతనాలఁ • దీర్చికట్టంగనై
 డా లడరెడి కట్టఁదాలచేత
 నెక్కి నాతనికి గైఁజిక్కి నాతనికి నా
 తటి ల గ్గిడెడి యఱఁదాలచేత
 తే॥ నింగి జోలానఁదగిన యేనికలచేత
 జెలఁగి, కడలిఁగడచెడి తేజీలచేత
 దనర, నగరెల్లజేసిన • తాతచేత
 చేతఁగాదాయె నెన్నఁగా • లాతిచేత.

82

టీ—తెఱగంట్ల=దేవతలయొక్క, గిడిగిళ్ళ=రమస్కారములచేత, అట్టడల=కోటబురుజులయిండ్ల జేత...చోనల=నాగకన్యల, అగడిత=అగడ్త, లగ్గు+ఇడెడి=మేలొసఁగు, నింగిజోలు=ఆకాశవాహిని (గంగా) తాతచేత=బ్రాహ్మసృష్టి, లాతి=ఇతరుడు.

—• బ్రాహ్మణాది వర్ణన •—

సీ॥ నేలజేజేలైరి • నెటిజేన్నిగల్గెల్లఁ
 దీరార నిచ్చలఁ • దీర్చనేర్చి
 నేల యేలికలైరి • నెఱరాచనేలలెల్ల
 నేలయెల్ల నిజోన • నేలనేర్చి
 నాణెకాండైరి, తిన్నునిసెట్టి తెగలెల్ల
 రతనాలనేర్చి చేర్చంగనేర్చి
 సేద్యగాండైరి హా • చ్చిన హజ్జసంతెల్ల
 నెంచి గింజేల సంతరించనేర్చి
 తే॥ చెలియ లందకత్తియలైరి • చెలఁగనేర్చి
 జేట్టి చేడియలై రాట • చోనలేర్చి
 సిరిని జేక్కట్లచేతనే • చేర్చనేర్చి
 నగర, నయ్యారె! కలద? సన్నునిదియేర్చు॥

83

టీ—నేలజేజేలు=భూసురులు, జేన్నిగట్లు=యజ్ఞోపవీతధారులు, ఇచ్చేలు=కోర్కెలు, హజ్జసాతు=పాదజులు (శూద్రులు) జేట్టి=వెల, చక్కట్లు=మాటలు, సన్ననిది=స్వల్పమైనది.

క॥ సత్తినిదాల్చిన నెఱసరిఁ | గత్తినిదెగడి తగెనచేటఁ • గలకత్తిదెగల్
సత్తినిదాల్చిన నెఱసరిఁ | గత్తిని దెగడి తగెనచేటఁ • గలలెంకతెగల్॥ 24

టీ—సత్తి...సరి=శివుడు, వానికత్తి శూలము, కత్తితెగ=ఆయుధములగుంపు, సత్తి...సరి=కుమారస్వామి, లెంకతెగలు=భటుల గుంపు.

—• పుష్పలావికావర్ణన •—

సీ॥ గంటిడియెదఁ దెలి • గంటి! చెండ్లొగదే
గంటిక చెండ్లంటఁ • గలరటయ్య!
కలయంగ నీయకే • కలికి! సంతానాలఁ
గెయక సంతానఁ • గలరటయ్య!
తలఁచినదిదెద, నీ • దండ, నాకీగదే
తలఁచిన దిచేట, నీఁగలరటయ్య!
యడిగిన దిదెద. నే • నడిగిన దిడియదే
యడిగెడి దిందేది • యనఁగదయ్య!

తే॥ యని యచేటఁ గలయంగళ్ళ • ననలజేట్టి
కిడెడి కాల్గంట కెంతే రఁహిందలిర్చ
లంజకాండ్రనియెద, రెదఁలం గలట్టి
రహినిదీరలాతి దెలియ • రానిదారి॥

35

టీ—గంటు=దంతక్షతము, (సొమ్ము), తెలిగంటి=ధవళాక్షి, సంతానాలు=బిడ్డలు (సంతానపుష్పములు), దండ=సమీపము (పూదండ) లంజకాండ్రు=విటులు, రహి=కోరిక, లాతి...దారి=నర్మగర్భవిధము.

క॥ సిరిచే, దాళికచే, నెరి | సిరిచే, నల్లెగలరాచే • సిరిచే, నెనర
సిరిచే, నా, నగరనియెడి | సిరిచేడియనేలె, నాజి • సిరితేడలరణ॥ 36

టీ—సిరి=సంపద, తాళిక=శాంతము, నెటిసిరి=సౌందర్యసంపద, నల్...సిరి=చతురంగబలసంపద, నెనరన్నిరి=దయాసంపద, నగ...సిరి=పురలక్ష్మి, అజసిరితేడు=దశరథుడనెడి విష్ణువు.

ఉ॥ కైసిరిచేత, నాజి, తన • కైజేతనీయలఁ జేర్చియేలఁగాఁ
కైసిరిచేత హత్తిలెగ • కైకయిదారిచి యాటలాడె, నెం
తేసిరిఁ గాలిదిండ్లదణి • తేటగఁ జేక్కెరదిండి రాచేతే
జీసిరిఁగల్గినట్టిఁ డని • జెచ్చెరఁదేల్చె నెలంత లందఱు॥ 37

టీ—కైసిరి=హస్తసంపద, హత్తిలెగ=అష్టదిగ్గజములు, ఎంతే
సిరి=ఎంతో శోభ, గాలిదిండ్లదణి=సర్పరాజు, చేక్కెర...డని=శుకరథ
సంపదగల మన్మథకీడ, తేల్చె=కటగించె.

క॥ తిగచేడియదంటల, నలరఁగ నాండ్రింజేసియేలె • రా, రే, తే, డా
తిగచేడియదంటల, దన | రఁగ నాండ్రింజేసియేల్చి రహరి కరణిగ॥

టీ—తిగ...టల=కౌసల్యాసుమిత్రా కైకలను, రా, రే,
తేడు=రాజచంద్రుడు, (దశరథుడు), తిగ...టల=శ్రీ, భూ,
నీళలను, నరహరి=విష్ణువు.

శా. ఆరాకాసి తెగల్గలంచే దెరగం • ట్లంతంత సాయానకై
చీరంగాజేసి, రక్కసీండ్రతెగలం • జెండాడి క్రచ్చేందఁడే
గారానం జెలిలేరిత త్తడిజేతం • కైసేసిసాగించఁ, జె
న్నారంగాఁ దనదైనకైసిరిజేగానం గ్రాల తేడెంతయే॥ 39

టీక—సాయానకుఁబ = సహాయమునకు, క్రచ్చేందఁడే=వరము
నందఁడా? గారానక-సాగించే=ముద్దుచేతఁ కైక రథముఁదోలఁగా,
జేగానఁగ్రాల=లోకమునఁ బ్రకాశింపఁగా;

—• వ స ం త రు వ ర్ణ న •—

చ॥ ఎలననతీగఁటెకి సిరి • యేలికర నయినట్టి యత్తటిం
గలననతీగచేన, లెసఁగం, గయిసేసినతైకచిట్ల, ని
క్కలననగిఁగఁజౌలకయ • క్రచ్చేఱనిక్కిన చేంటిజేంట నా
నెలననతీగ చిట్టి ననలెత్తగ. నా “ననకా” ర్గనం దగె॥ 40

టీక—ఎల...సిరి=పూలతీగలకిల్లైన వనలక్ష్మి, ఏలిక=వసంతు
డు, నన...చేనలు=పుష్పలతాంగనలు, కయిసేసిన=అలంకరించిన,
ఇక్కల=స్థానమును అనగి+ఈగ...య=అణగియుండక, అనలు=
చిగురు, ననకారు=పూలకారు (వసంతకాలము)

ఉ॥ దాయగదీసి, దాదియయి • తన్నెఱిగించినకాకి, తాచినం
దాయగనెంచి దానిని గంనందగ, నల్లనితెక్కదారి కం
దే, యలకండచక్కెరల • దిండ్లలరారగ, దేంచే దేంట్లచేల్
తీయనితేనెలాని, నెఱిదిన్నగ నా “ననకార్దనం” దగె॥ 41

టీక—తాచినక=తన్నిన, నల్లనితెక్కదారికందే=కోవెలపిల్లయే,
కండచక్కెరలదిండ్లు=చీలుకలు, తేంట్లు=తుమ్మెదలు.

క॥ చీకటిచెట్ల జిగిర్చిన । యాకజ్జేడి నీటిదారి • యనియంచి, జేగా
యీక తెగసాచియాడెం • డీకలరంగ సిగదారి • నెఱినయ్యెడల॥

టీక—చీకటిచెట్ల = తమాలవృక్షములందు, జేడినీటిదారి =
వర్షాకాలమేఘము, సిగదారి=శిఖ. (నెమలి)

—• పేట, వర్ణన •—

క॥ రాయనికాయెడఁగానల । రాయనిగని, యచటిహత్తి • రాయిడికాండ్రీం
రా,యని, చీరియడచి,యిల । రాయనిదేటికనితలచె • రహినైజోన॥

టీ—కానలరాయని=అరణ్యశ్రేష్ఠమును, హత్తి...కాండ్రీన్=
సింహములను, ఇలరాయనిది=భూమినిబెట్టిరాచనిది, నైజోన=స్వభావ
ముచేత.

ళా॥ జేజేరాయనినే స్తి నీస్తయిన తేజీనెక్కిలెంకల్ జేతం
జే, జే, రాయడ! నీకటంచనజేగా • చిల్కిడ్డసింగాణి నెం
తేజేదాలిచి, కానకేగి నెఱహత్తిం, గణ్ణిని, న్లేడిని
దేజీదాయల, హత్తిదాయతెగఁ దానే చెండె నాయాయెడన్॥ 43

టీ—జేజే...నేస్తీ=దేవేంద్రుని స్నేహితుడు, (దశరథుడు)
జే, జే,=జయము, జయము, హత్తి=హస్తి, దాయ=పగవాడు.

క॥ తనలెంక లరసితెచ్చిన । తనరారిన చాని తెక్క • దార్లకలరి, యం
తనజేలలిచ్చి పెంకికి • జేననెంచి తడాల్నినింతసడి నాలించె॥ 44

టీ—లెంకలు=భట్టులు, చాని=చావని, తెక్కదార్లు=పక్షులు,
సడి=చేప్పుడు.

—• ద శ ర థ శా ప ము •—

క॥ ఆలించి, హత్తి తనచే గీలించిననీటిని గలిగిన నడియని తా
గీలించి సింగిణింబిల్కాలించిన దెస నిగిడ్చి • నాజి కయిసిరి॥ 45

ఉ॥ కానకయేసి యీకరణి • గ్రచ్చరఁ డగ్గరఁజేరి, వేలజే
జే, నకటా! యడంచేనిట • జేరితికాయని చాలఁగంది, తా
గానకయేసితం చేతని • గాంచినయట్టిరికాడి, యట్టి, నే
రానక, తిట్టినంగలఁగి • రానెలఁతుంటి నేగి యాదట॥ 46

టీ—ఆతనిఁగాంచిన యట్టిరికిఁ—వానినిగన్న తల్లిదండ్రులకు.

ఉ॥ ఏటికి యీకడాని, యిడ • నేటికి యీనెలతాలసజ్జే, లిం
కేటికి యీజేగానగ, లింకేటికి యీననసెజ్జే, లింతఁగా
నేటికి యీనెలంత, లిక • నేటికిరాసిరి, సంతెనంగ నే
నేటికియీగనైతినని • యేడైర సాగిలె సత్తితండికి॥ 47

టీ—నెలతాలసజ్జేలు=చంద్రకాంతమణులచే గట్టినమేడలు, నన
సెజ్జేలు=పువ్వులపాన్పులు, రాసిరి=రాజ్యలక్ష్మి, సత్తితండి=శక్తిము
నిజనకుడు (వసిష్ఠుడు)

—• పుత్ర కామేష్ఠి •—

క॥ రం, గలర నంత ఋష్యశృంగర్షినిదెచ్చి సరగ • జేసిన జేన్నా
నం, గలిగెడి సంతని సత్తింగన్నట్టి జేడదారి • తెలియంజేయ॥

టీక—జేన్నానం=యజ్ఞమున, సంత=బిడ్డలు, సత్తిం...దారి=వసి
ష్ఠుడు.

ఉ॥ ఆజేడదారిదారి నతఁ • డాడిన యాజేడదారిఁజీరి, తా
దేజేడరంగజేన్నియఁ గడించి కడిందిగ, నెల్ల నేలజే
జేజేడదారిఁతేండ్రతెగఁ • జేరిచి యెక్కటియేటిచెంత రా
రా జేడరించే; లంకఁగల • రక్కసిరాయఁ డెసంగ నత్తటి॥ 49

టీక—ఆజేడ...దారి = వసిష్ఠుడు వలికినమార్గమున, ఆతఁ...
జీరి=అతఁడువల్కిన ఋష్యశృంగమునిని బిలిచి, ఎక్కటియేటిచెంతఁ=
ఒకనదిదగ్గర, ఎల్ల...తెగ=సమస్తభూసురుల, మునులగుంపు.

—• రావణునిదుశ్చేష్టలు •—

నీ॥ తెఱగంటిరాయని • డెగడి సిరినిగాంచి

కినిసినట్టిడిని, నగ్గినిగలంచి

చాయరాకం, దనిఁ • డాయరాగ, నలంచి

యెఱచిదిండి నెదిర్చి • హచ్చేడంచి

నీళ్ల రాయని నీళ్ళ • నేడాగఁ గానంచి
 జింక తత్తడికాని • చేగడించి
 చలిచేక్కిరాయని • నలినలిగఁ గలంచి
 కడకడ రాయని • జేడలఁ ద్రొంచి

తే॥ అచ్చరల నందటం జేక్క, నయ్యయాట
 లంగలఁచి చేరరాక, దలఁగినయాట
 కత్తియలఁ జెరవిడి తిగ • కడలనీట
 లరగ గెల్చిన లా గాన • లనిడఁ జోట.

50

టీ—తెఱగంటిరాయని=దేవేందుని, అగ్గి=అగ్ని, చాయరా
 కందు=చాయాపతియైన సూర్యుని కొడుకగు యముఁడు, ఎఱచిదిండి=
 మాంసభక్షకుఁడు (నిర్భతి), నీళ్ళ రాయని=అపాంపతి=వరుణుఁడు, జింక
 తత్తడికాని=హరిణవాహనుఁడగు వాయువును, చలిచేక్కిరాయని=
 ఉత్తరదిక్పతి=కుబేరుని, కడకడరాయని=అంత్యదిశాధిపతిని (ఈశానుని)
 చేక్కనయ్యయాట=మన్మథకీడ.

—• బ్రహ్మాదిదేవతలు విష్ణుతోఁ దమకష్టములు చెప్పుకొనుట. •—
 క॥ తెల్లని జేజేరాయని, | దెల్లని చెలితేనిఁ గలసి • తెఱగంట్లంతన్
 నల్లని జేక్కరనేలిన, | నల్లనితేని కెఱిగించే • నడచి, రలజేడిన్॥ 51

టీ—తెల్ల...యని=శివుని, తెల్ల...తేని=బ్రహ్మను, నల్ల...
 తేని=కాలిందినేలిన కృష్ణుని, అలజేడి=కష్టముచేత,

క॥ నడచియెనలేని యిత్తిగ, | కడలినిఁ జేలిగాలిదిండి • గద్దరి సెజ్జం
 జేడదా ర్లలతిగ జేజేల్ | కడతేడిని యెన్నఁదగిన • గద్దరికానిన్॥ 52

టీ—ఇత్తిగకడలి = (రెండుxమూడు=ఆరు) క్షీరసముద్రము,
 తిగ...డని=తిమూర్తుల కవ్వలివాడని.

క॥ తానటఁ డీకటిచెట్టె | దానికి నెదవండలాలి • దగిలిచి, లచ్చిం

దాననిడినేల నీలల | దానిఁగదల్చు దలసిడిన • దారిగఁలానిన్॥ 53

టీ—చీకటిచెట్టె = తమాలవృక్షమై, ఎదవండలాలి=నక్షత్రస్థల
 వనమాలికా డోలపైని, లచ్చి=లక్ష్మి, నేల, నీలల=భూనీళల.

క॥ ఈకరణిఁ దనరనిలిచిన | ఆకటిజేజేఁగనంగ • నాతని యానం
గైకయి రాయఁగఁజనితా | రాకటిచెలిగాంచి యెఱిగియగ్గించి రిటే॥
టీ—కటినేజే=కృష్ణుఁడు, కటిచెలి=అర్జున స్నేహితుఁడు.

—• విష్ణుస్తుతి •—

క॥ అన్నియయితాన, తనయం దన్నిటినిడి, తనరనిలిచి యన్నిటఁ దానే
యన్నిటి సాకిరిశానై | యన్నిటి సాకఁదగినట్టి • యన్నిటిజేజే॥
టీ—అన్నిటి సాకిరి=సర్వసాక్షి, అన్నిటి జేజే=అందఱికి దైవము.

క॥ గీ॥ గర్భ॥ చ॥

ఇల, సిరిరాయఁడా! కడలి • నే, నెటిటెంకిగ, గన్న తేడ! నీ
టలరతఁడా! జేగా, అడర • నన్నిటనాడెడి యాటకాడ! డా
ల్లల, కటినాయఁడా! జేడల • గ్రాల్, తెఱగంటికిసంగడిఁడ! తి
ట్లడఁచేతఁడా! రహిం దడయ • కన్నిటిఁగాచెడి దంటకాడ! జే! 56

గర్భకందము

సిరిరాయఁడా! కడలినే | నెటిటెంకిగఁ గన్న తేడ! • నీటలరతఁడా!
కటినాయఁడా! జేడలగ్రాల్ | తెఱగంటికి సంగడిఁడ! • తిట్లడఁచేతఁడా.

గర్భగీతము

కడలి నేనెటిటెంకిగఁ • గన్న తేడ! | అడర నన్నిటనాడెడి • యాటకాడ!
జేడలగ్రాల్ తెఱగంటికిసంగడిఁడ! | తడయ కన్నిటిఁగాచెడి • దంటకాడ!

టీ—కడలి...తేడ=క్షీరసముద్రవాసుడ! అడర...కాడ=సర్వ
వ్యాపకుడ!

మ॥ అని యగ్గించి కడింది జియ్య! యని, మయ్యా! చేక్కనేలంగదే
యని, యంతంగల సంతనందెలియజేయం, దాయద్రేల్పించెదే
నని, జేజేలనెసంగఁ గాంచి, యికనీ • రాచెట్ల దిగ్గయ్యలై
యనికిండాసిన నాజిరాచేనెల కే • నై కందనిండానెద॥ 57

టీ—ఈరు=మీరు, ఆచెట్ల దిగ్గయ్యలై=ప్రశస్తమైన పృక్షుచరు
లగుచే, ఆజి...నేరెద॥=దశరథపుత్రుడనై యాధమున (రావణుఁ)
జేరెద.

—• దా శ ర థు ల జ న నా ది క ము •—

మ॥ అని యిట్లాడిన నల్లనయ్యగని తా • రంతంతజేజేల చేం
దనియంజేసి, కడానిచేలదణి యా • నం, జేరి రిట్లాదట
నెనరారం గటిరాయఁ డాజినెఱజే•న్నె గాలికందిడ్డ తి.
య్యనితిండిం గలయంగఁజేరి సరిగా • నయ్యాజి కాల్లంట్లెదట॥ 58

టీ—జేజేలచేట=నమస్కారములచేత, కడానిచేలదణియాన=
కనకచేలుడైన ప్రభువు (విష్ణువు) యొక్కయాజ్ఞ, జేన్నె=జేన్నము(య
జ్ఞశబ్దభవము) గాలికందు=అగ్ని, (ఆకాశాద్వాయుః, వాయోరగ్నిః,
అగ్నేరాపః, ఆపఃపృథివి) తైత్తిరీయము. తియ్యనితిండి=పాయసము.
చ॥ నెలనెంకెంతయే, నెదిగి • నేటిల నల్ తెగలందగంగ న

న్నెలతలయంద చిన్నియల • నిండిన నాళ్ళనకల్లి, చిన్నిలే
నెలలనఁ జౌలఁగానెదిగి • నీటలరారఁగఁ దల్లిదండిఁ జి

న్నెల నెఱయాటలందనియ • నించి జేగాజిగిఁచేఁ జెలంగఁగట॥ 59

టీ—చిన్నియ...కల్లి=శుభలక్షణములు గల్గిన చైత్ర శు కలు
పునర్వసు నక్షత్రమున జన్మించి, చిన్నిలేనెలలు=చిన్నవైన చంద్ర
కళలు, జేగాజిగి=శ్రేష్ఠమైనకాంతి.

తే॥ అలర నాల్గేళ్ళ యెక్కటి • యైనయట్టి

అక్కరన్ రాకడంజేర్చి • దక్కినాన

నాడనే సన్నయయ్యెదా • నట్టి సన్న

కన్నయయ్యలఁ గడిదయ్య • కెన్ననిడియె॥ 60

టీ—నాల్గేళ్ళ యెక్కటియైనయట్టి యక్కరట=నాలుగేడులు
నిరువదెనిమిది, యొకటి (ఇరువదితొమ్మిది) 29 మ. రాకడంజేర్చి దక్కి
నాన=రాకు దక్షిణముననుంచినయే పేరగునో యది. (రాముఁడు)

తే॥ కైకగన్నట్టి యతనికి • గడకనిండి

నాతఁడని లెస్సనెచ్చెలి • యారఁగన్న

యన్నలిద్దఱ కంత ల•చ్చెన్న, యెదిరి

నడఁ చేతండనియెడి సన్న • లడరనిడియె॥ 61

టీ—నిండినాతఁడు=భరతుఁడు, లెస్సనెచ్చెలి=సుమిత్ర, లచ్చె
న్న=లక్ష్మణుఁడు, ఎదిరినడఁ చేతండు=శత్రుఘ్నుఁడు.

ఉ॥ చాలదలరాచేనెల • సంతలరారంగఁ గాంచి, సన్నలం
గ్రాలఁగఁజేసి యంతట జేగా లగనానన యేన్నిగల్ దగం
గ్రాలఁగఁ జేన్ని దాలిడియె • గ్రచ్చేట నల్కత లట్టనేర్చితే
జీ, లటదాల నెక్కియని • జేయఁగఁ జేసెదనంతగా, నటన్ ॥ 62

టీ—జేన్నిదాలిడియె=యజ్ఞోపవీతము లిచ్చెను, లగనానన్=ల
గ్నమందు, నల్కత లట్టనేర్చి=చతుర్వేదములు వింతగానేర్చి, తేజీ...
నటన్=తరువాత గజారోహణాదులఁ దనవలె నేర్పించె.

క॥ ఆనలైగ లయ్యలఁదే । జోనంగ్రాల్ కడిదియయ్య • నలరంగ నెంతే
జోనయిన సన్నజీరినఁ । గానంగరాక యడఁగెడిని • కడగండ్లెల్లన్ ॥ 63

టీ—నలైగల...యయ్య=రాముఁడు, జోన...రిన=రామాయని
పిల్చిన, కాన...డ్లెల్లన్=కష్టములన్ని పోవును.

చ॥ తనకడ కంత రాచేజేడదారి దడాదడిరాగ, నాయనం
దన, కడరంగనైన నెటదారి నలర్చు, గడింది చిన్నలం
దనకడ జేన్నె గాయఁ, దనదారిని నంచే, నడింగినంతనే
తన, కడ, లెత్తి కీలెటిగి • దంటలచే, నలరాయఁడంచినన్ ॥ 64

టీ—రాచేజేడదారి=రాజర్షి (విశ్వామిత్రుఁడు), కడింది, చిన్న
లన్=పెద్దవానిని, చిన్న వానిని (రావ లక్ష్మణులను), జేన్నెఁగాయన్=
యజ్ఞరక్షణసేయను, దంటలచే=నేర్పరులచేత, అలరాయఁడు=ఆదశ
రథుఁడు.

—• తాటకవధ •—

ఉ॥ తారటనేగి, రేగికనఁ • దాటకఁ గీటడఁగించి, లెస్సకే
లారుగలట్టి దిట్ట, నిల • నారిచి, యాతనియన్న రెచ్చే, దీ
రారంగ లచ్చేనన్న నెల • యయ్యకడన్ని లఁజేసె, నాదటం
జేరంగఁదీసి సంతసిలి • చిల్కిడె రానెల కాతఁ డిచ్చేచేన్ ॥ 65

టీక—లెస్స...దిట్ట=సుబాహుఁడు, ఆతనియన్న=మూరీఁడుఁడు,
లచ్చేనన్న=రాముఁడు, నెలయయ్య=చంద్రునిజనకుఁడు (సముద్రుఁడు)
రానె=రాజచంద్రుఁడు (రాముఁడు) ఆతడు=విశ్వామిత్రుఁడు, ఇచ్చే
చేన్=కోర్కెచేత.

క॥ రాజేడదారి, తనంతటఁ । దేజేడరంగఁ జేయనైన • తిన్ననిజేన్నెం
దాజేడక చేసిరానెల । లాజేడియని లాగెడంద • నతఁ డగ్గించెన్ ॥ 66

తే॥ అంత, నా నేల తెఱగంటి • యనియె లచ్చ
 నన్న కన్న! యీదరి నేలనయ్యసన్న
 రాచ నెలకల, డాతని • రాచదాని
 చిన్నియల నెన్నజేల రే • యన్నలైన॥

67

టీ—అయ్య... నెల=తండ్రి పేరిటి రాజచంద్రుండు (జనక రాజు)
 రాచదాని=రాజధాని, చిన్నియ=చిహ్నము.

—* సీ తా జ న నా ది క ము *—

సీ॥ రాకాసిరాయని • రాచదానిని సిరి
 గద్దెలనీటియి • క్కడగి రక్క
 సీనిచే గడలిని • జేర్చనై యలతండ్రి
 సన్నరారాయని • జేన్నె నేల
 జిక్కియా రాయని • చేసాకఁగానయి
 సీతనాగా సన్న • చేతఁ దనరి
 నట్టి కన్నెంగన్న • యట్టి రానెల దన
 తెంకిగల, నేల • తేరితేని

తే॥ సింగిణిం గండ్రికలఁజేసి • చెలఁగినట్టి
 రాచరేతేని కిడియెద • రహినిగన్నె
 దంట, నని తిగనేలల • దనరఁజేట
 ననిచె తెంకల నేలతేం • డ్రీటిగి రంత॥

68

టీ—రా.కా...నిని=రాక్షసేంద్రుడైన రావణురాజధానిని, సిరి
 యిక్క=పద్మా కరము, తండ్రి సన్నరారాయని=జనక మహారాజు యొక్క,
 తెంకి=ఇల్లు; నేల...సింగిణి=భూరఁధుడైన శివునివిల్లు, గండ్రికలఁజేసి=
 ఖండించి, తిగనేలల=ముచ్చోటులు (తిగిజగములు)

క॥ ఆక న్నాచే న్నాచెన్నా, కన్నాకైన కన్నె • కలరె ననంగా
 నాకన్నియ సిరికన్నియ! కా కన్నెటిగలదె లాతి • కన్నెలకన్నా!

టీ—కన్నాకైనకన్నె=శ్రీమృషైవకన్య, సిరికన్నియ=లక్ష్మి, లాతి
 కన్నె=ఇతరకన్య.

—• అహల్యా శాపవిమోచనము •—

మ॥ అననిట్లా నెఱరాచదానిఁ గనఁగా • నారాయ లేగంగ, దా
రిని, గాల్టాకిన, తా, నెఱానెలతయై • రేతేనిరేకా? కరం
గిన నిగ్గెనకదానిరేక? యిక నా • గేదంగితేకా? యనం
గ, నిలంగా, గని, లచ్చేనన్న తెలియంగా నడ్డగా, నింతి, నా
న, ననంజాల కనెం, దగం, దనకతం • దాచంగలే కింతయేక॥ 70

టీ—ఆ నెఱ...దాని=ఆ రాజధాని, ఆరాయలు=ఆరాజులు, తా=బండ, నెఱానెలతయై=సంపూర్ణయావనవలెయైన కాంతయై, (అహల్య) రేతేనిరేకా=చంద్రరేఖయా? కరం...రేక=కటగిపోసిన బంగారురేకా? గేదంగిరేక=మొగలిరేక? నాన=సిగ్గు.

క॥ అనికెంగేలిఁ దలంజేర్చి, నిలచి రాచ నెలకెఱుగి • చెచ్చెరదన కా
చినరాయలెఱుగ నగ్గిం చి, నడచె, దనతేనిజేరఁజిన్నతఁడలరక.

టీ—ఎఱుగి=నమస్కరించి, అగ్గించి పొగడి, చిన్నతఁడు=చిన్న రాముడు.

—• రామఁడు శివుని విల్లు విఱచుట •—

సుగంధి॥ చెంగలిం, చేడంద, నంతఁ • జేరి రల్లతండ్రిస
న్నం, గలట్టి నేలతే, న్గనంగదా, రతండటం
జెంగటందలిర్చదార్చి • సింగిణి, న్నెలంతఁ గా
నంగజేసి యిద్ది, లగ్గ • నంగ నెల్లరాదటక॥ 72

టీ—తండ్రి...తేక = తండ్రిపేరిటిరాజును (జనకరాజును) సింగిణి=విల్లు, లగ్గు=మేలు.

శా. ఈసింగాణిని నెక్కిడం గలయతం • డీచిన్నిసింగారిఁ దా
నాసింఁచేం దగినట్టి డన్న, నిలతేం • డ్రొంతేసి నెత్తంగలే
కాసింగాణికడ, న్నిలంగ, నెదదన్నాసింఁచే గాసీత, రా
కాసింజెండిన రాయఁడెక్కడియెఁ జెక్కల్లాంగ సింగాణినిక. 73

టీ—సింగాణి = విల్లు, చిన్నిసింగారి = చిన్నదైన శృంగారవతి, రాకా...యఁడు=రాముఁడు, చెక్కల్లాంగ=తునుకలుగాఁగా, ఎక్కిడియె=ఎక్కువెట్టె.

సుగంధి. తండ్రినన్న నేలతే, డెదంజెలంగి సింగిణి
 గండ్రికల్లజేసినట్టి • గట్టి చిన్ని నేలరా
 తండ్రిరాగజేసి లెన్న • తగ్గకట్టినాట, రా
 తేండ్రనందఱు, దగంగ • రెచ్చేజేర్చి లగ్గనక. 74
 టీ—సింగిణి...తండ్రి = విల్లువితచిన చిన్న రాజుతండ్రి = నశర

ధుండు.

—• నీ తా క ల్యా ణ ము . •—

అ॥ నె॥ లచ్చే నన్న చేత • లలిసీత, కటం దన
 కడన, గలిగినదణి • కన్నెల, కల
 లచ్చేనన్న కడం జెలంగం, గల్గినట్టిరి
 చేతం దాళ్ళగట్టం • జేసి కడంక॥ 75

టీ—లచ్చే...చేతక=రామునిచేత, తన...దణి=(జనకు) తన
 చివరగల్గినవాడు (తమ్ముడు) కన్నెలకుక=ఊర్మి భామాండవీశుత
 కీర్తులకు, లచ్చే...చేతక రాముని వెన్నగల్గినవారు లక్ష్మణ భరత
 శత్రుఘ్నులచేతను, తాళ్ళక=తాళిబొట్లను.

ప ం చ చా మ ర ము .

కడావి జీనిచేలల న్ని • గన్నిగ న్నగలైగ
 ల్కడాని తేర్ల, హత్తి, కత్తలొని లెంకదండ్ల, రా
 య, దాని నట్టిసంతసాన • నాజిగన్న చిన్ని తేం
 డ్ర, దాయదీసి యాయజేసి : నాడెకాండ్రచేతనే॥ 76

టీ॥ హత్తి=హస్తి, కత్తలొని=గుట్టము, రాయడు=జనకమహారాజు,
 తోటకము॥ తనరం, దనకన్నెల • దాయగజే

ర్చి, నడం, దగినట్టిది • చెచ్చెర, నా
 డి, నగల్ నెటిచీర, లడింగినయ

ట్లన తానిడి యంచె: జెలంగియెదక॥ 77

టీ—నడంపగినట్టిది=నడువదగినట్టిమంచెదారిని, అడింగిన=అడిగిన.

—* భృ గు రా మ గ ర్వ భ ం గ ము . *—

ఉ॥ అంచిన నాండ్రదా రెనసి • పొలినిగారిచి చేనంగ దారినం
 కించిన కిన్నరాచతెగం • గీటడంగించిన జేన్నిగట్ట పే

తెంచిన నీతతేడెఱుగి • తేర్చుగఁ దాననిఁ జేయఁదాయ, నే.

తెంచినజోడ నాతఁ డను • దేటగఁ, గండడఁగించె తేఁ, డని॥78

టీ—రాచే...గట్టు=రాజసమూహమునుదుగ్రించిన పరశుగాముఁ
డు, అనిఁజేయఁ=యుద్ధముఁజేయను, తేఁడు=రాముఁడు, అనిఁ=యుద్ధ
మందు.

స్రగ్విణి. నేలజేజే కడిం • దిం దగం, డించియ

న్నేలకన్నెం జేతం • దేరనేచేర్చి, తేఁ

డేల గల్ నేలకై • యేగె దానెంతయేం

గ్రాలఁగా నిచ్చేసం • ద్రాన కన్నయ్యతా॥

79

టీ—నేలజేజే=భూసురుఁడు (బ్రాహ్మణుడైన పరశురాముని
యొక్క) కడిందిఁ=ఘనతను, తేఁడే...యేగె=అయోధ్యకువెళ్లెను,
ఇచ్చేసంద్రానఁ=ఇచ్చాసముద్రము, కన్నయ్య=వశరథుఁడు.

ఉ. సజ్జేల నిల్చి రానగర • సన్నని చీనికడానిచేల, లా

హజ్జేల దాకఁదాల్చి, నెఱ • హళిని జేక్కనిరాయఁడెక్కగల్

గజ్జేలకత్తలాని తెగ•లా? యనఁ జేడియ లానిచేల్లిరా

యజ్జేలసెం గదాయనియ • య, య్యలరాయలయంద సేసల॥ 80

టీ—సజ్జేలఁ=మేడలందు, హజ్జేలదాకఁ=పాదములదనుక,
చేక్కనిరాయఁడు=మన్మథుండు (అతడు) ఎక్క...తెగలా=ఎక్కునట్టి
గజ్జియలుగట్టినచిలుకలు, అజ్జేలసెఁ=సమయము చిక్కెను, అయ్యల...
యంద=ఆరామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులందు, సేసలఁ=లాజలు.

... వనమయూరము.

హత్తినకడింది నెఱి • నాజినెఱసంతా

సత్తినలరం గనిన • జోణయెఱిగించే॥

హత్తిననెలంత లల•రారఁ జేతరా; గే

తైత్తిలలి తల్లితెగ • నెంచి గిడిగిళ్ళ॥

81

టీ—ఆజినెఱసంతా=రాముఁడు మొదలైనవారు, సత్తి...జోణ=
శక్తినిగన్న వసిష్ఠుఁడు, హత్తి...రాఁ=సీతాదులు వెంటరాగా, తల్లితెగ
ను=కౌసల్యాసుమిత్రకైకలు, ఎంచి=అగ్గించిరి, గిడిగిళ్ళఁ=నమస్కార
ములు.

ఉత్సాః ఆండ్రిఁ జేక్కనయ్యయాట • నాజిఁకన్న చిన్నిరా
తేండ్రిటం దగంగహత్తి • రెచ్చి చెలఁగిరెంతయే
నాండ్రితేండ్రి చెన్ననంగ • నదియ యంచే సంగఁ జె
ల్కాండ్రినంగ సజ్జేలంద • కలిగిన ననసెజ్జేలన్.

టీ—ఆండ్రిన్=భార్యలను, చేక్కనయ్యయాటన్=మన్మథకీడ
లందు, సజ్జేలంద=మేడలందే ననసెజ్జేలన్=పూలపాన్పులందు.

—• పట్టాభిషేక ప్రియత్నము, నరణ్యగమనము •—

సీ. అన్నిటఁ దనయంతయై రాచనెటియెల్లఁ
జెన్నారనేర్పి హెచ్చేల్లినట్టి
నేలకన్నియతేని • నేలకేలికజేయ
నెంచినయెడఁదఁ గలంచుకైక
గట్టి చేక్కట్లాడి • గట్టిగాఁ దనకన్న
తేని నీయిలకెల్ల • తేనిజేయ
నాగటిచేల్పున్న • నాతినాయని నార
చీరలారఁగ నిడి • చేరి కాన

తే. బెంకి సేయించే నాజి నడిగినరాయఁ
డెడఁద తాఁజేసి దానికి • నేదినాక
నట్టెనిలచినఁ గని లచ్చ • నన్న కడక
నారచీరెలదాల్చి కనంగ నచట.

83

టీ—రాచనెటి=రాజధర్మము, నేల...యెడదన్=భూమికన్యా
భర్తయైన రాముని రాజును జేయఁబూనిన దశరథు మనస్సును,
నాగటి...నాయని=రాముని “సీతాలాంగలపద్ధతిః” అమరము. నాగటి
చేల్పున్న నాతి=సీత.

క. తనచెలిగని జేరిగిన, సంతన సంతం దెలియఁజేసి • తనతల్లిని దం
డిన తెలిచి నిలఁగనాడిన నెనరడరఁగ సీతయిట్లనియె గాయనికిన్.

టీ—తన...డిగిన=కౌసల్యాదశరథులనే, తెలిచి=కొలచి, రాయ
నికిన్=రామునికి.

ఉ. తాలివి నట్టగట్టి, నల • దారిగలాని దరిన్నిజోన ని
ల్లాలినిగా, నిగాంగనెద • నన్నదణిం డిగనాడినట్టి యి
ల్లాలిని గంటఁగాంచెదరె • యక్కట? యెట్టిరనంగ నంతటం
జోలిని నాలిజేంటనిడి • సాగిన సాగిలితల్లి కయ్యెడన్. 85

టీ—తాలివి=మంగళమాత్రమును, అట్టన్=కంఠమునందు, నల
దరిన్=నల్లని దారిగలవాని (కృష్ణవర్ణుని) అగ్నినినిజోనన్=నిక్కముగ.

ఉ హెచ్చిన సంతసాన నెద • నీరల నాదెసకాదలంచి, నిన్
నచ్చిన లెంకనిందిడి, చే • నం, గననెంచితె యన్ననంత, నా
లచ్చన జేంటజేర్చి, తన • లాగఁటఁగాంచిన యెట్టిరెంతయే
నెచ్చిన యంగదం గనఁగ • నెక్కటికాన కతం డటంజేనెన్. 86

టీ—ఈరలన్=మిమ్మున, నాదెసకాదలంచి=నాదిక్కుగానెంచి
అట్టిరు=అటువంటివారు, అంగద=కష్టము, ఆతండు=రాముడు.

చ॥ నగరఁ గలట్టి, రిట్టిది కనం దనకేతగె నిద్ది యేరికే
న్దగినద? యంచేసంగఁగఁ ద • నందెగడం దగనాలకించి, తేఁ
డగ, డెదఁజెంది కంది, తన • యందన కల్గిన కం దడంచేఁగాఁ
దగినదియైన సాదన నెదం గననేరక కల్కికిట్లనెన్. 87

టీ—నగరగలట్టిరు=పట్టణమునఁగలవారు, సాదన=సాధన, కల్కి
కిన్=భార్యయైనకైకకు.

—• దశరథు విచారము- మరణము. •—

క॥ కైకా! కడకీ కలకల! కైకా, కైకింత కంది • కైన కలికి, కం
దాకానఁ గలికిజేత, నకటా! కాకికి సాటిగా నడఁగఁదగెనని తాన్.

టీ—కడకున్=చివరకు. ఈకలకలకున్+ఐ+కా=ఈనీయొక్క
కల్లలకైకదా, కైకిన్=చేలికి, ఇంతకున్=ఇప్పటికి అందికైన=ఎదిగితయా
రైన, అనఁగా రాజకార్యములను తగనట్లు వ్యవహరింపఁదగిన, కలికికం
దు=మనోహరమైనబిడ్డ, (రమింపఁజేయువాఁడు గాన, రాముఁడు) కలికిజే
తన్=నీతతోఁగూడ.

సీ. కానకకన్న సం•తానంగనేటికి

గానక కన్న సం•తాననయ్యె

జెట్లండదిరిగెడి • జెట్టి తానేటికి

జెట్లండదిరిగెడి • జెట్టియయ్యె

నెత్తాలనాడగం • దిట్టరా నేటికి
 నెత్తాలనాడగం • దిట్టయయ్యె
 నెఱసరితెగలెన్న • నెగడయ్యనేటికి
 నెఱసరితెగలెన్న • నెగడనయ్యె
 తే. హత్తిచెక్కిళ్ళనీటిని • హత్తితడిసి
 నట్టి రాదారి, నడయాడ • నట్టిడచేట
 హత్తి చెక్కిళ్ళనీటిని • హత్తితడిసి
 నట్టితాదారి నడయాడ • నయ్యెకట.

89

టీ—కానక=చోడక అనగా లేక, కానక=అడవికే, ఏవార్థకము,
 జెట్లండక=వీరులయండను, చెట్లండక=చెట్లవగ్గర, నెత్తాలు=మేడలపై
 చోట్లు, కొండలపై నేలలు, నెఱసరి తెగ=శూరసమూహము, లేక
 సింహసమూహము, హత్తి=హస్తి (ఏనుగు) రాదారి=రాజమార్గము,
 తాదారి=తాళ్ళమార్గము, అచట=అడవిని.

ఉ. రాయని తండ్రి! కంటణచే • రాయని! తల్లియనంగ నింత, కా
 రాయని, చెంతజేరి కన • రాయని, నేననికానకంచి నా
 రాయని, దాచేనేలయన • రాయని, నా రతనాలతిట్ట కా
 రాయని, యెచ్చిచేరె నిల • రాయనిరా, తెఱగంటిరాయనికా. 90

టీ—కంటు=పగ, నారత...కా=నారత్నముల కుప్పగాదు!

—* సీతారామలక్ష్మణులు గంగందాటుట *—

క. చేగ దలిర్చగ నక్కడనాగటిచేల్చున్ననాతి • నాయండెంతే
 సాగిచేదలేటిదాటంగా గవంగ, గలానదగిన • గద్దరియంతకా.

టీ—చేగ=చేవ (సత్తువ), నాగటి...నాయడు = రాముడు,
 చేదలేటికా = ఆకాశవాహినిని, (గంగను) కలానకా=కలమున, ననగా
 నోడయందు, తగినగద్దరి=ఉన్న గుహుడను పల్లెవాడు.

ఉ. తాతిని నాతిగాగఁ దనఁగం, జేరిగించిన దంటకా, లికే
 లాతిని జేయలేదని, కలాన కెడందలంగి, గద్దనం
 జేతినిసాచి రాచేనెల • సీతక గాళ్ళగడింగి తాలిచెకా
 నాతిని దాల్చుజేసె, నిల • నాయనికాల్కుడనీటి, నేటిలకా. 92

టీ—తాతిని...దంట=పాపమును, నహల్యగాజేసిన రామునియొక్క, కాలు=పాదము, ఏలాతిని=ఏయితరవస్తువును, చేయలేదని=మనుష్యరూపముగా మార్పలేదాయని, కలానకుఁ = తనయొడకు, ఎడందఁదలంకి=మనస్సులో జడిసి అనగా రాముపాదమియొడ నెక్కడ మనుష్యనిజేయునోయని కడిగి తత్పాదజలము భార్యాసహితముగ శిరమున ధరించెనని భావము.

ఉ॥ జౌలరిరాయఁడంతఁ దన • జేంటఁ గలాన నిలంగఁజేసి నీ
రూలఁటఁదాటఁజేసె నిల • రాయని నయ్యలకన్నె, లచ్చనం;
జౌలఁగఁ దారఁటంగదలి • జౌలరినెంచి చేనంగ; నేలజే
జేలఁటఁగాంచి యెంచేదన • చేతల రాయఁ డటంగె నాదటఁ. 93

టీ—జౌలరి రాయఁడు = గుహఁడు, కలాననిలంగఁజేసి = పడవయందు నిలుచుండఁజేసి, నీర్జాలు=గంగానదిని, ఇల...లచ్చనం=రాముని నీతను, లక్ష్మణుని, నేలజేజేలు=భూసురులు.

ఆ. వె. చిట్టకిల్లనంగఁ • జెల్లిన సన్నచే
దగిన గట్లతేని • దరిసి దాని
నెక్కి లచ్చనన్న • యిలకన్నె లచ్చన్న
నిలచి రచేట నంతఁ • గలకఁజెంది.

94

టీ—చిట్ట=చిత్రము, ఇల్లు=కూటము, (చిత్ర)కూటము)

—• భ ర తు ని రా క డ •—

మత్తకోకిల. తాతయింటన నిల్చినట్టిడి • దంట గద్దరికైక క
న్నాతనిం నగఁజీర నాయన • యాజికిం దెఱఁగంటి న
ట్టాతఁ డందెడిచేతలన్నిటి • నంతటం దనరారఁగా
నాతఁకిం రేరిగించి కానల • కన్నయెగె నటంచేటఁ. 95

టీ—తాతయింటఁ=కేకయవేశాధీశుఁ డగు యుధాజితు నింటియందు, కైకకన్నాతనిఁ=భరతుని, ఆజికిఁ=అజమహారాజు కొడుకైన దశరథునికీ, తెఱ...న్నిటిఁ=దశరథుడు స్వర్గముజెందు వసులు (పితృకర్మ) అన్న=రాముఁడు.

శా. జెందానం గలకఁది కంది, తనతండ్రిందల్లి నెగ్గాడి, నే
నిం దానం దగ దన్న లేనియిల, నం • చేంతేని నన్నేలరా.

చందానం దగినట్టి దంచేటిగి, తేజోగంగ నన్నం దగం

గం దా నంతటఁ గాంచియెంచి తనరాకం దాచేకేయాడితాన్. 96

టీ—దెందానం=హృదయమందు, కలక=కలవరపాటు, అంది=పొంది, కంది=కృశించి, అన్న లేనియిల=రాముడులేనిభూమిని, ఆనం దగదు=పొందగూడదు, అన్నేల...దానన్=ఆ రామునివలెనె, తగంగన్ తగునట్లు, తాన్=తాను (భరతుడు)

—♦ రాముడు తండ్రికి దిలోదకాలిడుట. ♦—

తే. తండ్రి తనచెలి తెలుగంటి ♦ దణినిగాంచే

నేగె నన్నంత సీతతో ♦ దెదఁ గయినిడి

కలఁచినట్లెంతయేని దా ♦ గ స్తిజెందె

నలిసి లచ్చన్న చిన్నతనాన నేడ్చె. 97

టీ—తండ్రి=దశరథుడు, తనచెలి=తన మిత్రుడు, తెలు గంటిదణి=దేవేంద్రుడు, కస్తి=కష్టము;

తే॥ అన్న లచ్చన్నలం దేర్చె ♦ నాతఁడంతఁ

గలసి లచ్చన్న నిలరాయఁ ♦ డలరఁదండ్రి

హఁలి జేజేల చక్కిని ♦ నందఁదగిన

చేత లన్నింటిజేరిగించె ♦ జెలిదరి నిడి. 98

టీ—ఆతఁడు=భరతుడు, అన్న...దేర్చె=అన్న దమ్ముల (రామ లక్ష్మణుల) నోదార్చెను, ఇలరాయఁడు=రాముడు, జేజేలచక్కిని=స్వర్గమును, చెలిదరినిడి=సీతనుదగ్గరనుంచి.

ఉ॥ అంతటఁ గైకకందెనసి ♦ నట్టి రహిందనయన్నఁజేరి, యీ

రింతటఁ దెంకిజేరి, తగ ♦ నీ యిల నేలఁగదేయటన్న, తే

డంతటఁ దండ్రియానఁ దన ♦ యట్టిద దాటిన దాటరయ్య నే

లంతట నిండినట్టి, రన ♦ నాయన క స్తినిగాంచి యంతటన్. 99

టీ—కైకకందు=భరతుడు, ఎనసి...రహిన్=కలిసిన మైత్రిని, తనయట్టిడ=తనవంటివాడె, తండ్రియాన=జనకాజ్ఞ, నేలం...రన=భూమియంతట నున్నజనులు, క స్తి=కష్టము.

మ॥ తనకల్కిందన నిచ్చనిచ్చటనె చొంతంజేరి తాదెల్చి, ల

చ్చనకం తంతట జెంటనిల్లనగ, రాచం, దాతనింగాంచి, సుం

తనగాఁ, గాళ్ళఁదగిల్చి చ్చేన్దగినజేంటం జేలికందిచ్చి, యం . .
చినదానేగెఁ గడంక నన్నగని జేఁజేల్ జేసి యాతం డటఁ. 100

టీ—తనకల్కిఁ = సీతను, తనఁ = రాముని, ఇచ్చేఁ = కొచ్చె
తో, తాఁ = తాను (భరతుఁడు) లచ్చేన...నగ = లక్ష్మణునకుఁ దో
డుగానుండుననగా, రాచేందు = రాజచంద్రుఁడు (రాముడు) కాళ్ళ...
జేంటఁ = పాదములదొడుగుకొని వెళ్ళఁదగిన పోడు (పాదుకలు)

—♦ భరతుఁడు నందిగ్రామము జేరుట. ♦—

క. నగరంజేరక కస్తీని | దిగకంటందగిన జియ్యఁ తేజీసన్నం
దగ నలరారిన చ్చక్కని | నగరంజేరి యిలనేలె ♦ నలినతఁడెంతే. 101

టీ—తిగ...జియ్య = మూడవకంటిచేత నొప్పినప్రభువు (శివుఁ
డు) తేజీ...నగరఁ = వానిగుట్టపుపేరుతో నొప్పిన చక్కనినగరము,
అనగా నందిగ్రామము.

—♦ అనసూయ యంగరాగము లిచ్చుట. ♦—

ఆ. దారి, నత్రి, జేడల♦దారితేఁ డాతని | చేడచేసిన కయిసేతలన్ని
తనరనేలకన్నె తానంది యన్నేల | కన్నె రాయఁ డంతగడలిసరగ.

టీ—జేడల...తేడు = ఋషి శ్రేష్ఠుఁడు, ఆతనిచేడె = ఆయత్రి
మునిభార్యయైన యనసూయ, కయిసేతలు = అలంకారములు, నేల
కన్నె = భూమికన్య(సీత)

—* దండకారణ్యవర్ణనము *—

సీ. లేళ్ళచే, వాత్తితఁ త్తళ్ళచేఁ గణితిత

గళ్ళచే, నత్తితఁ త్తళ్ళచేతఁ

దాళ్ళచే, నెలరసఁదాళ్ళచే, దాకన్నె

లేళ్ళచేఁ జిన్నలఁ ♦ జిళ్ళచేత

నేళ్ళచే, నైన సంఁదళ్ళచేఁజెదరిన

నీళ్ళచే నటిగినఁ ♦ తాళ్ళచేత

దార్లచే, తెక్కల ♦ బార్లచేతం, జెట్లఁ

జెట్లాడఁగల సర్పదార్లచేత

తే॥ నేట్లకడసలిచిన జేడదార్లచేత

సింగిణిని రతనాల్ దీటి ♦ సింగిచెంతఁ

జేర్పియాడెడి కలికిచెంచితలచేత

దగినదండకి జేనియెడి • తటిని నంత॥

103

టీ—సత్తితత్తు = శక్తివాహనములు (సింహములు) లేడి, లేడులు, లేళ్ళు అంతటనిట్లే.

చ. తనచెలి సీతజేతగని • తక్కటితెక్కలి రక్కసీడటిం

గిననెదగాడజేసి యడఁగించెడి, చిల్కడరించి యాతనిం

గనలెదరేగఁగా నడఁచి • కల్కినిదేరిచి సాగియేగి తా

దనతెలిగంటితాల్చి జేడదారి తెగల్ కయిసేత లాదట॥ 104

టీ—తక్కటి...గిన=కర్కరిదొంగరక్కసుడువెళ్ళిన, చిల్క= బాణము, తెలిగంటి=ధవళాక్షి. కయిసేతలు = అలంకారములు, ఆదట॥=అటుతరువాత.

—* పంచవటి, శూర్పణఖచేష్టలు *—

క॥ ఏనయిన చెట్లచెంగట ! జోనయిన ట్లాకలాల • జేరచినటెంకి

రానయిన యంగదలకిది!యానయిన దనంగగట్టి • యదటనిలంగ॥

టీ—ఏను+విన=విదైన, అంగదలు=కష్టములు, నిలంగ॥=నిలువగా.

ఉ॥ రక్కసితేనిచెల్లె, లీల • రాయనిదేరి, కడిదియాసఁ ద

జ్జేక్కనియయ్యయాటల, శంసంగగఁ దేల్చగదేయటన్న, తే

డక్కడి లచ్చనంగనిన • నాయన దానిని నల్లగారఁగా

జెక్కఁగఁ, గల్కి కిన్నఁగని • చెచ్చెర రక్కసితేని జేరి తా॥

టీ—రక్క...చెల్లెలు = రాక్షసరాజైన రావణుచెల్లెలు (శూర్పణఖ) చెక్కని...యాటల॥ = మన్మథకీడలయంచ, నల్ల = రక్తము, కిన్న=కోపము.

—* శూర్పణఖ రావణునకు రామునివార్త దెల్పుట *—

ళా॥ అన్నా! రక్కసిరాయ! చెక్కెసిదె నన్నున్ను! యన్నేలరా

కన్నా, కంతటనేగక తటంగ నాపన్నట్టి, రెంతే ననిం

ద, న్నాగంగ; సిదేల నీకడక నాతం డింత కానంగలే

కన్నా! యీతటినిట్లచేసె దెలియంగఁ జేసె దాలించట॥ 107

టీ—నన్ను॥ = శూర్పణఖను, అన్ను, ఆశ్చర్యము, అన్నేల రాకన్నాకు = ఆరాజశ్రేష్ఠుడు, నీకడక = నీధీరత్వము, అలిండు = వినుము, ఈతటి॥ = ఈసమయము.

క. చేక్కని రిక్కయనంగాఁ | జేక్కని జేజేకడాని • జేక్కియనంగాఁ
జేక్కందనాల కన్నిటి | కిక్కయనంగ నేలతేని • యిల్లా లలరెన్.

టీ—రిక్క=చుక్క, (నక్షత్రము) చేక్క...జేక్కి=మన్మథునియొక్క గుఱ్ఱము, ఇక్క=ఇల్లు, ఇల్లాలు=భార్య.

క. ఆక న్నాచ న్నాచెన్నా కన్నా కైన కన్న • కలరెననంగా
నాకన్నియ సిరికన్నియ | కా, కన్నెటికలదె లాతికన్నెలకన్నా!

టీ—కన్నాకు=శ్రేష్ఠము, అన్నె...టి=ఆయందము, లాతికన్నెలకు=ఇతర రాజకన్యలకు.

ఉ. కానల నాకలాలఁదిని • కాగిన నీటినిదాగి, కాకి
డై నలగంగఁ జెట్లనడయాడెడి రాయనిసన్నదారికా
చానల దంటఁగట్టి, తన • సడ్డకెడందఁ దలంకి తాలిచెం
దానలతాతసన్న నికఁ • దాల్చుంగనేకికి స్రష్ట దానినే. 110

టీ—రాయని సన్నదారి=రాజనామధారి, సడ్డ=తప్పు, తాత=బ్రహ్మ, స్రష్ట=బ్రహ్మ.

క నీటెఁసిన యాకన్నియ | నీటెంకిని సరగఁజేరి • నిలిచినఁ గరి జే
జేటెంకి కెనగఁ జెలఁగిన | నీటెంకిని సిరికిజేతగ • నీటలరన్నా! 111

టీ—నీటు=ఎనసినక, నీటెంకిని= లంకయందు, కటి...టెంకి=విష్ణునివాసము.

మ. అనఁగా రాచనెలంతదంట, నెదహ • వైచనట్టి లాగెన్ని సం
తనఁగా రక్కసిరాయ డక్కడలి నానంజేరనై, లెప్పచే
తినిఁ గ్రాలిక్కసియన్నఁజేరి యతఁడెంతే నిచ్చేనగ్గించి, కాం
చి, నిగా నాతనిదైన గ్రచ్చడిగినక • జేజేలకం టిట్లనెక. 112

టీ—రక్కసిరాయడు=రావణుడు, కడలిక=సముద్రమును, ఆనక=దగ్గరకు, లెప్ప...యన్నక=సుబాహుని యన్నయైన మారీచుని. జేజేలకంటు=దేవతలవిరోధి (రావణుడు)

ఉ. ఏనయినట్టిచెట్లకడ • నెక్కటిరాచగయాళి నిల్చి నా
డేనయినట్టిదెంచకతఁడేకడ చెల్లెలిఁ జెక్కె నిన్న నే
రానయినట్టి కస్తీకిది • రా, నెఱతెన్నన నాగయాళికిం
కేనయినట్టి దింతటన • యేనెటిగించెద నాలకించటన్. 113

టీ—ఏన...కడ=పంచపటిదగ్గర, ఎక్క...యాళి=ఒకరాజ
ధూర్తుడు, క స్తికి=ఆపదకు; నెఱతెన్ను=నిండుదారి, ఏనయినట్టిది=
నేను రావణాసురుడనని.

—• మారీచునిరాకడ •—

క॥ కాదనక లేడియై చని । నీదంటతనాన నచట • నెఱినడయాడె
రాదణి కలికినై నిన్నాదట దానంటిరాగ • నట నాచెలినిన్. 114

టీ—రాదణి=రాజశ్రేష్ఠుడు, దంటతనము=సేర్పుతనము.

శా॥ తేరింజేరిచి తెచ్చిలంకనిడె దెం•తేనాఁగ, రాకాసి స
ర్దారిం, జే, నదలించి యిట్టినడకల్ • రాదెంచే, నన్నన్న! నే
ల్దారింజేరఁగ నాకడిందిచేసలే•దా? రాజేడల్దారి సిం
గారిం•చేంగల జేన్నెనేల; ననఁగి•న్కన్ రక్కసీఁ డాతనిన్. 115

టీ—ఎంతే ననఁగన్=ఎక్కువగా ననగా, రాకాసిసర్దారిన్=రావ
ణాసురుని, రాజేడల్దారి=రాజర్షి (విశ్వామిత్రుడు)

ఉ॥ కాంచి కడిందిలెస్సయిన • కైగలరక్కసీరేని యన్నఁ, గా
రించిన నెట్టకేల కెది•రించిన నెగ్గని కేలసింగిణి
గాంచిన నేలతేని నటఁ•గాంచినలాగయియేగె, నాతఁ డ
ట్లంచినలెస్సకేలతని • యన్న యెదంగల కందిలేడియై. 116

టీ—లెస్స...యన్న=సుబాహునియన్న (మారీచుడు) కేల...
తేని=కోదండపాణిని (రాముని)

—• సీత పైడి. లేడినిం గోరుట •—

పంచచామరము

కడానిచాయదేరి, గాలి • కత్తలానికంటె, నే
కడాని జేంగజోచినం, జే•గాజిగిం జెలంగి తే
న్కడాని నిల్చినంత సీత • కాంచితేని నెచ్చటన్
గడానిలేడిఁగానదీని • గట్టి యాడఁదెచ్చదే॥ 117

టీ—కడా...దేరి=బంగారుచాయతోనొప్పి, గాలి...కంటెన్=
వాయుదేవుని హాహనమైన లేడికంటె, ఏకడ+ఆని=ఏదిక్కునతగిలి
తేన్+కడ+ఆని=గాజోదిక్కుననిల్చి

క॥ కడఁక నన నంతఁదాటక । నడఁచినతే డల్లలేడి • నంటిచేనంగా
గడఁగనది యెల్లెడల దన! నడచిట్టబడరఁగ దాటి • నలినలయించెన్

టీ—తాటకనడచినతేడు = తాటకనుద్రుంచినవాడు (రాముడు నడచిట్టలు = నడకయొక్కచిత్రములు.

ఉ. రెచ్చిన కిన్న రాయఁ డరఁరే! యిదియెక్కడి కల్లలేడి యం
చేచ్చిన దానిగండడఁగ • నెక్కటి చిల్కిడి నేలరల్పుఁగా
లచ్చేన! యం చేడంగె నది • లచ్చేన! యన్నసడిందడాల్నుఁ దా
రచ్చట నాలకించి రెద • నయ్యలకన్నె కలఁగె తేనికై. 119

టీ. రెచ్చినకిన్న = హెచ్చిన కోపమున, కల్లలేడి = మాయా
మృగము, లచ్చేన! = లక్ష్మణా! సడిక = చేప్పుడును, తారు = వారు
(సీతయు, లక్ష్మణుఁడును)

చం. కలఁగి నెలంత, లచ్చేనఁ దఁగంగని, నిన్నెతలంచె ధాయచే
నలఁగిన పోడనాయెదఁ గఁనందగె నీవయినట్టి యన్న; నా,
దలఁగఁడ? చేయతేఁ డతనిదారిని తేనికే గన్తికల్గిన
గలఁగ కటన్న నన్నలిగి • గటిగనాడి కలంచే లచ్చనక. 120

టీ—దాయ = విరోధి (మారీచుఁడు) చేయతేడు = ఛాయా
పతి (సూర్యుఁడు) అన్న + అల్గి = సీతకోపగించి.

—♦ రావణుఁడు సీతం గొంపోవుట ♦—

మ. కలికిండించి తనంత నంతఁ జేనఁగాఁ • గాళ్ళాడ, కారాయఁ డం
దలి చెట్లారసి, యేగ గారడిపేడల్ • దా రీతఁడేనాఁగఁ, జోల్
తలలంగల్గిన రక్కసీడట నెలంఁతండాయఁ గాల్గంటి తాఁ,
దలఁగఁజేర్చి యెఱుగఁ గల్గితెఱఁగాఁతండద్దఁ న, న్నిట్లనెక. 121

టీ—గారడి...నా.గ = మాయాముని యీతఁడేనన, జోల్...
సీడు = పజ్జీశిరుఁడు (రావణుఁడు) ఆతం డద్ద = ఆతఁడడుగఁగా, అన్ను =
స్త్రీ (సీత)

ఉ. హత్తితి లచ్చేనన్నఁ దెఱ • గారసి; నాయన సన్నతండ న
న్నెత్తి, తినంగ నిచ్చికనె • నీరల లాగెదియన్న నాతఁడే
నెత్తితి నేలతేరి గల • ధేలికగట్టట దాయరాయ లీ
కత్తి తినంగనైతి జేత • గానని చొల్లల దిట్ట నేననెక. 122

టీ—హత్తి...రసి = రాముని విధమారసి యాయనను బొం
దితి, నాయన సన్నతండ = తండ్రీపేరువాడు (జనకరాజు) ఈరల = మీ

యొక్క, లాగు=విధము, చొల్లలదిట్ట=వరుసతలలధీరుడు (రావ
ణుడు) జేతగానని=సరిలేని.

—• జటాయువు రావణు దాకుట —

క. అనఁ గలికి తలఁకి నేలందనరారంగజౌర, నాకె • దనతేరిని సం
తననిడి చెలియడలఁగ నాయనజేనఁగా గ్రద్దరాయఁదాతనిదాకెన్.

టీ—అనం=నేనే రావణుడ నను నప్పటికి, కలికి=సీత, తలఁకి=
జేడిసి, గ్రద్దరాయఁడు=గృధ్రరాజు=జటాయువు ఆతనిదాకెన్=
రావణుదాకెను.

ఉ. తాకిన, దాని, నాని, యని•దండెగఁజేసి కడిందితెక్క, కా,
శృంగడఁ గత్తిచే నటకి • యాదటఁ జిల్కనెలంత దేగగం
డాకిలి గాలఁ దన్ను చేనినట్లతఁ డాచెలి గాంచియేగఁగా
నాకడ చీరఁజించి నగలందిడి కట్టి నెలంత చెంగటన్. 124

టీ—దానిన్=జటాయువును, తెక్కకాళ్ళు=కాళ్ళుతెక్కలు
చిల్క...నట్లు=ఆకలిచేత, వగడేగ చిలుకపెంటిని దన్నుకొనిపోవు
నట్లు. చీర...కట్టి=కట్టుచీరఁజించి నగలందుంచికట్టి, నెలంత=సీత.

కం. గట్లదణిమంద నిలిచిన | చెట్లం జెరలాడెడితెగ • జియ్య కనంగా
గట్లదర నడలి జౌరిచె | నట్లరాకాసిరాయఁ డటిగి నెలంతన్. 125

టీ—గట్లదణి=పర్వతశ్రేణుడు (ఋశ్యమూకాద్రి), చెట్లం...
జియ్య=వృక్షచరనాయకుడు (సుగ్రీవుడు) అట్లా...లంశ్కన్=రావ
ణుడు సీతంగొంపోయి.

కం. తనలంక నేలదగ్గర | ననతీగలటెంకియై తనర్పిననేలం .
దనరంగనిడి యెఱచి దిండ్రనటంగాయనిడెద న్నే నయఁజేయంగన్.

టీ—నన...నేలన్=పూలతీగలకు నెలవైనచోట ననగా నశో
కవనియని యూహ.

ఉ. చేడియ లంకదాయ; నటఁ • జెచ్చెర తాటకదాయ యాదట
న్లేడియడంగఁ దిత్తి తన • నీటలరారిన కత్తిజెక్కి, రా,
నాడనె లచ్చేనం గడఁక • నారసి కాంచి నెలంతడించి యీ
జోడనె, రాగనేలయని • సారెకదల్చి, కడిందితేడనన్. 127

టీ—తాటకదాయ=రాముడు, లేడి...చెక్కి=చచ్చిన లేడి
చర్మము గత్తికిఁగ్రచ్చి, రాణ=వచ్చుచుండఁగా, తేడు=రాముడు.

—• రాముని విచారము. •—

ఆ. ఏకతాన నింతి • నేకతానండించి రానయిన దెటింగి • రానయినదె
కీడటంచే డల్లుఁగీడడంచే, గల్లు!లచ్చేనయసె నన్న!లచ్చేనన్న.

టీ—ఏకతానణ=ఏవిధమున, ఇంతిణ=సీతను, ఏకతానం
డించి=ఒంటరిగావిడిచి, రానయినది=వచ్చినది, ఎటింగి=తెలిసి, కీడు=
ఆపద, రానయినదె=రానున్నదె, అటంచుణ=అందు, అడల్లు=భ
యముచేత, లచ్చేనన్న=రాముడు, (లక్ష్మణాగ్రజుడు), లచ్చేన=
లక్ష్మణా! అన్న! కీడుణ=ఆపదను, అడచేణ=పోగొట్టను, కల్లు=
కలుగుదునా? అనెన్=అనెను.

క॥ అంతటఁ దెంకిజేసి తేఁ! డంతట నిల్లాలినరసి • హరిహరి! చెలి! యే
కృంతలఁ జింతల జేంతల • చెంతల నడఁగితనిక స్తి•చే నిట్లడలెణ.

టీ—అంతటణ=తరువాత, దెంకిజేణ=ఉన్నచోటికి, కృంతలణ=
మార్గములను, చింతలణ=చింతచెట్లను, జేంతలచెంతల = గయ్యాభుల
దగ్గర, క స్తి=కష్టము.

ఉ. కాడలఁ గడ్డలిడ్డఁ దిని • కానలఁగ్రాగిన నీఁటిద్రాగి, లే
నీడల గడ్డ తా యని, గణించేక కట్టినయట్టిచీర నీ
జోడల నెజ్జఁజేసి, నిలఁజేలితి నన్నెటిహత్తికల్కి! యే
జోడలనేగితే కనక • సారె కడల్లుఁ దడల్లు రాగదే.

129

టీ—అడల్లు=భయముచేత, తడల్లు=తొందరగా, రాగదే=
రావే.

క. రాకలికి! నాయెడకనరా? కలికి నడల్ సెలంగ • రారాద యిటణ?
రాకలికి యిట్టిదని, నగరా?కిలకిల జేడలదారి • రాకలికితెగల్. 130

టీ—రాజకాంతా! గలికినడల్=మనోహరమైన నడకలు, జడ
...తెగల్=మునిశ్రేష్ఠులకాంతలు, కిలకిల నగరా? కిలకిలమని నవ్వరా?

ఉ॥ దాయని దిట్టిదేటి సరదాయని, నాయెడ కం దనంగ రా
దాయని, గన్నడించే నసదాయని, యక్కటికానఁగాంచేరా

దాయని, తేనిఁగాంచేదగదాయని, నేలనెలంత చిన్ని కం
దా! యని, తండ్రిగానఁ జేనెదాయని, సీత! కనంగ దాయనే? 131
టీ—కందు=దోషము, అసదా=కొంచెమా? దాయనే=
వీరోధినా?

సీ, కనరాద! యీరలకడకిచ్చసిరిగదై
తీగెలారా! ననతీగెలార!
చేనరాద! యీరల ♦ జోడలసిగదారి
చేడెలారా! చిల్క ♦ చేడెలార!
తినరాద! యీరల ♦ దీమునైనయనంటి
కాయలారా! దాక ♦ కాయలార!
యనరాద! యీరల ♦ యండనిల్పినతాళ్ళ
తిట్టలారా! చెట్ల ♦ తిట్టలార!
తే, కాంచేగారాద! సెఱదంట ♦ గాణలార!
జేంకగారాద! సెలయేటి ♦ లంకలార!
జేంటగారాద! తెఱగంటి ♦ దంటలార!
నీడగారాద! యిలకన్నె ♦ యీడెలార!

132

టీ—సిరి...లారా=తామరతీగెలారా, సిగదారి=శిఖావళము
(నెమలి), అనంటి=అరటి, దాక=ద్రాక్ష, గాణ=పాటకాడు(పాట
కత్తె), తెఱగంటి=వేల్పు, ఇలకన్నె=భూమికన్య (సీత), ఈడెలు=
ఒకజాతిచెట్లు.

ఉత్తరగర్భితార్థ చిత్రగీతము

తే, కనగనైనది, యా? యందకత్తె సీత
నేలదారిరాయడ! కాన ♦ నేలయంద
యేకతాన నాచేజోరి ♦ యిచట నంత
నంత నడయాడ నీచేత ♦ నడ లడంగ.

133

టీ—నేలదారిరాయడ=పర్వతశ్రేష్ఠుడా! (లేక) రాజశ్రే
ష్ఠుడా! ఏకతాన=ఏకతమున (ఏకాంతమున) ఒంటరిగా, అడలు=
భయము.

ఉ ఏ, నిఁకఁ చాళఁజౌల ననియేని కడింది కడంక నల్లనాఁ
డేనికఁ గాచినాతఁ డనియేని, కలంక నడంచి కాయఁ గం
టని, కనంగ నేఁ దగితి ♦ నేని కడ న్నడచేతసీత, నీ
కేనిక! సాటియైనదనియేని కనం జేరిగిం చేకం జెలిక. 134

టీ—ఏనిక...డని=గజేంద్రుని రక్షణజేసినవాడని, నడచేత=పాదగమనముచేత, చెలిక=సీతను, ఇకక=ఇంకను...కనంజేరిగిం చే=కనబడునట్లు సేయుము.

ఆ. కలికియటగఁ జెంతఁ ♦ గలిగిన కతన నీ

కానలెంచేరా, నగళ్ళయు తగె

తాతిలిట్టలె, నెలతాతి తిన్నియలాయె

గడిది తిండి కాయగడ్డలాయె

135

టీ—కలికి=సీత, అటగక=సగముగా, ననగా, నర్థనారిగా, రానగళ్ళు=రాజనగరములు, నెలతాతిలిన్నెలు=చంద్రకాంతశిలావేదికలు.

—* లక్ష్మణుఁ డన్న నోదాడుట *—

క. అని యట్లడలెడియన్నం | గని లచ్చేన దీని కింత ♦ గా, నీ రడలం
దనరార, దయ్య రా తేఁడని దిట్టతపాన నడర ♦ నది లగ్గిడెడిక.

టీ—లచ్చేన=లక్ష్మణుఁడు, ఈరు=మీరు, దిట్టతనానక=ధీరత్వముచేత, లగ్గు=మేలు.

ఉ. చించేన నేలఁ? దాతతల ♦ చంద్రులజేయన? యీజేగాల గా

లించేన? నేలదారి, నదలించేన? లేనెల దారిజేరి గా

రించేన? చాయరా, నెలల ♦ రెచ్చేడగించేన? గాలినేస్త్రీ గ)

క్కించేన నన్నిటిం, గలికిఁ ♦ గీడటగాఁ, గనఁ జేయ కేగినక. 137

టీ—తాత=బ్రహ్మ, నేలదారిక=భూమిధారి (శేషుఁడు) లేనెలదారి=బాలచంద్రధారి (శివుఁడు) చాయరా, నెలలక=సూర్య చంద్రులను, గాలినేస్త్రీ=వాయుసఖుఁడు (అగ్ని)

—♦ రాముఁడు సీతావార్త జటాయువుచేత వినుట ♦—

మ॥ అనగా దిట్టతనాన సంతసిలి. తా నయ్యయ్య నగ్గించి, నం

తనగా దారినినేగి దాశరథిచెంతంజెట్లఁ గాల్ తెగించగాఁ

జేసఁగాఁజేలని తెక్కదారిఁగని యెంచఁ గారడీ డిద్ది క
 ల్కినిఁగారించి చేసంగలేనికరణిం • గ్రిందయ్య నిందం చేనఁ. 138
 టీ—అయ్యయ్యఁ=అలక్ష్మణుని, కాల తెంచఁగాఁ=కాళ్లు
 ను నటకఁగా, తెక్కదారిఁ=పత్రరథము (పక్షి, అనగా జటాయుషని
 యూహ)

ఉ॥ రాయనికద్ది యిట్లనియె • రాయఁడ! చేలఱదాల రాచరే
 రాయనినేస్త్రీ నే, నిచేట • రక్కసియేలికసీత, నంది, రే
 రాయని దారినేగ, నల • రాచెల్లికైయని నాగినానటం
 చేయన యింతనేనె నకటా! తనవేటికి దాచే నీ కిటఁ. 139

టీ—చాల...నేస్త్రీఁ=పండ్తిరథుఁ (దశరథు) డనియెడి రాజ
 చంద్రునిమిత్రుఁడను, రేరాయనిదారిఁ=చంద్రమార్గమునందు (ఆకా
 శమందు), రాచెల్లికై = రాజకాంత = సీతకొఱకు, తనఁ=నన్ను.

—♦ జటాయుస్తవము ♦—

ఉ॥ ఎన్నఁగలేనియగదల • నెన్నిఁటి నందిన నేలదారి కే
 నెన్నఁగఁజిక్క నట్టిరిని • నీరలసీయెడఁ గల్కిజేంట నే
 దిన్నఁగఁ గాంచఁగల్గెనని • తేటఁగనాడి కడింది క్రచ్చేదం
 దన్నఁగ, నెన్నె; నద్దితగఁ • దక్కరిరక్కసిఁ జెక్కినట్టిరిఁ. 140

టీ—అంగదలు=కప్పములు, నేలదారి=శేషుఁడు, కల్కిజం
 టఁ=సీతదగ్గరగ, తక్కరి...నట్టిరిఁ=టక్కరి రాక్షసియైన తాటకఁ
 జెండినటువంటి గామునిని.

సర్వలఘు. సీ॥ దిరిసెన ననసిరి • దెగఁడెడి జిగిసిరి

దెనతెగ నెరయఁగఁ • దిరిగెడిదణి!

సరిసరియనినెర • సరితెగ లలరఁగఁ

జెనఁటితెగల నడఁచిన సిరిగని!

అరితితెగలఁదటి • సరసి సిరిని నిడి

నెనరడరఁగఁడెడి • నెటిగలదణి!

తెలియక, యిలతలఁ • గలదణికిని, జేత

గనని, కతల గలిగిన యిలదణి!

తే. చెనఁటితెగ, లిలఁగలఁచిన ♦ సిరినిలిచెడి

కడనగలిగిన దణి, తగఁనడిగిన నల

చెనఁటితెగఁ నడచేఁగఁ గలిగిన సిరిదణి

యని యెఱుఁగి చేనె, నది, చెడఁకడరెడ కట.

141

టీ—నెరసరి తెగ = శూరసముదాయము, చెనఁటి తెగ = దుర్మార్గులగుంపు, అరితి = అర్థి; ఇల...దణి = శేషుఁడు, సిరి...దణి = పద్మోద్భవుఁడు (బ్రహ్మ) చెడక + అడరు + ఎడకు + అట = పరమపదమునకు

— ♦ క బ ం ధ వ ధ . ♦ —

ఆ. అంత నేలరాయఁ ♦ డాతెక్కదారిని । హఁళినెంచి దాని ♦ కగ్గిచేత
లన్ని దీర్చి, దాని ♦ కాదటఁ దలకాయ । తెగిసరక్కసిఁగని ♦ తెగఁగనేయ.

టీ—నేలరాయఁడు = ధరణీశుఁడు (రాముఁడు), హఁళి = సంతసము.

కం. తెఱఁ గంటితనానందన । తెఱగెలరాకాసి చేన్న ♦ తెన్నలయిలరా
తెఱగంటితేని కాతం । డెఱిఁగించి యెఱింగె సరఁగ ♦ నెక్కడికేనిక.

టీ—తెఱఁగంటితనానక = దేవత్వముచేత, ఇలరా...తేనిక = రాజదేవేంద్రుని (రాముని)

— ♦ శ బ రి వి ం దు . ♦ —

ఉ॥ ఆయన చేన్న రాచేనెల ♦ యాదటఁ జెంచితఁ చెంతకేగ, నా
రాయని కాకె కాయలిడి ♦ క్రచ్చేట లచ్చన కిన్నియిచ్చి యా
రాయల నెన్ని, చేయచెలి ♦ రాయని కందిటఁ గట్లతేనియం
దీయెడ నిల్పె నీ రచేటి ♦ కేగిన తల్పినచేత యయ్యెడిక. 144

టీ—చెంచిత = శబరి, ఆకె = ఆమె (శబరి) చేయ...కందు = ఛాయాపణియైన సూర్యునికొడుకు సుగ్రీవుని గట్లతేనియందుక = ఋశ్యమూకమందు.

కం. అని తెలియఁజేసి చెంచిత । యనిచిన రెండక్కరాల ♦ నలరినసన్నం
గనినట్టి “లచ్చిగద్దెలఁగని” గనిదాని దరిచెట్ల ♦ కడ నడచిరనక. 145

టీ—రెండ...గనిక = రెండక్షరాల పేరుగలిగిన పద్మాకరమును, (పంపాసరోవరముకడ).

కం. అనిదిండి జేడలదారిని । గని యాగాల్దొండ బెంకి ♦ గలిగిన జేడదా
రినెల, యటజరిగినకతం । దనకెఱిఁగించంగ నడిఁగె ♦ దద్ద దలిర్చక.

టీ—అని...గని=కలహశను (నారదు)గని, గార్హింక్ష...నెల= వాల్మీకిమునిచంద్రుని, తద్దదలిర్చు=మిక్కిలి యొప్పునట్లుగా.

—♦ ఆ శ్వా సాం త ము. ♦—

కం. అంతటఁ గలిగినరాయా! యంతటికిని సాకిరైనయన్నిటిరాయా!

యంతటినిఁ జేసిసాకెడియింతంతని తెలియరానియెక్కటిరాయా!

టీ—అంతటఁ=జగమంతట, సాకిరి=సాక్షి, అన్నిటి=చరాచరములన్నిటి, ఎక్కటిరాయా=ఒక్కడవైన ప్రభువా!

మాలిని సిరిచెలి యెదఱేడా! చెడ్డ రాకాసికేడా!

కటిచెలిజేతకాడా! ♦ కట్టికి న్నంగడికేడా!

నెటిగలయెదకాడా! ♦ నేలకాల్గంటితేడా!

నెటిగలజిగికాడా! నీటదే లందకాడా!

148

టీ—కటిచెలి = భూమి, కట్టి = అద్భుతుడు, నెటి = ప్రేమ, నెటిక = అందమును, నీట...కాడా! జలాల్సమునాడు వటపత్రమున దేలియాడు సుందరుడా.

గద్య.

తే॥ ఇద్ది యయ్యరాజేనియెడి ♦ యింటిసన్న

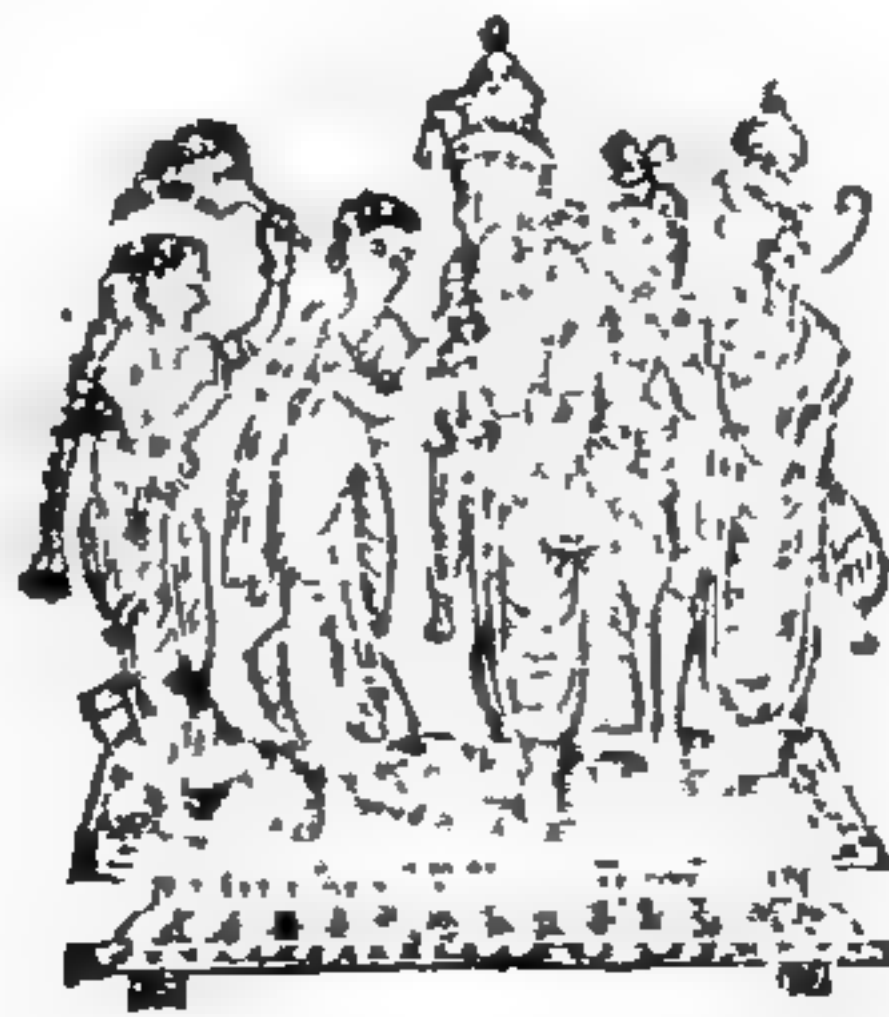
ధగినశేషయ్య కందయి ♦ తనరినట్టి

యాంజనేయాఖ్య జలగిన ♦ యతనిచేత

నెసగె దాశరథిచరిత్ర ♦ నెక్కటికత.

149

టీ—అయ్యరాజు=అబ్బరాజు, ఇంటిసన్న=ఇంటిపేరు, శేషయ్యకందు=శేషయ్య కొమారుడు, ఆంజనేయాఖ్య=ఆంజనేయుని పేరు (హనుమంతరాయశర్మ) ఎక్కటికత = ఒక్కకథ అనగా మొదటి కథయనిసూచన. ఇది ప్రథమాశ్వాసము, ఎసగె = వ్యాప్తమయ్యెను.

శ్రీ మేఘాదక్షిణామూర్తయే నమః.

అచ్ఛాంధ్ర, నిరోష్ఠ్య, నిర్గద్య,
దాశ రథి చ రిత్ర.

ద్వితీయాశ్వాసము

యనఁజే లిలకన్నియ

కై యజుచెలిదంటతేని • యలసింగాణిం

దాయఁజేనిరాల్చి, రాచెలి

చేయంటినదిట్ట!యటితి • జేజేచెట్టా!

టీ—శ్రీ=లక్ష్మీ, అజుచెలి=అర్ధనారియొక్క, సింగాణి=ఁల్లు,
రాచెలి=నీత, అటితి=అర్ధి. జేజేచెట్టా=కల్పవృక్షమా! (అడిగినదాని
నిచ్చువాడ!)

క॥ తెలియంగ నాలకిం చట, / కలిగినకత; గాలిదిండ్ల • గద్దరిటెంకిం
గలిగినజేడదారి, కటం! దెలిజేడదారి నెల యిట్లనియె: దెలియంగ౯. 2

టీ—గాలి...దారికి౯=వాల్చీకికి, తెలిజేడదారి నెల=తెల్లనిముని
(నారదుడు.)

—* సుగ్రీవుడు రామలక్ష్మణులగని భీతిల్లుట *—

సీ॥ చెడనినిగాంగన్న • జేడదారిరాచే చి

న్నియలచే, రాచేచిన్నియలచేత

ననయిఁటెకాని నెన్నఁగఁజొలిసట్టియం

దాలచే, దెలిజన్ని • దాలచేత

నెఱసరితెగల గండ్రించేజే లీఁటెదం
 డాలచే, నెఱకచ్చే•డాలచేత
 జేంటజేదెట్ట • లంటితాల్చినసింగి
 ణీలచేరిక సింగి•ణీలచేత

తే॥ జోలఁదగి చెట్లనీడల • జోడలఁ జెర
 లాడెడి కడిందిరానెల • లైన నేల
 కన్నె రాయని లచ్చనఁ • దిన్ననయిన
 యేటితిగల చెట్లదిరిగెడి • యయ్యకనియె.

టీ—జేడదారి...చే=మునిరాజచిహ్నములచేత, రా...చేత=రాజచిహ్నములచేత, ననయిఁటెకానిఁ=పుష్పాయాధుని, జేంట...దిట్టలు=హరిహరులు, తిన్న...గల=మంచిగొంతుగలవాఁడు(సుగ్రీవుఁడు)

చ॥ కని, కలకేర్పఁ దిన్నఁగ నె•గాదిగఁ గాంచి కడిందిగట్ల రా
 యనితలయెక్కికాంచి, తన • యన్నయె. యట్లనిఁ దన్నణంచఁగా
 ననిచినఁజేరి నా రిచేటి • కక్కట! యీజేడదారిచిన్నియల్
 దనరఁగ నం చేదం గలఁచి • దగ్గరనిల్చిన రాచదిట్టలఁ.

టీ—అనిఁ=యుద్ధమునందు, తన్ను+అణంచఁగా=తననుజేంపుటకు, అన్నయె=అన్నయైనవాలియె

ఉ॥ కానఁగఁజేసి కేసరి జే•గాచెలికాంచిన దిట్ట కిట్లనెం
 గానఁగ నాంజనేయ! తన•కంటిట కంచిన నిట్టి చిన్నెలం
 గానఁగనైరి యల్లజేత • కైనిడి సింగిణిఁ; గాక సింగిణిఁ
 గైనడరంగఁ దాల్చెదరే! • కానల నేజేడదారి రాయలేఁ॥

టీక—కేసరి...దిట్టకుఁ=వాయుదేవుడిచ్చిన శివవీర్యమువలన నంజనకుఁ గల్గినవాఁడు (ఆంజనేయుఁడు) తనకంటు=తనవిరోధి (వాలి)అల్లజేత=ఆద్యయము (రామలక్ష్మణులు) సింగిణిఁ=వింటిని॥

ఆ॥ కాన నచేటి కటిఁగి • కాన, నేటికిఁ జెర
 లాడెద రని యడిగి • యేడకేగఁ
 దలఁచినది యెఱింగి • తారే రయినదిని
 యటసిరాగదయ్య • యాంజనేయ!

— హనుమంతుఁడు రామలక్ష్మణుల భిక్షుక వేషమునదర్శించుట —

క॥ అని యనిచిన అంజనకః॥ దనిచిన నెయ్యాన నచేటి • కటిగి కడంకం
గని రాచ నెలల దాసరితనాన రహి నెఱఁగియనియె॥ దనరా రంగ॥ 7

టీక—అంజనకండు=అంజనేయుఁడు, అనిచిన నెయ్యము=మనస్సు
గలసినస్నేహము, రాచ నెలలు=రామలక్ష్మణులు, దాసరితనాన॥=దాస
త్వముచేత॥

ము క్త పదము.

సీ॥ చిన్నెలే కని రాచే • చిన్న లేననియన్న
జేడలసిగలచేత • నదరనయ్యె
జేడలసిగలఁగాంచి • జేడదారి నెలలన్న
గఱనారకచ్చడాల్ • కనఁగనయ్యె
గఱకచ్చడాల్ గాంచి • గట్టి జెట్టిలన్న
నెఱిసింగిణీల్ కేల • నెఱయనయ్యె
నెఱిసింగిణీల్ గాంచి • నెఱసరిజేతయన్న
జేజేలచిన్నెలే • చెలఁగనయ్యె
గీ॥ జిన్నెలన్ని కన్న • జేజేలతేజోర
దాల్చిరాచజాతిఁ • దనరఁ గలిగి
యెద్దియే॥ గతాన • నీకానఁదిరిగెడి
రా నెలలనియారి • రహిఁదలఁచెన.

8

టీక—చిన్నెలు+ఎ=చిహ్నములు, రాచచిన్నెలు+ఎ=రాజపుత్రు
లుజేడ... నెలలు=మునిచంద్రులు, జెట్టిలు=కు స్తిపట్లు వట్టువాండు, నెఱి
సింగిణి॥=అందమగువింటిని, నెఱసరిజేత=శూరద్వయము, ఎద్ది...తాన=
ఏదియోకారణము, రా నెలలు=రాజచంద్రులు.

క॥ కేసరి కంజనక కలిగి । నీసరియైనట్టి రాంజనేయా! యనగా
దాసరినై యార్కికడన । యీసరికి నిలిచితి నీరలేరని యనిన॥ 9

టీక—కేసరి=హనుమంతుని తండ్రి, అంజన=అతనితల్లి, దాసరి=
దాసుఁడు, ఆర్కి=అర్కునికొడుకు (సుగ్రీవుఁడు) ఈసరికి=ఇంతవరకు,
ఈరలు=మీరు, ఏరు=ఎవరు.

—| లక్ష్మణుఁడు హనుమంతుఁడగు దనువు తాంతము దెల్పుట. —

ఉ॥ ఆయెడ లచ్చనన్నయనె • నాదటలచ్చనకన్న! యేరికై
యీయెడఁజేరఁగా గలిఁగె • నిక్కడ నాతఁడ కాననయ్యెఁగా
నీయెడదంటయైన యితఁడే, తనలా గెఱిఁ గించె జేక్కఁగా
నీయెడఁగల్గినట్టికత • నేఁడెఱిఁగిం చేతఁ డా లకించఁగాఁ. 10

టీ—లచ్చనన్న=రాముడు, లచ్చనకుఁ=లక్ష్మణునకు, ఏరికై=
ఏనుగ్రీవునకై ఈయెడఁ=ఈచోట, ఆతఁడ=ఆసుగ్రీవుడే, దంట...
డే=ప్రజ్ఞావంతుడైన హనుమంతుఁడు, కల్గినట్టికత=మనవలనఁ బుట్టినచరిత్ర.

ఉ॥ దంటతనాన నల్కతల • దండిగనేరితి సత్తి తేనికిం
జేంటగనిల్పినాఁ డితని • జేంట నె టాడినపడ్డయేననం
దంటతనానలచ్చన తనర్పఁగ నిట్లనె నాంజనేయ! నీ
జేంటగనిల్పి యాడఁగల • జోణన? యాడెద నాలకిం చేదే. 11

టీ—దంట తనానక=నేర్పుచేత, నల్కతలక=చతుర్వేదముల
ను, సత్తి తేనికె=శక్తియైన పార్వతీపతికి (రుద్రునకు) జేంటగ=జేతగ,
హనుమంతుఁ డేకపాదరుద్రుఁడని యుత్తరరామాయణమునఁ గలదు,
జోణ=నేర్పరి ఆడెదక=పల్కెదను, ఇదే=ఈపలుకునదే.

శా॥ న న్నన్నంగనె నాజితేఁ డతనియానంగానఁ జెల్లాడఁగా,
నన్నన్నంగడఁజేర్చి చాల్తలలతం • డాసీత నిం దంది తాఁ
జేన్నం జెంచిత నిన్న నార్కికలడి • చేక్కిందగంగానటం,
జేన్నం, జేడియజోడ నాతడెఱిఁగిం • చేంగల్ల నంగా నిటక. 12

టీ—నన్ను+అన్నక=లక్ష్మణుని, రాముని, ఆజి= (అజునికొడు
కు) దశరథుఁడు, అన్నకనక=కడక=కడగా, దూరముగాఁ బోఁబంచి,
చాల్తలలతఁడు=పంక్తిశిరుఁడు (రావణుఁడు) ఈచేక్కిక=ఈచోటున,
చేడియజోడ=సీతావార్త.

క॥ ఏతెంచేనయ్యె నని తగ । నాతండాడంగ నెత • నంజేనకందా

రా, తలకట్లంగని యీరీతటి, నారాయని కడ • కేతెం డనియెక.

టీ—అంజనకందు=అంజనేయులు, రాతలకట్లక=రాజశ్రేష్టులను, ఈ
రు=మీరు, ఈతటిక=ఈసమయమున, నా...కడకుక=నాప్రభువైన
సుగ్రీవునికడకు, ఏతెండు=రండు.

—• రాముఁడు సుగ్రీవుఁడు నన్నిసాక్షిగాఁ జెల్మి సేయుట—
తోటకము॥ అనఁగా నిది లగ్గని • యాతనిజేం

టవ నేగి యతం డటఁ • డాయఁగఁజే

ర్చిన యార్కిని గన్చిల • తేం, డ్రటనా

యన, నేస్త్రగఁజేసిరి • యగ్గికడన్॥

14

విభూతి॥ తేని కంతనార్కి నీ । చేనరాల్చె నీనగల్

తానటం, చేడంగ తేఁడాని హెచ్చేడల్ కనెన్.

15

టీ—ఆర్కి=అర్కపుత్రుఁడు (సుగ్రీవుఁడు), ఆయనన్=ఆసుగ్రీ
వుని, నేస్త్ర=చెలికాఁడు, అడల్=భయమును అగ్గి=అగ్ని.

శా॥ నిండంగా రహి, లెస్స యట్టిదణి తేనింగాంచి తానంతఁ గై
దండల్ గ్రాలఁగనెత్తి సాగిలి, నెలంతల్ దంట, రాలచ్చి, డెం

కిం, డక్కించి, కడంక నన్న తనచేఁక్కింజేర నీకేర్చు గ

ట్టండంజేరితి తేడ! యం, చేడల రా • యండంత నయ్యార్కికిన్.

టీ—నిం...రహి=కోర్కినిండగా, లెస్స...దణి=సుగ్రీవుఁడు,
నెలంతల్దంటన్=శన భార్యయైన రుమను, రాలచ్చిన్=రాజ్యలక్ష్మిని,
డెంకిన్=నివాసమును (కీష్కింధ) అన్న=వాలి, ఆర్కికిన్=సుగ్రీవునికి.

మ॥ కలయ న్నీ కతయంత నాకడఁ దగంఁగా నాడి నీయన్న ని

న్నలయంజేసిన లా, గిదిట్టిదన, నీ • యన్నం దగంరాల్చి నీ

కలతందేర్చెద, రాచేలచ్చి నిడెదం • గ్రాలంగ నీచెంత నీ

నెలతంజేర్చెద నన్న నార్కి రహిఁగంఁటే? రాయడా! యంచటన్.

టీ—నీయన్న=వాలి, లాగు+ఇది+ఇట్టిది+అన్నన్=విధమిట్టిదని
పల్కిన, రాచేలచ్చి=రాజ్యలక్ష్మి, గ్రాలంగ=ప్రకాశించగ, నెలతన్=
భార్య రుమను, ఆర్కిరహిన్=సుగ్రీవుఁడు కోర్కెతో

—• వాలి సుగ్రీవుల వైరకారణాదికము •—

నీ॥ అన్నిటిరాయని • జేన్నిగట్టెద నెంచి

కని సంతసిల్లఁగా • గలిగినట్టి

కన్నీటఁగలిగిన • గట్లఁదిటింగెడి

జెట్టి, జేజే గట్ల • జియ్యచెంతఁ

గల, సిరిగద్దెల • గని చెంతఁ జెఱలాడి

నీటారఁ దననీడ • నీటఁగాంచి

. దాయయంచేని దిగి • తాఁజెలియై తెఱఁ

గంటిరా నెలజేత • కాండిడంగ

గీ॥ దనర నాయన్న, నన్దాంచి • తండియానఁ

జెట్లఁ దిరిగెడి యయ్యలఁ • జేరి సంత

సాన గిష్కింధనేలి తాఁజే నెడితటిని

తేనిగానన్న, నన్దిన్న • తేనిజేసె.

18

టీక—అన్నిఁటిరాయనిఁ = సర్వేశ్వరుని, జేన్నిగట్టు = బ్రహ్మ, తాత జన్నిగట్టవ విధాతనామములు, అం॥ సం॥ సంత...న్నీఁటఁ = ఆనందబాష్పములందు, గట్ల...జెట్టి = ఋక్షవిరజుఁడు, జేజేగట్లజియ్య = సురగిరిరాజు, (మేరువు) సిరి...గని = కొలఁకు, దాయ = పగవాఁడు, చెలియై శ్రీయై (ఋక్షవిరజుఁడు) (శ్రీయగుట) తెఱఁగంటిరా = దేవేంద్రుఁడు, నెలజేతకాఁడు = సూర్యుఁడు (ద్వంద్వసమాసము) నాయన్నఁ = వాలిని, నఁ = సుగ్రీవుడైన నన్ను.

శా॥ రాకన్నాక! కయాళిలేక, సరిగా • రాలచ్చి నిట్లేలఁగా

రాకల్కిందన చెల్లినంటెనని, యా • రాకాసికంసాలికం,

దాకంటేర్చుగ రేయిదాకె ననికై • యొందిరిం జేగాకైసిరిం

దాకంగా, నని నండగాఁ జేనితి నే • నాయన్న కల్లంతటఁ. 19

టీక—రాకన్నాక! రాజశ్రేష్ఠుడా! కయాళి = పోట్లాడుట, రాకాసికంసాలి = మయుఁడు, కందు = వానికొడుకు, (మాయావిదుందుభియన్న) వానిచెల్లి = (మయునికూతురు) మాయావిచెల్లెలు మందోదరి, ఆకంటు = ఆపగ, ఏర్చుఁ = వేధింపగా.

మ॥ నడకం ద,న్నలరేయియంటి చేనఁగా • నాయన్న నేనంత న

ల్కడనందందగి, రక్కసీడఁట దరిం • గట్టండ నేనిల్చి ని

ల్కడగా నారయఁ గాననాక చేనఁగా • గట్టండ నన్దించి చె

న్నడరంగ్రచ్చర దాయనారయఁగ నా॥యన్నయ్య యేగెం దగఁ. 20

టీక—కృచ్చర = తొందర, అన్నయ్య = అన్న, గౌరవార్థ మన్నయ్యయననగు.

క॥ అన్న చేనినట్టి దారినిదిన్నఁగరా, నెఱచి, నల్ల • తిట్టల్ జేతగాఁ

గ్రన్నననాడఁగిన నా॥యన్నయడంగెననియెంచి॥యటనేరాగాఁ. 21

టీక—ఎఱచి=మాంసము, నల్ల=నెత్తురు, తిట్టల్=గుంపులు.
సీ॥ తెంకిని గలిగిన • దిట్టలేలికలేక

రాలచ్చి నిలదని • రాచేదానిఁ
దిన్నఁగాఁగై సేసి • నన్నేలికగఁజేయ
నాదట, నైందిదాయ నడఁగించి
యేతెంచి నందిట్టి • యెలనాగరాసిరి
నెనసి నన్నంగనలన తగిల్చి
తెంకి నిలఁగనీక • తెగినన్నిటంచిన

నీగట్టితం జెక్కఁ • డీక నని యెవ
తే॥ నెఱిని జెట్లండదిరిగెడి • నెఱసరితెగఁ
గలిసి యంజన కందండ • గాఁగగట్ల
తేనికడనిల్చి నీరాక • తేడ! కాంచి
యైందినన్నఁడచగనంచె • నని తలఁచితి.

22

టీ—రాచేదానిక=రాజధానిని, కైసేసి=అలంకరించి, ఐంది=ఇంద్రునికొడుకైనవాఁడు (వాలి) ఎలనాగక=భార్యయైన గుమను, రాసిరిక=రాజ్యలక్ష్మిని, అంగదలక=కష్టములను, ఈగట్టుక=ఈఋష్యమూకమును, అంజనకందు=అంజనేయులు, అచెక=పంపెను

—• రాముడు దుందుభికాయము బాయఁద్రోయుట •—

ఉత్సాహ॥ ఆన్న నేలరాయఁ డంత • నతనిగాంచి యార్కి! నీ
యన్న యెట్టిఁడంచడింగి • యతనిచేతదెలిసి, యా
చెన్నఁటితెఱఁగంటివాయ • చెండనైనదన్నితా
శ్లన్నటికి యడంచిగట్ల • లలిఁజెలంగి యాదటక.

టీ—ఆ...దాయ=అచెడురక్కసికాఁడు (దుందుభి) చండనైనక=వాలిచేతఁ జంపబడఁగా, తన్ని=కాలితోఁజిమ్మి, తాళ్లక=సప్తతాళములక, నటికి=తున్నె.

ఉ॥ లచ్చన లచ్చనన్నలఁ గఁలంగక హత్తికడంక నార్కితేం
డ్రొచ్చలఁజెట్లగట్లతెగ • హెచ్చిలగాంచిచెలంగనైంది న
టైచ్చటఁగల్గె నచ్చటికి • నేగినెఱా, గయలచ్చిఁజీరఁగా
నచ్చటఁజేరె నైందియని • యాయెడనిద్దరకయ్యె జేయ్యనక. 24

టీ—హత్తి=కలిసి, నింద్రినట్టు+ఎచ్చటక=వాలిపట్టణము (క్రిష్కింధ) కయిలచ్చి=బాహుసంపద, అని=పోట్లాట.

క॥ నెఱసరిజేతకరణిని నా । నెఱసరిజేతయసినిజేయ • నెఱి నైందికికై గై
సిరి హెచ్చితరలనడచేగఁ । దరలెందనటెంకిసేర • దగనార్కియటక

టీ—నెఱసరి=సింహము, శూరుడు, టెంకి=నివాసము, ఋశ్య
మూకిము.

ఉ॥ చేరితగంగ నీదరిసి • జేరిన నన్నిట నైందిచ్చేత నీ
దారినలంగఁజేసితిగ? • దాశరథీ! యన, రాయఁ డంతటం
జేరఁగఁదీసియార్కి సిరి • చేడియగద్దెలదండ నట్టి నెం
తే రహిదాల్పఁజేసి, యని నెట్టనదారిచె నైందికార్కికై. 26

టీ—సిరి...జేసి=లక్ష్మీ దేవికి నివాసములైన తామరపువ్వుల
దండను మెడయందు ధరించునట్లుకావించి, ఐందికార్కికై=వాలి
సుగ్రీవులకు.

ఉ॥ తారచి దేగతేంద్రినఁగఁ • దా రనిజేయఁగనార్కి తగ్గఁగాఁ
జేరిచి చిచ్చేగ్గటిది • సింగిణి నైందినడంచి, తేడటం
జేరిచి రాసిరింజెలికి • జేరఁగఁడెంకికి నాననిచ్చి, గై
జేరిచి సింగిణింజతగ • జేరిచిలచ్చేన నిల్చె నత్తటికై. 27

టీ—చెలికికై=చెలికాడగు సుగ్రీవునికి, టెంకికై=క్రిష్కింధకు

—• వర్షర్తు వర్షనము •—

శా॥ కానీ, నీకనినట్టి డైందినడఁచెం • గా! తేని సాయాన, నా
హా! నిం గెల్చెనన్ను చోయఁ, దనతే • రట్లెక్కి తేజీల నెం
తే, నించెం, దెఱగంటితేఁ దనగ నిండెం జోలఁగా నెట్టజే
జే నిం డం గటి నీటిదారిలెగలా • జేజేల తెన్నంతటకై. 28

టీ—నీకనినట్టిడు=నీవు కుమారుడుగాఁ బడసిన సుగ్రీవుడు,
ఐందికై=వాలిని, తెఱగంటితేడు=ఇంద్రిడు, ఎట్టజేజే=సూర్యుడు,
కటినీటిదారిలెగలు=నీలజలధరజాలము, (మేఘములగుంపు) జేజేలతె
న్నంతటకై=సూరవర్షమంత (ఆకాశమంతటను.)

సీ॥ తే॥ డనికై చేర్చి ♦ నాడన దెలుగంటి
 రాసింగిణీల్ నింగి ♦ రహిని నాగె
 రాకాసి నడగించి ♦ సాక జేజేల్ తేని
 నడిగి నట్లయి చేద ♦ లడలసాగె
 సకేదెచ్చి చెడియె నీజాతి సంతనితాత
 కనఁ జేనె నన నింగి ♦ నంచ లరిగె
 సీత కేడ్చిన నేల ♦ చేడియకన్నీటి
 దారలాయన నీటి ♦ దార లెసఁగె

తే॥ నడరఁ దనయూక సిగదారి ♦ యాడసాగె
 నీళ్ళచే జేడి నేల నిండించసాగె
 గడలి కిలఁగల జేక్కఱల్ ♦ నడఁగసాగె
 నెలజేతం జేడికా రట్టె ♦ నిలఁగసాగె.

29

టీక—తే॥డు=రాముడు, తెలు...సింగిణీల్=ఇంద్రధనస్సులు, నింగి=ఆకాశము, రాకా...సాక=రావణునిజేంపి దేవతలఁ గాపాడుటకు, జేజేల్=దేవతలు, తేని=ప్రభువైన విష్ణువును, సకే=సీతను, తాతకుబ్రహ్మకు, అన=పల్కుటకు, సిగదారి=శిఖావళము, (నెమిలి) నెలజేత=మాసద్వయముచేత (శ్రావణభాద్రపదములచేత) జేడికారు=వర్షర్తువు.

—♦ శరదృతువర్ణనము ♦—

క॥ జేడికా రిట్లఱిగిన నటఁ | గడిది సిరిని రాగఁ దగిన ♦ కారడరెం దే
 జేడగంగా తే॥ డఱిగిన | కడతే॥డేతెంచినట్టి ♦ కరణిఃదలిర్చుక. 30

టీక॥—జేడికారు=వర్షకాలము, కడిది...లడరె=తరువాత రాదగినఋతువు (శరదృతువు) తే॥డ...కరణి=రాజోపాగా రాజోప చ్చినట్లు.

చ॥ చేద లడరెల్లఁ జోతె; నలచేక్కని తే॥డెడలంద చేరె, నీ
 గ్గవలక నిల్చితేతె, దనగడ్డల నాసిరి చొనసేరె, తెల్
 చేద నలరెత్తితీరె దెలి ♦ చేడియత తడి కస్తీరె, న
 య్యదన, కడళ్ళనీరలర ♦ నానిన కెంజేడదారిదంట రాక.

31

టీక|| —చేదలదరు+ఎల్లఁదేరె=ఉరుములన్ని యడఁగిపోయెను,
చేక్కనితేఁడు=మన్నుఁడు, తెల్ చెద=తెల్లుగడ్డి, ననలెత్తితీరె=పూలు
పూసెను, తెలి...తీరె=సరస్వతీవాహనమైన హంసకష్టముతీరెను, కడళ్ళ...
దంట=సముద్రములనీరంత నాచమనముజేసిన యగస్త్యుఁడు అగస్త్యోదయ
మేశరదాగమమని పురాణప్రసిద్ధము.

తే|| తనకలికిసీతఁగానని • దాశరథిని

నేచేగాఁజేక్కనయ్య దంఁదెత్తఁ జిల్క

లఱచిన నదల్చిరనఁగ నయ్యదనఁజేలఁ

జిల్క తెగల నదల్చిరి • చేడెల్లె.

32

టీ—చేక్కనయ్య = మన్నుఁడు, దండెత్తఁ = దాడివెడలఁగా,
చేడెల్ల=కాపుచెలులు.

—* సుగ్రీవుఁడు రామలక్ష్మణుల జేరుట *—

క|| ననయ్యాఁటెకాని యాటంఁదనఁచెలినత్తఱిని నెనసిఁతాఁదెలియనియా
ర్కి నదల్చి తేనికడ లాచ్చేన యాతని నతనిదండ్లఁజేక్కంజేర్చెన్.

—* సీతాన్వేషణము *—

ఉ|| అంతట నార్కి దంటలయి • నట్టిరి లెంకల తేనియాన నే

లంతటఁ జౌలఁగాఁ దిరిగి • యాతనిచేడియఁ గాంచే, నంచే తే

డంతట దక్కినానకని • యంచెడి లెంకలదంటయైన గాల్

సం తటఁ జీరియిచ్చెఁ దన • చేక్కనికల్కికి జిన్నెగా నగన్. 34

టీ—కాంచెన్=ఎక్కడనున్నది చూచుటకు, దక్కి...దంట=
దక్షిణమునకుంబంపు భటశేఖరుడైన, గాల్సంతున్+అటన్ = హను
మంతునంతట, చీరి=పిల్చి, చిన్నెగా నగన్=గురుతుగా నుంగరమును,
ఇచ్చెన్=(రాముఁడు) ఒసఁగెను.

ఉ|| ఇచ్చినదాని నంది చేని • యెల్లదెసల్ చెఱలాడి సీత నా

హచ్చిన గట్లఁ జెట్ల తెగ • నెచ్చటఁగానఁగ లేక తా రటన్

రెచ్చిన కస్తీచే జేనఁగ • తెక్కలదారి కనంగనె చెలిం

దెచ్చినదాయ యీకడలిఁ • దేటగదాటె నటన్న నంతటన్. 35

టీ—తార్=వారు (హనుషదాదులు) కస్తీ=కష్టము, తెక్కల
దారి=సంపాతి.

చ॥ సీరి కెనయైనసీత నల • చెన్నటిరక్కసిరాయడంది, యా
దరి కెదడేంకకేగెనని • తద్ద దనర్చుగ్గ తేనిలెంక లం
దట కెఱిగించే నిట్లరచె • నా? యన నా ర్చెడి నీటితిట్టఁగాం
చిరి, కెలనం దలిర్చు, నిలఁ • జెట్లదిరింగెడిదంట లెంతయే॥ 36

టీ—చెన్నటి...డంది=కుచ్చితుడైన రావణుడువాంది, నీటి
తిట్ట = సముద్రము, చెట్ల...దంటలు = వృక్షచరులైన వానరశ్రేణులు
(హనుమదాదులు).

—* హనుమంతుఁడు సముద్రముదాటుట *—

చ॥ కని తనయంత నిక్కడలి • గాల్పిరిదాటఁగలట్టి దిట్టయే
డని తనరారనెంచి కని • యందలివంటలె యాంజనేయ! యె
ఱ్ఱనితెఱఁ గంటి యెన్నిననెఱాడిగినత్తిగలట్టిదిట్ట లీ
రని తెలియంగనాడి తగి • నట్టిఁ డితండన నెల్ల రాడట॥ 37

టీ—కాల్పిరి=పాదగమనసంపద, ఎఱ్ఱనితెఱఁగంటి=ఎఱ్ఱనివేల్పు
(సూర్యుడు) సత్తిగలట్టిదిట్ట=శక్తిగలిగినధీరుడు(ఈశ్వరుడు) ఏకపాదరు
దుగ్గిఁ డాంజనేయుడని యెఱింగించిరి, అట్టిఁడు=అటువంటివాడు.

చ॥ నిలిచినిటానఁ గాల్గదల • నీయక యత్తినిగేల్జతందగ్గ
నిలిచినయట్లసాచి తెగఁనిక్కిచేదల్గని తెక్కదారిరాఁ
గెలిచినసత్తిచేఁ గడలిఁ • గేసరికం దలరారదాట న
నైలిచినఁగాద యేగెనని • నింగిని నచ్చఱచేస యాగిన॥ 38

టీ—అత్తిని=మెడను. తెక్కదారిరా॥=పక్షిరాజును (గరుత్మం
తుని) అచ్చఱచేస=అత్తప్రశస్తి ఆగిన॥=అడ్డగించఁగా.

క॥ ఆగినదానినిరాలిచి • సాగినడఁచి యగ్గినేస్త్రీ • సంతలరారం
గాఁ గడలిదాటిలంకం • దాగని చెఱలాడెదాని • దరిగట్టండ॥

టీ—అగ్గినేస్త్రీ=అగ్నిసఖుడు, సంత=ఆతనికొడుకు (హనుమం
తుడు) దానిదరిగట్టండ॥=ఆ లంకసమీపముననుండు సువేలాద్రిదగ్గర.

—* సూర్యాస్తమయము •—

క॥ తనజాతిరాయనిచెలిని • గనఁగానేతెంచినట్టి • గద్దరినెంతే
గనసాయకారిగా నెఱ్ఱనిజేజే కడలిఁగానఁరాకయ డిగియె॥ 40

టీ—తన...చెలిని=సూర్యవంశపురాజేగు రామునిభార్య సీతను,
సాయకారి=సహాయకారి, ఎట్టనిజేజే=సూర్యుడు.

చ॥ నెలఁ గనికాని తిండిదిన • నేనని జేన్నియఁ జేసి నీళ్లరా
కలికి కడంకనేల తెలుఁగంటిగఁ దన్నెటిఁ జీర నంత నా
కలికి నిలంగలేదని జేగానడకంజేని నీట నాడఁగా
నలరఁగ డిగ్గినట్లడఁగె • నక్కడలిం జేలిదాయ యాయెడన్. 41

టీ—జేన్నియ=వ్రతము, నీళ్లరాకలికి=వరుణదేవునిభార్య, నీట
నాడఁగా=స్నానముజేయఁగా, చెలిదాయ=సూర్యుడు.

క॥ దాయ యయినట్టి రక్కసి! రాయని యంగద లిటే సరఁగ నెగజెడి నా
నాయెడనెరసెం జీక! ప్లయెడఁ గానంగరాకయెయ్యది యేనిన్. 42

టీ—దాయ=విరోధి, అంగదలు=కష్టములు, నెరసెం జీకట్లు=
చీకట్లు వ్యాపించె.

ఉ॥ రాతిరికల్కిదంట తన! రాయనిరాకడఁ గాంచి నింగి యి
ల్లాతటిఁ జేక్కఁగా నలికి • యాసిరిగద్దెలఁ జిల్క లంచలం
జేతనతీర్చి దానియెడఁ జేత నెటిం గనఁ జేసినా యనన్
రాతిరినింగి రిక్కతెగ • రాణదలిచేన్ గనంగ నయ్యెఁగా? 43

టీక॥—రాతి...దంట=రాత్రికాంతామణి, తనరాయనిరాకడన్=
తనభర్తచంద్రుని రాకను, నింగియిల్లాతటి=ఆసమయమున నాకాశగృ
హమును, దాని...జేసెన్=ఆరాత్రికాంతమనస్సు నెటింగించె, (వాస
కసజ్జికవలె).

—• చం ద్రో ద య ము •—

సీ॥ తెలుఁగంటిరాయని • దెసకల్కియాడంగఁ
జేదాలించిన ననల్ • చెండనంగఁ
దటి గారడీ డిల • దారిరా నెనగందఁ
జేసినజేజేల • చెట్టనంగఁ
గాలికం దిలకన్నె • గాంచే జేజేలెత్తి
నట్టితెల్లనిదీటి • యాయనంగఁ
గటికి చీకటియేని • కలరాచేరాకాసి
జెండెడితెల్ల జేజే యనంగ

తే॥ కెచ్చిచదలేట నడచంచే • తేడనంగ
నింగిదిరిగెడి తెలిహత్తి • నీడనంగ,
దెల్లంగా గట్లతెగదాయ • దెససెలంగ
గానంగానయ్యే నేళ్ళరా • కందెసంగ.

44

టీక॥ తెఱ...కల్కి=దేవేంద్రునిభార్య శచి, ననల్...నంగ=పూ
లగు త్తి, తటి...డీడు= సమయమాంత్రీకుడు, గాలికందు= వాయుపు
త్తుడు (హనుమంతుడు), ఇలకన్నె=భూకన్య, నీత, కటికి...రాకా
సిక=చీకటి యేనుగురాక్షసుడు, చదలేటక= ఆకాశగంగయందు,
హత్తిసీడు= హస్తీపతి (గజరాజు) గట్ల...దెస=ఇంద్రదిశ, వీళ్ళరాకం
దు=నదీభర్తకొడుకు (చంద్రుడు).

శా॥ రేరాయం డిలతేనిలెంకదణి కా•రేజేంటకాడై యటం
దారాగా, నిలకన్నె తెన్నురసి దం•డం జెట్ల గట్లంతటన్
రేరాతాల దలిర్చగట్టి సిరిచే•రే కెత్తగానైన జే
జేరా,దాయలపెంకి లంక నతడా • చెంతం గనెం దేటగాక. 45

టీక॥—రేరాతాలక=చంద్రకాంతశిలలచేత, జేజే...పెంకి=దే
వతల వైరియైన రావణుని లంకను, కనె=చూచెను.

చ॥ కని, తెఱగంటితాల తెగ • గట్టిన చేక్కదనాలసజ్జేలం
గని తెఱగంటిచేడియల • గట్టిడగల్చెటసాలలాదటం
గని, తెఱగంటిదాయల, నె • గాదిగంగాంచి, కడిండి కంట్లడం
గని తెఱగంటిరానయిన • దంచేని చెచ్చెర గాలికం దటక 46

టీ—తెఱ...తెగక=దేవమణులచేత, సజ్జేలక=మేడలను, కట్టి+
ఇడక+కల=కట్టియుంచిన, తెఱ...యలక=దేవతలకు విరోధులగు
రాక్షసులను, కంట్లడం=...నయినది=విరోధులు చేచ్చే యుద్ధక్రియము
దగ్గరకువచ్చినది, గాలికందు=వాయుసూనుడు (హనుమంతుడు)

—• హనుమంతుడు రావణునివిభవమునకు వెఱగుపడుట. •—

నీ॥ చెఱనిడ్డతెఱగంటి • చేడియల్ కన్నంటి
నలతచే నజ్జేల • నంటిడంగ
సిగలదాలించిన జే•జే చెట్లననసరల్
సిరి జేట్టిలేనట్టి • చెన్నిడంగ

దన నగల్ సిరిచేతఁ • దనకాలిదరితెఱఁ
గంట్లాండ్రీ సిగలచీకట్లడంగఁ
గడిదియెదం గాయఁ • గాచిన తెలిహత్తి
తాకిన కఱజీర • తల్కిడంగ

తే॥ నలర ననసెజ్జే గన్నంటి • యంటనట్టి
చాయ, సీతనెదందల్చి • సాచెకలసి
ఇట్టిజోడఁ గనంజేయ • నల్లచోల్త
లల గయాళిని దిలకించి • తలఁగదల్చి.

47

టీ—అజ్జేలణ్ణ=పాదములను, జేజే...సిరి=పారిజాతపుష్పమాలి
కల సంచద, జేట్టి=వెల, తన...కట్లు=తన భూషణకాంతిచేతఁ, దనపాద
ములాత్తు దేవకాంతల తలవెండుకలవలన గల్గిన చీకట్లు, అడంగణ్ణ=
పోగా, కడిదియెదన్ణ=వెడల్పుయిన అొమ్మునందు, తెలి...జీర=తెల్లని
యేనుఁగు కుగ్రిమ్మగానేర్పడిన నల్లనిమచ్చ, చాల్తలలగయాళి=వరుస
తలలవాడు (రావణుడు).

తే॥ ఇట్టితలనన గందని • యట్టిహళి
నిదెడి గాసిరిజెఱిచె, నీ • యెద్దెయం చే
సంగ ననిరక్కసీండ్రీ కంసాలికన్నె
నతనిదరిగని సీతకా • దని యటచని.

టీ—తల...హళి=తలపూవు వాడనటువంటి సంతోషము, రా
సిరి=రాజ్యలక్ష్మి, ఈయెద్దె=ఈమూర్ఖుఁడు, (రావణుడు)రక్క...కన్నె=
మయునికూతురు మండోదరి.

క॥ ఆనెలఁత లచ్చనాలం । దానెంతే సరసికాంచి • దాయ సిరిచెడం
గా నైనదనితలఁచి, సిరి । రానైనదియనియె నేలఁ గాయనికెంతేన్. 49

టీ—ఆనెలఁత=ఆమండోదరియొక్క, లచ్చనాన్ణ=దుర్లక్షణ
ములను, దాయసిరి=విరోధి లక్ష్మి.

చ॥ నెఱినని సీతనేడఁ గన • నేరక కస్తినిగాంచి యాతఁ డ
ట్లఱిగి ననల్ సిరింగలిగి • నట్టియెడంగని దానిచెంత నే
డ్డెఱ రతనాలనజ్జేగని, • తిన్నఁగదానిని నేక్కి నల్ దెసల్
తిఱిగి కడంకనాదరిని • దీరిచిసిల్చిన చెట్లచెంగటన్.

50

టీ—ననల్...గని=పుష్పసంపద గలచోటు (తోటు) రత్త...స
జ్జే=రత్నాలమేడ.

—• హనుమంతుండు సీతంజ్ఞాచుట. •—

ఉ॥ కట్టినచీరదాని, నడ • గట్టినకీల్బడదాని, గాయలం
గట్టినకాలిదాని, గట•గట్టినకైజేతదాని, వాఁకలిం
గట్టినదాని, గంటినిల • గట్టినదానిని, నట్టదానిని
గట్టినతేనికైయడల • గల్గినదానిని, రాచెలింగనెన్. 51

టీ—అట్టన్=కంఠమందు, తాళినిన్=మంగళసూత్రమును, తేని
కై=రామునకై.

క॥ కని చెలిచిన్నియ లారసి । కని సీతయకాని లాతి • కాదని దరిగ
ల్గినచెట్టెక్కినిలచి, చాయ్యనఁజెలిదాయఁగలదారి•యరయఁగనిలఁగన్

టీ—చిన్ని...కని=చిహ్నములు విచారించిచూచి, చెలి...
దారి=సీతచెంతఁజేరుమార్గము.

—• రావణుండు సీతంగనవచ్చుట. •—

ఉ॥ నేలనెలంతకన్నె యెద•నిల్చినయట్లయి లంకరాయఁ డా
రే లలినెట్టఁజోలక, జేరినెఱిచీని కదానిచేలలం
దాలిచి, జాతిఱాతితెగ • దండలదాలిచి, కత్తిడాల్దగం
దాలిచి, తేరినెక్కియిల • దారి నెలంతఁ గనం జేనెన్ రహిన్. 53

టీ—నేల...కన్నె=సీత లంకరాయఁడు=లంకాపతి (రావణుండు)
రే=రాత్రి, లలిన్=వరుసగా, నెట్టఁజోలక=గడపనేరక, ఇలదారి నెలంతన్=
భూభృత్కాంతన్ (సీతను)

చ॥ చేని తనదైన రాచేసిరి • సత్తిని, దిట్టతనాని, నేలరా
యనితెలిగంటికిం దెలియ • నాడి; తనంగనఁజేయనేరకే
తనకయికత్తినెత్త నెలఁతల్ రహి నీకిది కానిచేతనాఁ
గినిసి, నెలంతతన్నెడఁద • గేరకకాంచెదనన్న సైచి, కా
దనిన నడంచిరండనియ • నాయనరక్కసి చేనలందఱన్. 54

టీ—చేని=(రావణుఁడట్లు సీతనుజ్ఞాడ) వెళ్ళి, రాచేసిరి=రాజసం
పద, సత్తిని=శక్తిని, దిట్టతనానిన్=ధైర్యమును, నేల...గంటికిన్=భూపతి
కాంతకు (సీతకు) కయికత్తి=చేతికత్తిని, కానిచేత=కూడనిపని, గేరక=
నిందింపక అడంచి=చంపి, రక్కసి...దఱన్=రాక్షసస్త్రీలను.

చ॥ అని తనటెంకిఁజేరఁజేస • నక్కడ నెల్లలకెల్లనంతఁ, గం
దనియఁగ నంటఁగాఁ, ద్రిజట • నాదగినట్టి నెలంతదంట నిం
తనియనరాని చెడ్డకల • యాయెడరా, నదిలేచి నెల్లలం
గనితెలియంగనాడె నిలకన్నియదానికి సంతసిల్లఁగన్. 55

టీ—టెంకిన్=ఇంటిని, కన్+తనియఁగన్=కంటినిండ, ఇలకన్ని
య=భూకన్య (సీత)

—• హ ను మంతుఁడు సీతకుంగరమిచ్చుట •—

చ॥ తిగజడలాఁకె యీకరణి • దేటగనాడినయంతఁ జెట్లరాన్
దిగ, కనెగాలికందలరి • తిన్నఁగరాచెలి! లచ్చనన్న నిం
దగఁగనిరాగ నన్నునిచె • దండిగ, నాతని లెం, కనే,నటం
చేగడదఁ జెందఱే డిడియెనంచని కానఁగఁజేయఁ గా,నగన్. 56

టీక॥—తిగజడలాఁకె= త్రిజట, చెట్లరాన్= వృక్షరాజమును,
దిగక+అనెన్, లచ్చనన్న=లక్ష్మణునన్న=రాముడు, నన్నున్+అనిచెన్=
నన్ను బంపెను, నగన్=ఉంగరమును.

మ॥ ఎడఁదం దానికిసంతసింపి, తనఱేఁడేతాల్పెనం చెంచి, చె
న్నదర న్నితెఱఁగెల్ల నాకనఁగదయ్యా! నచ్చికంగాంచే, ని
య్యెడ నీ గారడిరక్కసీంద్ర కడ, నేనెట్లీరల న్నచ్చన
య్యెడనంగా నిలకన్నెఁగాంచి తనలా • గిట్లాతఁడెంతే ననెన్. 57

టీక॥—ఎడఁదన్=మనస్సునందు, నచ్చికన్=నమ్మికను, గారడిర
క్కసీంద్రకడన్= మాయారాక్షసులచెంత, ఈరలన్= మిమ్మునను
నచ్చెన్=నమ్మను, అయ్యెడు=అగును.

క॥ కనె నన్నంజన నెఱినాంజనేయ! యనిచీరెదరటఁజేక్కని యత్తిం
గనినదణి చెలిగఁగనె నీదణిలెంకగఁగాంచె నేలదారి నెలంతా!. 58

టీక॥—చేక్కనియత్తిన్=సుగ్రీవము, కనినదణి=పడసినరాజు (సు
గ్రీవుఁడు) చెలిగఁగనె=న్నేహితుఁడుగాబడసెను, నీదణి=నీప్రభువు=రా
ముడు, లెంకగఁగనె=భటుఁడుగా బడసెను, నేల...లంతా=రామకాం
తా!సీతా!

సీ॥ అని క్రిందికిం డగి • యక్కల్కికి నెఱంగి
తల్లి! నింజెనఁటి చా॥ల్లలలతఁ డిట
దెచ్చెడినాఁ డార్కి • దెసఁజౌర నీయిడి
నట్టి చించినచీర • నలరిన నగ
లిలరాయఁ డార్కికి • జెలియైన తఱి నీయ
గని సంశసిల్లి నీకరణి నడలె
నార్కికినే స్తియై • యతని యన్న నడంచి
యాతనిసిరి, జెలి • నతని కిచ్చె

తే॥ సంత నెల్ల కడలలెంక • లతనియాన
ని న్నరసి కాంచే నేతెంచే • నన్నిటకని
యంచె నిన్గంటి లగ్గయ్యెనడల కింక
నిచేటి కేతెంచేగల డాతఁ • డెల్లి నేట.

59

టీక॥ — ఎఱంగి = నమస్కరించి, ఆర్కి = అర్కునికొడుకు (సుగీ) వుండు,) చెలియైనతఱి = మిత్రుడైనసమయమున, లగ్గయ్యె = మేలయ్యెను.

— హనుమంతుండు, సీతకు, రామలక్ష్మణులవర్ణించి చెప్పుట. —

ఉ॥ చెన్నఁటిరక్కసీఁ డడరి • చేడియ! నిన్నిటదెచ్చినాఁ డటం
చేన్నఁగఁ గాయలాఁకయిన • నేలికయేలని యారగించే డిం
కెన్నఁటికేని నే గనెదనే చెలి నంచని యాస సేసెడిం
దిన్నఁగఁగాంచే నిన్నెడద • నించినచాయన కాన నయ్యెడిక. 60

సీ॥ జేడినీటిదారిరా • జేగడాల జేగడాల
నగజాల గలజిగి • దగినజియ్య
తెలిచేనగద్దెల • దీపైస నీటైన
నేటైనకన్డంట • నెగడినయ్య
యడరైన జిగిగన్న • యద్దాలనిద్దాల
కద్దెనచెక్కిలి • నలరినయ్య
తెఱంగంటి రావొత్తి • నెటిగేలినెటిగేలి
నెటిగేలినేసెడి • నేలజియ్య

తే॥ కలికికెంగేలి సింగాణి • గలిగినయ్య
సిరిగలిగినట్టి చిన్నెల • సిరిగలయ్య
దంటయైనయ్య తిగజగాలంటియెంచ
దగిననెటిగలయయ్య నిం • దాల్చినయ్య. 61

టీ—జేడి=వర్షాకాలము, నీటిదారి=జలధరము మేఘము, జేగ
డాలక=శ్రేష్ఠమైనకాంతులను జేగడాలక=పోరులందు, నగఁజేలఁ
గల=నవ్వగల, జియ్య=ప్రభువు, తెలిచేనగద్దెల=సరస్వతీపీఠములతో
(తెల్లదామరపువ్వులతో) అద్దు=నివాసము, తెఱ...హత్రి=ఇందుని
గజముయొక్క, నెటిగేలిక=అందమైనతొండమును, నెటిగేలిక=
(రాముని) తన యందమైన చేతిచేత, నెటిగేలినేనెడి=వరుసగా తిరస్కరించెడి,
కలికి...రయ్య=మేలైన చేతియందు ధనువుగలవాడును
(కోదండపాణి), తిగజేగాలు= ముల్లోకములు.

విభూతి! లెక్కలేని చిన్నెలం । జేక్కఁగాఁ దలిర్చుగా
నక్క! యేరికెంచఁగాఁ । జిక్కతం డిలం దగక. 62

టీ—అక్క! ఓసీతా! అతండు=ఆరాముడు, ఏరి...జిక్కుక=ఎన్నుట కెవరికి జిక్కును?

క॥ ఎన్నఁగ లచ్చన యిన్నియ । చిన్నెలఁదగె నన్నతేని • చెంగటిలెంకం
చేన్నా తినచ్చినగఁగని । చెన్నారగఁగంటనద్ది • చేదాల్చి యనెక 63
టీ—లచ్చన=లక్ష్మణుడు, అన్నాతి=ఆసీత, తేని...కంచుక=రామునిదగ్గర బంటనినమ్మి, నగఁగని=ఉంగరమునుజూచి, కంటనద్ది=కంటికద్దుకొని.

క॥ అన్నా! రాయనిలగ్గిటఁ జెన్నారఁగనాడి రల్ స • సిం జేడినీటం
జెన్నారఁదేల్చిన ట్ల । న్నన్నా! నందేర్చి తిచేట • నడలెడిదానిక. 64

టీ—రల్...నట్లు=పడిపోవుపైరును వర్షపునీటిచేత వాడుదీర్చినట్లు, అన్నన్నా=ఆశ్చర్యము, అడలెడి=భీతిల్లునట్టి.

ఉ॥ ఇట్టేడి కింక నీతటిని • నెట్టిది ల గ్గెనయంగఁ జేయరా
దిట్టిక నెన్నినాశ్శయిన • నీయిలనే చెఱలాడెదయ్య! యా
కట్టిడిదాయ నన్నిచటఁ • గాల్గఱచెంగద తేనికన్నిటిం
గట్టిగ నాడిదాయ యడఁగం గలదారిఁ గనంగఁ జేసెదే? 65

టీక||—ఇట్టిడికిఁ=ఇటువంటివానికి, కట్టిడిదాయ=కష్టాత్ముడైన
విరోధి (రావణుడు) దాయ....జేసెదే?=విరోధినాశనమగు మార్గము
నుజూపెదవే? (అనిప్రశ్న).

శా|| రారాయం డటఁ గానఁ గాల్పడక రా రాదన్న నాలించే కే
రా రాయండుటఁ లేడికై చేనిన నే రాయంగఁ దా నన్నకై
రా రాకాసికిఁ జిక్కనయ్యెనని, నే రా లెంచే కీలక నేల్
రా రాలం గని చేక్కనన్న చేటఁ జేరం జేయఁగా నెంచరే? 66

టీక||—రారాయండు= రాజరాజైనరాముడు, ఏరాఁ= నేను
రాగా, నేను రాయంగఁ=నేనుతఱచి కఠినముగా మాట్లాడఁగా, అన్న
కైరాఁ=అన్న రామునికై రాగా, రాకాసికిఁ జిక్కనయ్యెనని=రావణుచేత
జిక్కవలసివచ్చినదని, నేరాలు=నేరములుతలంచక, లంకనేల్ రా=లం
కాపతియైన రావణుడు, రాలంగని=పడిపోవుదారిఁజూచి.

ఉ|| అన్నది సీతయాకరణి • హఃళినటం చిలతేంద్రకాడి నీ
కన్నదియెల్లఁ జేక్కనని • క్రచ్చేట నా, తలతాతి రా నిదే
తిన్నగ లచ్చనన్న కిడి • దిద్దెదె నా దయినట్టిచేత, నా
యన్నగ!యన్న నల్లెయనియాయన యాకె కెఱంగి యేగెదాఁ. 67

టీక||—హఃళిఁ=విచారముతో, 'ఇలతేంద్రకుఁ= రామలక్ష్మ
ణులకు, నాతలతాతిరాఁ=నాశిరోరత్నమును, లచ్చనన్న కిడి= లక్ష్మ
ణాగ్రజునకిచ్చి, ఆకె=ఆమె, ఏగెఁ=వెళ్లెను.

—• హనుమంతుని వనవిహారము •—

ఉ|| ఏగి నెలంతచెంతఁగల • హెచ్చిన డిగ్గియలం గలంచి య
ట్లేగి నడానఁ జెట్లగని • కేగి జేగానన తీగెకాయలం
లాగి, నలంచి తేనెతెర • లం గని రాలిచి త్రాగి రక్కసీం
ద్రాగినజేక్కడంచి చేన • నాయెడఁ జిక్కినయట్టి రెంతయే. 68

టీ||—డిగ్గియ=దీర్ఘి కాశబద్ధవము, అనఁగాఁగొలను, చెట్లగని=
తోట.

ఉ|| రక్కసితేని జేరఁజేని • రాయడ! రేఁ దన జోడనేరికిం
జిక్కఁగనీని లెంక యిలఁచేడియ కన్నియఁజేరి యేదియే
జేక్కఁగనాడి యెల్లెడలఁ • జోలఁ, గలంచి నలంచి దండ్లఁ దాఁ
జేక్కడచెంగదా యనిన • చొల్లలలం గలజెట్టి నెట్టన. 69

టీ—రేణ=దాత్రీయందు, ఏదియేణ=ఏదో రహస్యము, నెట్ట
నణ=వెంటనే.

ఉ॥ దగ్గరి లెంకలంగడక • తగ్గక దాయనడంచ నంచే దా
తెగ్గన కట్టెతాఁక నిల • యేలికలెంక; నతందెదం రగిల్
తగ్గని కిన్కగిత్తడర • ధండ్లతెగం దగిలించిరాల్చి తాఁ
దగ్గక నీళ్ళతేనినెఱుఁతత్తడి త్రాఁడఁట నెక్కియాడఁగణ. 70

టీ—దగ్గరి...నంచణ= (రావణుడు) తనదగ్గరిభటుల పూనిక
విడువకుండ హనుమంతుడ్రొంపఁబంపగా, తారు+ఎగ్గు+అనక+అట్టె=వా
రిట్లుఎదిర్చిన మనకేమికిడుమూడునోయనక వింతగా, ఎదం...డరణ=
హృదయమునబుట్టి రగులుచున్న కోపాగ్ని యొప్పుగా, నీళ్ళ...త్రాడు=
కుబేరునిగుట్టమైన మొసలిపేరితోరణము (మకరతోరణము)

ఉ॥ ఆతెఱగెల్ల లంకదణి • కయ్యెడజిక్కినయట్టి రాడఁగా
నాతెఱఁగంటిదాయ తన • యండనకల్ తిగరక్కసీంద్రఁ దా
నే తఱలిఁచే దారడలి • యేగఁగ నేలికలెంక హెచ్చేగా
నాతటి రేయిరా కడలి • యం దడఁగెం దననేస్తిరా నటణ. 71.

టీ—లంకదణికిణ=లంకాపతికి, చిక్కినయట్టిరు=మిగిలినవారు,
ఆడణగాణ=పలుకఁగా, తెఱఁగంటిదాయ=దైవతవిరోధి(రాముడు) రే
యిరా=రజనీపతి=చంద్రుఁడు, తననేస్తిరానటణ=తనమిత్రుఁడట వెనుక
రాగా.

—• ప్ర భా త వ ర్ణ న ము •—

ఉత్సాహ॥ ఆకసానసాగి తిండి • కై యటింగె తెక్కదా
రైకతాననైనఁ జేల • కేగనైరి సేద్యగాం
డ్రేకలంకలేక లంజ • లిండ్లజోరిచేరి ర
ఱ్ఱాకలం గడంకనిండ • రాణజేటకాండ్రైకై. 72

టీ—తెక్కదార్లు=పక్షులు, లంజలు=విటకలైలు, అఱ్ఱాకలు=
మరుగుచోట్లు, జేటకాండ్రైకై=జేతకాండ్రైన విటులకయి.

—• సూ ర్యో ద య ము •—

సీ॥ జేజేలరాదెన • సింగారియెఱతొలఁ
దీర్చికట్టించిన • దిద్దనంగఁ

జెండ్లాడికందిన • జేజేలరాకల్కి
 కననెత్తినట్టి కెం • కైయనంగ
 నెఱగెడిజేన్నిగట్టిచ్చలాతటికిఁ ద
 గందీరిచెడి జేన్ని • గట్ట నంగ
 జేన్నిగట్టిడెడి నీర్జ్వా, లడిదాలచే
 నీర్జ్వాదాయ • నెత్తినంగ
 తే॥ రిక్కలడంగంగ రేయెండ • రెచ్చడంగ
 గట్టిచెలిచెలియిండ్ల జీ • కట్టడంగ
 గట్టదాయదెసంజోల • గాఁ జెలంగ
 గానఁగానయ్యెఁ జోయరా • గండెసంగ.

73

టీ—జేజే...గారి=ఇంద్రదిక్కునెడికాంత, జేజేలరాకల్కి=ఇంద్రనిపత్ని (శచి) జేన్నిగట్టు=యజ్ఞోపవీతధారులు (బ్రాహ్మణులు) జేన్నిగట్టు=బ్రహ్మ, “తాతజేన్నిగట్టన విధాత” ఆం సం. ఎఱ్ఱ...నేత్రు=సూర్యవైకులగు మందేహులనెత్తురు, కట్టిచెలి=అర్జునమిత్రుఁడు, చెలి=భార్య, అనగా లక్ష్మి ఆమెయిండ్లు పద్మములు, గట్టదాయదెస=పర్వతవైరిదిశ, చోయరా=ఛాయాపతి.

ఉ॥ కేసరికందటం గడఁక • గిన్న నదల్చిన దాయయేనికల్
 నీసయైనదిట్టఁ గన • లేదని హెచ్చడిదాలఁదార్చ, నిం
 తేసరినాఁగ దాయతెగ • నింగికి దీసియడంచె, రాచలెం
 కే, సరిరా, యనంగ నిల • నెల్లరటం, దరిదాయలెంతయే॥ 74

టీ—దాయయేనికల్=వైరిగజములు, దరిదాయలు=దగ్గరవిరోధులు.

ఉ॥ చేయ్యననేగి, చేల్తులల • జోణకడం జేరగంగ నైన లాఁ
 గయ్యెడనాడఁగా, గినిసి • యాయనరక్కసిదండ్ల నంచినం
 డయ్యఁగజేసి నెట్టన న • డంచిన రాయనిలెంక, చిక్కి రే
 యయ్యలెసంగఁదారరిగి • యాలెఱగాడిరి లంకఁజేనికి॥ 75

టీ—కినిసి=కోపగించుకొని, డయ్యఁగ=పడలునట్లు, చిక్కి...రిగి=ఎవరుమిగిలిరో వారువెళ్లి, లంకఁజేనికి॥

—• అక్షయకుమారాదులవధ •—

క॥ అనఁజిన్ని కందఁటందగ | గనిరాయనిలెంక నంటఁ • గట్టియతేరా
యని యంచెలంకరాయం | డనిచిన రాకాసిచిన్ని • యాతం డంతఁ
టీ—చిన్ని...గని=చిన్న కొడు కక్షయుఁడక్కడ నుంథగాజూచి.

ఉ॥ చేక్కనితేరినెక్కి తన • చేక్కిని రక్కసివం డైనంగ, రా
నక్కడికేగి దాయ నని • నాగి, జేగాజిగి, చిల్కిడంగ నా
యెక్కటిరాచలెంక తగ • హెచ్చిలి సింగిణిఁ దేజి సాహిణీ
నెక్కినతేరి దండ్లతెగ • నేడ్తెరరాళిచె దాడినాదటఁ. 77

టీ—చిల్కు+ఇడంగఁ=బాణమువిడువగా, ఎక్క...లెంక=ఒక
డైనరాజభటుఁడు, తాడిఁ=తాటిమ్రానుపెరికి దానిచేత తేరుమొదలై
నవి పలుగగొట్టెను.

ఉ॥ రా యని దాయకం దడరి • రాయనిలెంక కడంకదక్కి నేల్
రాయఁగ నీఁటెచే నడచే • గ్రచ్చేర నాయనలేచి దాయఁ జే
దాయగఁదీసి నేఁనిడి • తాచిన యాయన దక్కినానఁగల్
రాయనిఁజేరె; నంత నని • రాలకచిక్కినయట్టి రేడ్తెఱఁ. 78

టీ—రాయ...డరి=రాజవిరోధి కొమారుఁడొప్పి, (అక్షయుఁ
డొప్పి) ఆయన=ఆయాంజనేయులు, తాచిన=తన్నిన, దక్కి...యనిఁ=
దక్షిణమునగల యముని, అనిఁ=యుద్ధమునందు, అట్టిరు=అటువంటి
వారు.

క॥ చేని యలరక్కసిరాయనిఁ | గని నీకం దీలైతేడ! • కటకట! యనఁ గ
స్తినిదండ్లజిన్నతని నెదగని చోలఁగఁదలఁచి యడలెగడ కీకరణిఁ
టీ—నీకందీలైఁ=నీకొడుకక్షయుఁడు మరణించెను. క స్తి=కష్టము,
ఎదఁ=మనమున.

తే॥ త్రెల్లితే యక్ష! యనిగచ్చె • జెల్లితె శత
రసన! రాలితిగా దీర్ఘ • రసన! నేల
జేక్కడఁగనయ్యేనేకటా! • స్తనితహస్త!
నల్లనెఱకలరాకాసి • చెల్లితయ్య!

80

టీ—నల్ల నెఱకల రాకాసి=కృష్ణరోముఁడు.

—♦ ఇంద్రజిత్తు, హనుమంతుఁ బట్టితెచ్చుట. ♦—

తే॥ అని యి టడలఁగ నింద్రజిత్తచ్చేటికి న
డల్న నేతెంచి తండ్రి! యిడలకటంచే
సంగఁగాఁదేర్చి, దాయ నలంగనీక
తానతెచ్చెదననియేగె. ♦ దండ్రీయాన.

81

టీ—ఇటు+అడలఁగఁ, దాయఁ=విరోధియగు హనుమంతుని,
ఆనఁ=ఆజ్ఞను.

చ॥ నెఱిగల తేరినెక్కి, జిగి ♦ నిండినసింగిణిఁగేలఁజెక్కి, య
ట్లఱిగి కడంక దాయ నని ♦ నాగి యెదిర్చి కడిందిచిలెక్కద
న్పరిగఁ దడాల్ననాట; నల ♦ జానకినేలినతేనిలెంక క
చ్చరఁగనియూర్చి కైసిరిని ♦ జోల్తులలాతనికం దడల్ కనఁ.

82

టీ—చోల్తుల...కందు=పంక్తిశిరునికొడు కింద్రజిత్తు.

ఉ॥ ఎక్కినతేరిఁ దేరిగదియించిన తత్తడిజేంట సాహిణి
జిక్కిన టెక్కియం గడఁక ♦ చేతఁ దలిర్చెడి యీటె సింగిణీల్
తక్కిన దండ్లఁ, జెట్లతెగ ♦ దండిగ దారిచిరాల్చి, యాతనిఁ
రక్కిన నెక్కసానఁ గని ♦ రక్కసితేని కడిందికం దటఁ.

83

టీ—సాహిణిఁ=రథము దోలువానిని, రక్క...దటఁ=రాక్షస
రాజపుత్రుడైన యింద్రజిత్తుఁడతరువాత.

స్రగ్వణి॥ తాత చిల్కా తనిం ♦ దాకఁగానేసి, కాల
కైతల ల్జక్కన ♦ ల్లంగనీ, కంతఁ, గ
న్నాతనిం జేర్చె, నన్నన్న! యం చెన్నఁ గ
న్నాతఁ, దాజాతిరామల్ కడం కం దనఁ.

84

టీ—తాత చిల్కా=బ్రహ్మశ్రుము, ఆతనిఁ=ఆహనుమంతుని,
నల్లంగనీక+అంతఁ=నలగనీకుండ నంతట, కన్నాతనిఁ=కన్న వాడైన
రావణుని, అన్నన్న!=అశ్చర్యము.

—♦ హనుమంతుఁడు, రావణునితో మాట్లాడుట. ♦—

ఉ॥ చేరిచి నంతఁ జోలటిలి ♦ జెట్టిలరాయనిలెంకఁ గాంచి కై
జేరిచి కత్తి హొచ్చి యనె ♦ జెట్లఁ దిటింగెడి నన్న కాడ!, నం
జేరి నిలంగలేరయిరి ♦ చెచ్చెర నాతెఱంగంటి దిట్టలే
జేరినటే కడల్ గడచి ♦ చెల్లె? యెల్లెడలం గలంచితే?.

85

టీ—చాల...జెట్టి=పజ్జికంతుడనెడి మొనగాడు, చెట్ల.....
కాడ!=వృక్షచరాధమా! తెలుగుంటి దిట్టలే=దేవతాశ్రేష్ఠులె.

క॥ నీ తెలుగుయ్యది? నిన్నెతఁ ! డేతేరఁగఁజేసె లంక • కెటిగించనఁగా
నాతనికిని సంజనకం ! దాతటి నిట్లనియె జేంక • కలరి యెడందక

టీ—తెలుగు=విధము ఎతఁడు=ఎవ్వఁడు, అంజనకందు=అంజ
నేయులు, జేంకక=భయమును బొందక.

క॥ కనె నన్నంజన నెటినాం ! జనేయ! యనిచీరెద రల • చేక్కనియట్టిం
గని నతనిచెలిని, లెంకగఁగనియెం జొల్లేర్లతేని • కం దలరారక. 87

టీ—చేక్కని...చెలిని=సుగ్రీవుని మిత్రుడను, చొల్లేర్ల...
కందు=పజ్జికంతునికొడుగు (రాముడు) కనియెక=పడసెను.

శా॥ ఆరారాయనికల్కిఁ దెచ్చి తనిరా • యం డంత నన్నంచఁగా
నే రానై చెలిఁగాంచి లగ్గడిగితి, • న్ని చెంగటంజేరి నీ
కీ రాకల్కినిదేగఁ గిట్టదనియె • యెంతేనినాడంగ, నీ
తీ రాడాడఁ గలంచి నీకయిన కం • దే చేర్చఁగా నిల్చితిక. 88

టీ—ఈతీరు+అడ+అడక=ఈలాగక్కడక్కడ, నీదయినకందే=
నీకొమారుడగు నింద్రజిత్రై

ఉ॥ ఎల్లజేగాలతల్లియయి • యియ్యలగాదిలి కన్నెయై కనం
దెల్లనినాతియత్త కెన • తేదగినట్టి నెలంతసీత, ని
లెల్ల రెసంగదిట్ట దగ • దిట్లని నీకనఁగల్గినట్టి రే
యిల్లగనైనఁ దెచ్చితిక • నీరల లచ్చినడంచి తేటికిక. 89

టీ—ఎల్ల...యయి=సమస్తలోకము లకుదల్లియయి, ఇయ్యల...
యై=ఈభూమికి ముద్దులబిడ్డయై, తెల్లని...నట్టి=సరస్వతిక తయైన లక్ష్మీకి
జతనేయదగినకాంత.

సుగంధి. తాతజాతిఁగల్గి నల్ క • తల్ తెలుంగెటింగి చే
జేత, జాతిచిల్లచేతఁ • జేసి, యీతటిం, గటా!
జాతిసం, తెసంగనీక • చేక్కడంచఁ గాంచి, తీ
జాతిచేతలకనడల్చి • జానకింగలంచకే. 90

టీ—తాతజాతిక=బ్రహ్మకులమునందు, నల్ కతల్=చతుర్వేద
ములు, జాతిచిల్లచేతక=రక్కసికొంటెపనిని, జాతి+సంతు+ఎసంగకx
ఈక=కులము, సంతానము, ఎక్కువవృద్ధికాకుండ, నడల్చి=ఉడిగించి.

క॥ నెటినిచ్చి యెఱుగితే ని । న్నెటిఁగాచెడి నేలదారి • నెలకన్నాక
ట్లటిగి యిడనట్టినాఁ డేఁడైట నీతఁలెల్ల రాల్పఁదే చెలిఁ గనఁడే? 91

టీ—ఎఱుగి=నమస్కరించి, నేల...కన్నాకు=భూభృచ్చుండుగిల
శ్రేష్ఠుఁడు (రాముఁడు) ఇడనట్టినాఁడు=సీతనియ్యనిదినమున, చెలిఁగనఁడే=
సీతను పడయఁడా? అనఁగాఁ బడయును.

శా॥ జేజేదాయ కిటాడ నాతఁడనె నిశ్శీ? తేడటంచేడి, నీ
జేజేగానెటి నెన్నె, దాతఁ డనఁగా, • జేజేలరాయండ? తెల్
జేజేరాయండ? చోయకంద? తెలిదాల్ • సింగారినాయండ? యా
జేజేలందట గెల్పినట్టిఁ డిని నాచెత నిలం డక్కరీ! 92

టీక॥—జేజేదాయకుఁ=(సురశ్విక) దేవతలవిరోధి రావణునకు,
జేజే=దేవుఁడు, తెల్...యడ=తెల్లనివేల్పుగాయడ, (శివుడ?) చోయ
కంద=ఛాయాపుత్రుఁడగు యముఁడ? తెలి...యండ=తెల్లచెలియైన సర
స్వతియొక్కభర్త బ్రహ్మయా? టక్కరీ=టక్కరికాడా! ఆంజనేయుని
సంబోధన.

క॥ కడయేలికలం గెలిచితి । కడకడరాయని కడింది • గట్టె త్తితి, నా
కడనిలఁగఁజేలఁ డేఁడికఁ । గడగానక కానఁగన్న • కటితేఁడేలా? 93

టీక॥—కడయేలికలఁ=దిక్పతులను, కడ=చివరదైన, కడ=దిక్కు
నకు, రాయని=ప్రభువైన శివునియొక్క, కడింది=గొప్పదైన, గట్టె=
కైలాసగిరిని, ఏడు=ఎడఁడు.

క॥ అనితెగఁజెడి రక్కసిరాయని కంజనకం దిటనియెనహఁ! లగ్నా
డిన నీకెగ్గయ్యెం జేచ్చెనె త్రాచేని జడ్డిడంగఁ • జేదైనట్లే. 94

టీ—లగ్న=మేలు, ఎగ్గు= కీడు, చచ్చె...నట్లే=చచ్చిపోవునే
యని పామునకుఁ బాలువోసిన విషమైనట్లు మంచిచెప్పిన చెమగ
మారెను.

సీ॥ నిక, జేంకనిటికి నల్ నీళ్ళతిట్టలఁ దేల్చి
నతనిరాల్చిన యతం • దితఁడ కాద?

నీ,యెత్తఁజేలని • నెలదారి సింగాణి

నెత్తి గండిఁగించిన • దితఁడకాద?

నిక, జేటనిడిన రానెల నిల,రాల్చిన

యతని హెచ్చేడఁచిన • దితఁడకాద?

.. నీ కని లేడియై ♦ నెటిజేన్నరా కాసి
నిలరాలనేసిన ♦ దితడకాద?

తే॥ తిగతలల రక్కసీని నానిట్టనేస్త
కాని నడచిన దితనికైక త్రికాద?
యిట్టిరానెల నీయం దికిటి కింత
కడిది సన్నాల నారసి ♦ కనంగరాద?.

95

టీ—నిక=(రావణుని) నిన్ను, చేంక...తనిక=చేంకలనొత్తి
సముద్రములదిద్దివైన వాలిని, నెల...ణి=శివునివిల్లును, గండించే=ఖం
డించి, నిక=నిన్ను, (రావణు), చేట...తని=చేటబెట్టినకార్తవీర్యార్జును
జేంపిన పరశురామునియొక్క, లేడి...కాసి=లేడియైవెళ్ళిన మూరీచుని,
తిగతలరక్కసీని=తిగిళిగుని, కడిదిసన్నాలు=గొప్పకొద్దిశనములు.

చ॥ అనడగ నాలకించి, తల ♦ లన్నిటినిం గదలించి, కిక్క జే
య్యన దలద్రోళ్ళనేయ దన ♦ యండన కల్గిన దండ్ల కానతి
చ్చిన దనతల్లికిం గడన ♦ చెన్నలరారంగ గల్గినట్టి, డి
ట్లన దగదన్న గాల్చినెటి ♦ న చేగ లెంకల కానతిచ్చినక॥

టీ—తన...నట్టిడు=తల్లికై కేసికిః జివరగల్గి నటుచంటివాడైన
విభీషణుడు.

తే॥ లెంకలెల్ల, నల్లరిజేసి ♦ లెక్కలేని
చీరల న్నేత నానంగా ♦ జేసి కట్టి
చి చేరుగ నిడి రాలెంక ♦ జేరి యార్చి
రాచదారిని నట్టె చెల్లాడజేయ.

97

టీ—రాచదారి=రాజమార్గమునందు.

ఉత్సాహ॥ సీత కద్ది రక్కసీండ్ర ♦ చేడలాడ జాలగా
నాతికలగి, యంటర ని ♦ నాయనిం గడిందిగా
జేతినెత్తి యెఱగి లెంక ♦ జెడక కాయ నడిగినక
నాతి, యడిగినట్లచేసె ♦ నల్లదారితో డటక.

98

టీ—నాతి=సీత, అంట...యనిక=ముట్టుకొనవీలుకాని ప్రభువు
(అగ్ని), లెంకక = భటుడైన హనుమంతుని, నల్లదారితోడు = కృష్ణ
వర్ణుడు అనగా నగ్ని.

క॥ తనక, ట్లడంగంగ సంజన । కనఁ గల్గినదిట్ట తాత ♦ గారి, కెఱఁగి చే
య్యన నగరఁగాల్పైరక్కసిచిన రాయనిటెఁకిదక్క ♦ చిక్కినయిండ్లకా.

టీ—అంజన...దిట్ట=అంజనేయులు, తన...గంగ=తన బ్రహ్మత్రు
సంబంధమైన కట్లు వీడిపోవుటకు, తాతగారి కెఱఁగి=బ్రహ్మదేవునకు
నమస్కరించి, రక్కసి...టెంకికా=రాక్షసులందు జిన్నప్రభువు విభీష
ణుడు.

ఉ॥ కాలిచి నల్లదారిఁ గల ♦ గద్దరి న క్కడలిం జెలంగఁగాఁ
దేలిచి యార్చి, నీతఁగని ♦ తేరిచి నీ కడలేల? నీ నిదే
ఏలికఁ దెచ్చెదం చేరిగి ♦ యే డ్దెఱ నక్కడలిం దదాదడిం
దేలిక గాఁగ దాటి యల ♦ తేనియకానఁ జెలంగి యాదటకా.

టీ—నల్ల...గద్దరికా=నల్లని దారివాడగు నగ్ని, నీకుకా+అడలు
ఏల? నీకు భయమెందుకు? కడలికా=సముద్రమును, తేనియకానకా=
మధువనమును.

క॥ తనజాతినే న్నకాండ్రం । దనరారఁగఁగలసియేగి ♦ దం కిష్కింధం
గని. సంతసానతేనిం । గని సాగిలి యెఱఁగిలిచి ♦ కదలనికడకకా.
టీ—తేనికా=రాముని, కదలనికడకకా=నిలుకడయగు ధైర్యము
చేత.

—♦ హనుమంతుఁడు రామునకు నీతావార్తను దెలుపుట ♦—

క॥ కంటినితేడా! నీతెలి । గంటిని, నీనగ నిడంగఁ ♦ గంటిని నీల
గ్గంటిని జెలిసగనీ కీ । గంటిని, గన్నారనిచేట ♦ గంటినినే నికా.102

టీ—నీతెలిగంటిని=పీఠనశాక్షియైన నీతను, నీనగ=నీయుంగరము
నీలగ్గు+అంటికా=నీక్షేమము నామెతోఁబల్కితి, జెలిసగకా=నీభార్య
యైన నీత శిరోరత్నమును.

క॥ అని యంజనకం దెఱిగిం । చినఁ జౌలంగ నెన సంత ♦ సిల్లి కడంకం
జేని నీతఁ దేదగినదా । రి, నరసినిలిచెఁ గటిరాచే ♦ రేతేడన్నకా.

టీ—కటి...తేడా=నీల మేఘచ్ఛాయఁగల రాజచంద్రుడైన
రాముఁడు, అరసి=విచారించి, నిలిచెకా=ఉండెను.

క॥ అనిదిండిజేడలదారిని । గని నెఱిగాల్దిండ్లటెంకి ♦ గలిగిన జేడదా
తినెల యటఁజేరిగినకతందనకెఱిగించంగ నడికా. ♦ దద్దనలిర్చకా 104

. టీ—అని...గని=కలహాశనమునిని (నారదుని) చూచి, గాల్...
నెల=వాయుభక్షణసేయు సర్పముల కిల్లయిన పుట్టనుబుట్టిన వాల్మీకి
తద్ద=చక్కగ.

ద్వితీయాశ్వాసాంతము

—♦ కంఠగర్భిత మణిగణనికర వృత్తము ♦—

దిరిసెన ననజిగి ♦ దెగడెడినెటిడాల్
నెటయగఁదిరిగెడి ♦ నెటిగలయతఁడా!
కటిచెలి నెటిఁగనఁ ♦ గలిగినగటితఁ
గఱగరిక దరిని ♦ గలిగినయతడా!

105

టీ—దిరిసెననన=దిరిసెనపువ్వు, కటిచెలి=భూదేవియొక్క.

—♦ గర్భకందము ♦—

దిరిసెన ననజిగి దెగడెడి నెటిడాల్ నెటయగఁదిరిగెడి నెటిగలయతఁడా
కటిచెలి నెటిఁగనఁగలిగిన గటితఁగరగరికదరిని ♦ గలిగినయతడా!

మ॥ కలిగించేఁ నెగడించేఁ గిన్ననడచేం ♦ గల్ దిట్ట జేజేతెగం
గలిగించేఁ నెగడించేఁ గిన్ననడచం ♦ గల్ దిట్ట! జేజేలకేం
జేలిగాల్దిండ్ల కడిందికేని నెచచేఁ ♦ జేక్కట్లచేఁ జేతచే
నలి, నీతీరతఁడం చేనంగదెలియఁ ♦ రానట్టి రాఁరాయఁడా! 106

టీ—కలిగించేఁ=పుట్టించుటకు, నెగడించేఁ=పోషించుటకు,
అడచేఁ=సంహరించుటకు, కల్ దిట్ట జేజేతెగఁ=సమర్థతగల మొనగాం
డ్రయిన దేవతాసమూహమును, చలి...కేని=వాయుభక్షకులగు సర్ప
ములరాజునైన, ఎదచేఁ=మనస్సుచేత, చేక్కట్లచేఁ=వాక్కులచేత,
చేతచేఁ=కార్యముచేత (త్రికరణములను).

మాలిని॥ అటితెగలయఁటా! ♦ హఠిరాకాసికంటా!
నెటిగలిగినదంటా! ♦ నేలకన్నాకెడెంటా!
నెటసరితలకట్టా! ♦ నేలనేల్ రాచదిట్టా!
కఱజిగి సిరినట్టా! ♦ కల్కిరాలచ్చితిట్టా!.

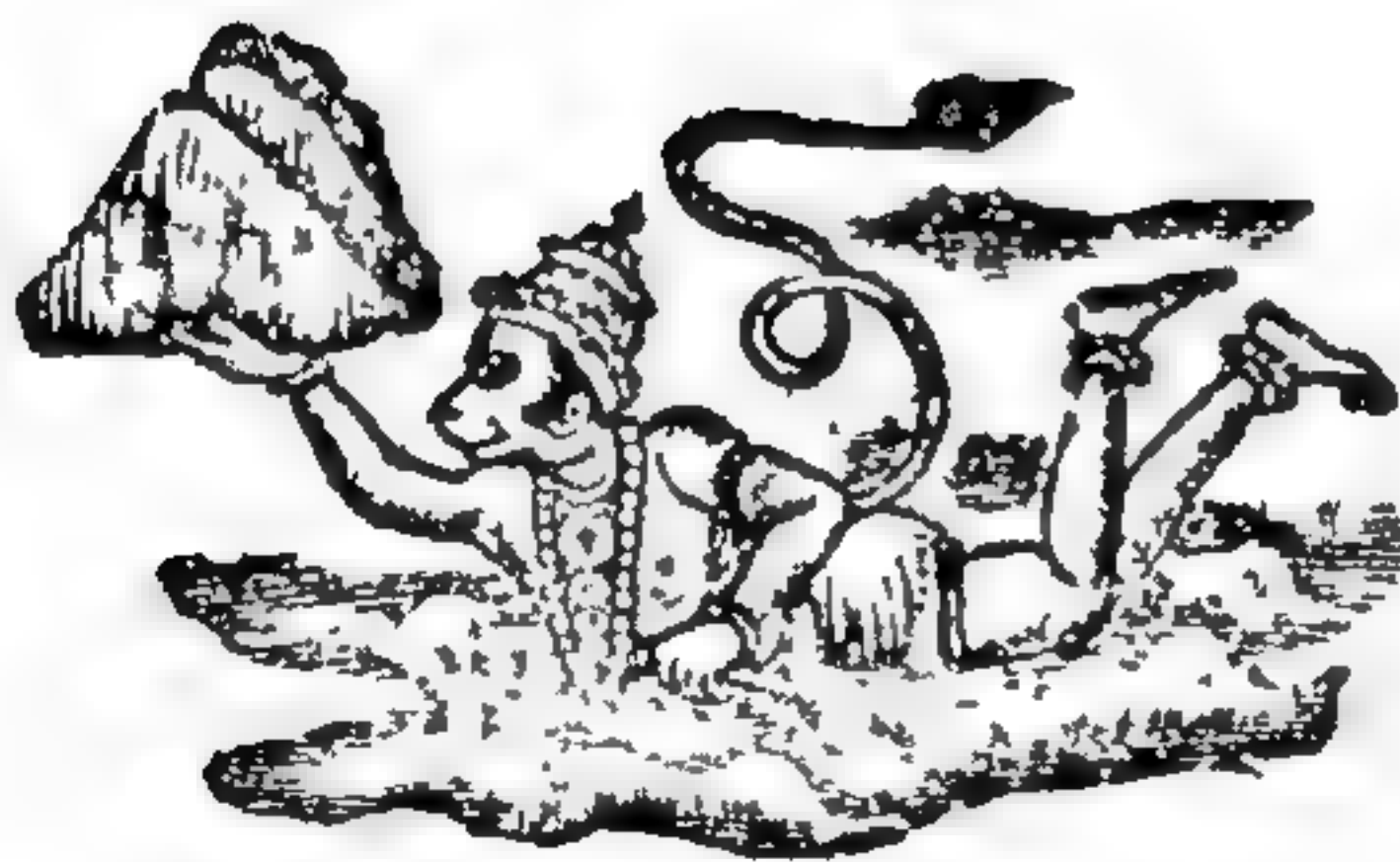
107

టీ—అతితి తెగలయంటా! = అర్థిసమూహమునకతికియుండువాఁడా,
నెఱ...కట్టా! = కూ గా గ్రేసరుఁడా!, కఱ...నట్టా = నీల పుఛాయాసంపదకు
నిల్లెనవాఁడా! కాలచ్చి = కాజ్యలక్ష్మి.

—♦ గద్య, తేటగీతము ♦—

ఇద్ది యయ్యరాజే నియెడి ♦ యింటి సన్నఁ
దగిన శేషయ్య కందయి ♦ తగినయట్టి
యాంజనేయాఖ్యఁ జెలఁగిన ♦ యతనిచేత
నెసఁగె దాశరథిచరిత్ర ♦ నిది నడికత.

టీ—దాశ...కత = దాశరథిచరిత్రయం దిది రెండవ యా
శ్వాసము.

శ్రీ మేఘాదక్షిణామూర్తయే నమః.
అచ్ఛాంధ్ర, నిరోష్ఠ్య, నిర్గద్య,
దాశ ర థి చ రి త్ర .

తృతీయాశ్వాసము

కడకసీతదాకడ । నాకడలచ్చెన్న చిక్కి • నట్టిరడరఁ గా
వేకడగా, నంజనకం దేకడ నిలనేలచాన • నేలెడిదిట్టా! 1

టీ—శీ = లక్ష్మి యొక్క, కడకఁ = (అన్ని గుణములను,
సంపదతో సమానమైన) ష్రానికతో దాకడఁ = ఎడమ

వైపున, ఆకడఁ = అటువెరుకపక్కను, లచ్చెన్న = లక్ష్మణుడు,
చిక్కి...డరఁ = గలిగిన భరణశక్తి ఘ్నులు నొప్పుచుండగా,

క। తెలియంగనాఁకించేకఁ । గలిగినకత, గాలిదిండ్ల • గద్దరిటాకిం

గలిగినజేడదారి, కంటం దెలిజేడదారి నె, యిట్లనియెదెలియంగఁ. 2

టీ—గాలి...దాకిఁ = వాయువును, ఖండించెడి పాము లకిల్లైన

పుట్టంబుట్టిన వాల్మీకికి, తెలి...నె = తెల్లనిమునిచంద్రుడు (నార
దుడు)

ఉ। లంక కఱిగి కేసరినెలంతకనందగి నట్టిఁ డింతయే

జేంకక, నేలకన్నెగని, • చాల్లలలంగలజెట్టి సంతనఁ

లంక, కడంక, లెంకలచెల, కలదండ్ల తెలుంగెఱింగి, లే,
జేంకకతేడ! గెల్పెదింక • జోల్లల లాతసి నన్న తేడటక. 3

టీ—కేసరి...నట్టడు=కేసరిభార్యయంజన, కనగానొప్పినవాడు,
లెంక...లాకు=భటుల చాకచక్యము, లే=యుద్ధమునకులెనుట;
ఉ॥ గాలికిజోయరాయనికి • గల్గినదిట్టల, దక్కినట్టి జే
జేలకడింది సంతెనసి • చేరె స సరి నేలచేల్చకై
చాలెగ, లంకనేలెగల • జోణ, యెడందెగలెంగి యాయెడం
గారిలెగ రచ్చేదీరి యనె • రచ్చెగెట్టి రె, టాలకించెగక. 4

టీ—గాలికి...దిట్టల=వాయువునకు ఛాయాపతికి గల్గినవాను
మత్స్యగ్రీవుల, తక్కి...సంశుక=ని గిలిన వేలుపులపెద్దయైన బ్రహ్మ
కొడుకు జాంబవంతు, ఎనసి=నీలసి, నేలచేల్చకై=భూమికి • శ్రురూప
మైన, సముద్రముకడకు, రచ్చెక=పభయందు, కలట్టిగ=కలుగువారు.

—• రావణుని విచారము. •—

సీ॥ చెట్లదిఱింగెడి • జెట్టియె ద్దజ్జే గాఁ
దెగికాలిసిరి నీటి • తిట్టదాటె
దాటినదేకాక • నేటికేరికిదేరి
కనరాని లంకఁ గా • ల్దనరనాటె
నాటినదేకాక • నాలెంకలదఱి
జించిచెండాడి గద్దించిదీటె
దీటినదేకాక • నీసైన నాటెంకి
కాలెగానగ్గిని • గలయనాటె
తే॥ నాటినదికాక లంకిణి • గీటడంచె
గీటడంచినదేకాక • కేరిచేనియె
లంకయెద్దడియల్లాయె • లంకరాయ
డీగతేడాయె నేది తె • న్నింక నరరె! 5

టీ—ఎద్దు+అజ్జే=ఎద్దుడుగు, ఎద్దడియల్లు=వరిద్రావుకొంప, తెన్ను+
ఇంక=ఇకమార్గము.

మ॥ అనఁగా రక్కసితేసి కిట్లనిరి యా • యండంగలారెల్ల, రే
ల! నలంగం గడగండ్లజెందఁ దెలుగం • ట్లం గిట్టికెంటంగ జో

లినకైలచ్చిఁగెట్టి దిట్టలయి నీ • లెంకల్ దరిం గ్రాలఁగాఁ

జెనఁగాఁ గలరయ్య? గట్లతెగలం • జెట్లండఁ దిర్గయ్యలే! 6

టీ—అంగద=కష్టము, కైలచ్చి=భుజసంపద, నీలెంకల్=నీభటులు
క॥ ఏరికిదలఁకని యాతనిఁ । జేరికలఁచితేగ నింద్ర! • జిత్తడఠంగాఁ

దేరికనఁగలరె న్నిక • నేరెనకడిందిలంక • నేలేడిజెట్టి! 7

టీ—తలఁకని=జేడియని, జెట్టి!=మొనగాఁడా!

—• విభీషణుఁ డన్న చే వంచింపఁబడి, రామునిశరణమొందుట. •—

క॥ అని, దరిరక్కసితెగ, లా । డిననాలించి రహిఁగాంచి • డెందానంజే

క్కనిరక్కసితేడలరఁగఁ । గణకంగైకేసిచిన్ని • కం, దిట్లనియెన్. 8

టీ—డెందానన్=వనస్సునందు, కైకేసిచిన్నికందు=కైకేసిచిన్న
కొడుకగు విభీషణుఁడు.

శా॥ అన్నా! నేల నెలంతయంగదల నా • యన్నింటి తేడార్పఁగాఁ

గ్రన్నం జేలర దాలేతేని చెలికిం • గందయ్యె, నాలచ్చియే

యెన్నంజానకియయ్యె, నేటిక నీ • యెగ్గంచేట్లాడి, రి

చెన్నంట్లియ్యెడఁ, గానసీతనిడి నీ • చేటార్చి లగ్గందటన్. 9

టీ—నేల నెలంత=భూకాంతయొక్క, అంగదలన్=కష్టములను,
అన్నింటితేడు = సర్వేశ్వరుడు, చేటు+అర్చి = కీడువొలఁగఁదొగ్గిరి
కొని, లగ్గు+అందు+అటన్=మీదమేలందు

నీ॥ నెటిసిగ నెటికినై • నెఱక లందనినాఁడె

గిట్టితాటక నట్టె • గీ టడంచె

దనకేలఁ గైసిరి • తనరఁజేరని నాఁడె

నెలదారి సింగాణి • నీటడంచె

సీతకే, లంటిన • చిన్నియల్ గలనాఁడె

కదిసిన రాదాయ • గండడంచె

నడికాన హజ్జేల • నడర నిడనినాఁడె

సీతనేర్చిన రక్క•సీనిజించె

తే॥ తిగతలలరక్కసీనిని • దెగనడంచె

జెలఁగి, నడికానఁజెల్లెలి • చెన్నడంచె

యట్టిజేగజెట్టియేడ! నీ • యట్టిదేడ?

కాన కిందిని దేగంటి • క స్తింగంటి.

టీ—నెటిసిగ=అంశమైనజోట్టు, నెటికిణ్=ముడికి, నెట్టకలు=వెండుకలు, సీత...యల్=వివాహవివాహములు, రాదాయ=రాజుల విరోధి పరశురాముడు.

ఉ॥ ఎక్కటి గాలికం దడరి • యేడైర దండ్లగలంచి చించేగా
నెక్కడికేగి రిడిడి • యెక్కటిరక్కసి దిట్టలెల్ల, నీ
తెక్కడ తారసిల్లి రెద • నేర్చెడి టక్కరి నేస్తకాండ్రహా!
టక్కరికాండ్రజేరి చెలి • దాచేక నిచ్చిన లచ్చి నిర్పెడిక. 11

టీ—ఎదక+ఎర్పెడి=నుననునువేధించెడి, చెలిక+దాచేక=సీతను మటుగుపఱచేక, దాచు=దాచు, దడల కభేదము, లచ్చి=రాజ్య లక్ష్మి, నిర్పెడిక=నిల్చును.

క॥ ఇన్ని యననేల? యిక నెల! కన్ని చు రాచేనెలకిచ్చి • కాన్కగ నతనిం
దిన్న గె దెలిచినగాచెడి • నెన్నగ రాకాసిజాతి • కిది గ్రన్నక. 12

టీ—తెలిచినక=కొలిచిన, రాకాసిజాతిక=రాక్షసశంశమునకు
ఉ॥ రక్కసి గాయడంత దనరచ్చే గెట్టి రడల్నగాంచేగా
జెక్కినక తినె తి యనె, • జెచ్చెర గన్నెట శేసి దాయకై
“తక్కరి! తెల్లనికిని • ద్రాల్చిడిటెంకి గలారిజేరి న”
ట్లక్కడ జేరనెంచి తగ • నన్నిట నన్నిట సన్నజేసెదే?

టీ—రచ్చే...ట్టిరు=సభనుగలవారు, అడల్నక=భయముచేత,
చేక్కిన=కానెకోకయందు బొడ్డునజెక్కిన, కన్ను+ఎటక=కన్నులెట్టిగా
తెక్క...జేరి=దొంగకుగట్టు తాల్చిచ్చి యింటివారిని లేపినట్లు, అక్క
డకుక=ఆరామునిగూడబోనెంచి, అన్నిటక=అన్నివిషయములను.
నన్నుక+ఇటక+సన్నక=నన్నిక్కడ కొద్దివానిజేసెదవా?

చ॥ అని తనకంటె జిన్న తని • నయ్యెడ డయ్యగ జేయ దాయగా
గని తన దండ్ల రాయడిది • కాదన, నాగిన యన్న కాతడి
ట్లనియె గడంక గ్రంగ • నయ్యది యెగ్గయి యెగె నయ్య! ని
న్నని దెగనేయ రాచేనెల • యాగిన నచ్చే దిక్కే? నే డిటక. 14

టీ—డయ్యగక=నొప్పింపక, దండ్లరాయడు=సేనాధిపతి, ఆగిన
యన్నకుక=సేనాపతి మాటపై బాధింపకుండ నుండిన రాజునకు,
నచ్చేదు=నమ్మెదవు.

మ॥ అనఁగా రక్కసిరాయఁ డల్లి తనకా॥ లాదాయఁ దాకంగఁ, దా
చిన నాతం డిలజోరి, తేరి, యెదఁ గా॥సింజెంది రాకాసిరా
యని నెగ్గాడి యటింగి తల్లికని యా॥య న్నానచే, నేల రా
యని నల్ లెంకలదండనేగి కనిడా॥యంజేరి తా నిట్లనెన్. 15

టీ—తాచినన్=తన్నిన, జోరి=పడి, తేరి=తెప్పరిల్లి, అటింగి=తల్లి
కడకేగి, తల్లికని=జనని కావిధమంతయుఁజెప్పి, అన్ను+అనన్=అమె
యాజ్ఞచేత, నల్ లెంకల దండన్=నల్లగు భటులతోఁబోయి.

ఉ॥ చక్కని రాచచేంద! యల • చేలఱదాల్లల తేనికంద! యా
రక్కసితేనికంట! నల • తాఁజెలిజేసిన కాలిదంట! నిం
డక్కటికాలతిట్ట! నుడ • లార్పఁ గలట్టికడిందిట్ట! నీ
చేక్కనికాళ్ళఁ జోరితిని • సాకఁగదే! నెవరారఁ గన్గదే! 16

టీ—రాచచేందు+అ=రాజచంద్ర?!, చేల...కంద! పంక్తిధుని
కొడుకా!, కంట! పగవాఁడా!, నలతాన్=నల్లనిరాయిని, చెలిన్=
స్త్రీగా (అహల్యగా) కాలిదంట=కాలినేర్పుగలవాఁడా! అక్కటికాల
తిట్ట!=దయకునికి యైనవాఁడా?

తే॥ రాచరేతేడ! రాకాసి • రాచేదిట్టఁ
గాంచి కైకేసి నన్గట్ట • కడనకాంచె
దండియెద నిచ్చేతండనఁ • దగినసన్నఁ
జెలఁగి నాతఁడ సిరితేని • దెలిచి నతఁడ. 17

టీ—కైకేసి...రాకాసి...గాంచి=రాక్షస రాజేంద్రుడైన రా
వణుగని, నన్=(విభీషణు) నన్ను దండి+ఎదన్=ఎక్కువయిన భయము
ఇచ్చు+అతండు=ఇచ్చునట్టివాఁడు, అనఁదగిన సన్నన్=అనునట్టిపేరును
అనగా విభీషణుఁడను పేరును, తెలిచి=కొలిచి.

క॥ నేలచెలికన్నెడి, నీ॥ కాలికెఱఁగి జాతినెల్లఁ • గాయనడిగినం,
జోలఁగ లగ్గయ్యెడి ననఁగాలందాచె, నిటఁజేరఁగా నైతివటన్. 18

టీ—కాలందాచెన్=పాదముచేతఁ దన్నెను, నిటన్=తరువాత
ఇట...నైతిన్=నీదగ్గరకు వచ్చితి.

క॥ కాన నిలతేడ! యక్కటి॥ కాన, న్ను, న్నార్కి, కెనగఁగాచిన నీల
గ్గేనాఁ, డెదఁదలఁచెద నీ॥ కీనాఁడే సాయకారి॥నే నయ్యెదనన్. 19

టీ—ఇలతేడ!=భూనాథా!, నన్ను + ఆర్కికి + ఎనగ =
నన్ను సుగ్రీవునకు సాటిగ, ఏను=నేను, సాయకారి = సహాయకారిని,
అయ్యోద = అగుదును.

క॥ ఈచోయఁ జిన్నరక్కసి । రాచనెల యనంగ, నతనిరాకడ, నడకల్
దాచేకయ గాలికందని । రాచనెల యెటింగి కాచి రాయనిజేసెన్. 20

టీ—ఈచోయ = ఈవిధమున, చిన్న...నెల = చిన్నవాడగురా
క్షసరాజచంద్రుడు, (విభీషణుడు) రాకడ, నడకల్ = వచ్చినవిధము
యొగ్యత, రాచనెల = రాజచంద్రుడు (రాముడు) రాయనిజేసెన్ =
లంకాపతిగాఁ జేసెను.

ఉ॥ చేసిన నార్కి తేనిఁ గని • చెచ్చెర డగ్గరి, తేడ! ని, న్ననిం
డాసిన నెగ్గలేనని కనం దనకై చెలినిచ్చి దాయ నిం
డాసిన నేదితెన్నన, నడల్గనకే నగి, లచ్చేనన్న, నే
జేసిన, దేగ, దాతఁడిటఁ • జేరిన నానగ రీయనా! యనెన్. 21

టీ—చేసిన = (రాముడు విభీషణుని రావణు ననంతరము
లంకకు, రాజును జేయగా) ఆర్కి = సుగ్రీవుడు, దాయ = విరోధియైన
రావణుండు, నగి = నన్వి, లచ్చేనన్న = రాముడు, చేసినది + ఏగదు + ఆతఁ
డు + ఇట + చేరిన = నేనుచేసిన దానమునకు మారులేదు. రావణుడు
వచ్చిన అయోధ్యనిష్ఠునా! యనెను.

తే॥ కడఁక సిట్లనియంత, రా కాసితేని
సత్తి, నాతని సంతెంత • సత్తిచేతఁ
జెలఁగినది, చిన్న రాకాసి • చేతనెటిఁగి
కట్టఁ గడఁగిన జేదలంటె • గడలియడరి. 22

టీ—రాకా...సత్తి = రావణునిశక్తిని, ఆతనిసంతు = వాని సంతా
నము, ఎంత...నది = ఎంతసామర్థ్యము చేత బ్రకాశించినది? చిన్న...చే
త = విభీషణుచేత, చేదలు = ఆకాశము.

—* రాముడు సముద్రముఁగట్టుట *—

చ॥ చెలఁగి యటంటతేడలిగి • సింగిణఁ జిల్కడరించే, నేళ్లతేఁ
డలిఁగిన తేనికాల్కెఱఁగి • యల్లతఁడంచేని కాంచి యారహిం
జెలఁగితి నన్నఁ రాచనెల • చి,ల్కల, జేక్కఱతేనిదాయ, తా
గలఁగిచేనంగనేసి సిరిఁగన్నతనిం దగఁగట్టగట్టగన్. 23

. టీ—ఇటు+అంట=ఇ ట్లాకాశము నంటగా, ఏళ్ళతోడు=సరి
త్పతి (సముద్రండు) అట్లు+అతడు=అట్లుండెనవాడు, రాచనెల=రాజ
చంద్రుడు (రాముడు) జేక్కట తేనిదాయ=నదీభ రయైన సముద్రాని
విరోధి (దృశ్యగుల్మము) సిరి...తనిక=లక్ష్మీని గన్నవాడు (సము
ద్రుడు)

క॥ చేక్కని గట్లతెగల నా! రక్కసి నే న్నితెఱంగంటి • గహించినగా, నా
జేక్కటతో దెఱిగించిన! జేక్కనెఱిగి యగ్గికం దెసంగగ నంతక.

టీ—రక్కసి=రావణునియొక్క, నే న్నితెఱంగంటి=మిత్రమయిన
మీనము (తిమింగిలము) జేక్కటతోడు=నదీభ ర్త, (సముద్రుడు) అగ్గి
కందు=అగ్ని కొడుకు (నీలుడు)

క॥ చెట్ల జెరలాడంగల! జెట్లంద, తెసంగఁ దెచ్చి • చేర్చిన తాళ్ళం
గట్ల, నిడి కడలి, దనసరి! జెట్లగ్గించంగఁ గట్టఁ • జెలంగఁగఁ గట్టెక.

టీ—జెట్టి యేకవచనము, దీనిబహువచనములు, జెట్టులు. జెట్టు,
జెట్లందలు=మొనగాండ్రంత, జెట్టు=మునగాండ్రి, అగ్గించంగక=కొని
యాడగా, కట్టెక=కట్టెను.

—* రామాదులు, సముద్రముదాటుట*—.

క॥ కట్టి యెఱిగించ నిలతో • డట్టె కదలియేగి కడలి • కాదండం, గ్రాల్
గట్టండనిలచె నెంతే! నెట్టన దండ్లతెగ దెసల • నిండిచెలంగక. 26

టీ—ఇ.తోడు= రాముడు, క్షధలికిక=సముద్రమునకు, ఆదం
డం...నిలిచెక=అవతలిగట్టుననున్న సువేలాద్రి దగ్గరగా మందెను,
దండ్లతెగ=సైన్యసమూహము.

చ॥ కడలినిదాటి లంకదరిగాఁ దనదండ్ల తెగల్ చెలంగఁగా
నడరినతేని, జోడ నెఱి • నయ్యెడ లెంకలచే నెఱింగి, య
క్కడఁ దనదండ్ల నెఱెడలఁ • గాయఁగ నానతి నిచ్చె లంకతో;
డలరగ నేలతో డిచేట • నట్లనికిం జేనె, దం డ్లెసంగఁగక. 27

టీ—అట్లు+అసికి=ఆప్రకారము యుద్ధమునకు, దండ్లు, +ఎసం
గఁగక=సైన్యము లుబ్బి చెలరేగఁగా.

—* యుద్ధము - అంగదు రాయబారము. *—

చ॥ అనికి గడంగి దాశరథి • యొందికి గల్గినదిట్లఁ జీరి, యి
ట్లనియె, గడిరద యక్కటక • సంగద! రక్కసితేనిచెంత, కే

ననిచితి నం, చేటింగి యిక • నైన నెలంతలదాటించి, శ .

గ్గనిసిరి, జాతినాశ్చకయ • కాచిన లగ్గున చొట్టి నేటిలక. 28

టీ—దాశరథి=దశరథపుత్రుడైన అంబుడు, వింద్రికే=ఇం
దునిపుత్రుడైన వాలికి, కర్గేనదిట్టక=పుట్టిన మొనగాడైన యంగదుని
చీరి=పిలిచి, ఏను+అనిచితిక=నేనుపంపితిని, అట్టిగి=వెళ్ళి, నెలంతల
దంటక=రవణమణియైన సీతను, లగ్గు+అని=మేలని.

క॥ కాదన్న సనికిః జీత, నె ! తా దంటతనాన సరగ • రా యిటకన్నం
గాదనక కదలియాతండాదట రాకాసిరాయ • ఉడ, రెడకేగెక 29

టీ—నెతాదంటతనానక=నిండైన నేర్పుచేత, ఆతండు=ఆయం
గదుడు, అడరు+ఎడకుక=బప్పియుండుచోటునకు, అనగా లంకాపట్ట
ణమునకు, ఏగెక=వెళ్ళెను.

ఉ॥ ఏగిన రాచలెంక గని • యెక్కటిరక్కసి లెంక లాతనిక
రేగినకిన్క జొల్తులల • తేసి, కడ, న్నిలజేయ, నాతం డం
తే గినియంగనైన యెద • నీతెటగెయ్యది? యేడిటంచె? ని
న్నాగి, నిలంగనేల యని • యడ్గిన నాయన కైంది కందనెక. 30

టీ—రాచలెంక=రాజభటుడు, (అంగదుడు) ఆతనిక=ఆ యం
గదుని, ఆతండు=ఆపం క్కిశిరు డగురావణుడు, ఏడు+ఇటు+అంచెక
ఎవ్వరి డిక్కడికి బంపెను? ఆయనకుక=ఆరావణునకు, వింద్రికండు+
అనెక=వాలికొడు కిట్లు పల్కెను.

సీ॥ నికజేంకల, నిడి, నల్ • నీళ్ళతిట్టల దేల్చి,

చెలగిన యెంద్రికి • గలిగినాడ

నిక జెటనిడిన రా • నెలదాయం గలచిన

నేలరా లెంకనై • నెగడినాడ

సంగదా! లంక, రా • యనిగాంచి, రాయని

యంచిన ర యం డే • తెంచినాడ

జెలిదెచ్చి రాలచ్చి • జెరిచె రక్కసి నెల

కటకటాయని కస్త్రీ • గాంచినాడ

తే. దాతజాతి గలిగి నల్ క • తల్ గలచితి

తాత తల్దేత చెలిజెర • దడయ కడిలి

... నిం దెలిసినట్టి యెడైగా ♦ నే నెఱిగితి
నేలకన్నియ సీనిదె ♦ ని, న్నడిగితి.

31

టీ—సల్ సీశ్యతిట్టలు=నాలుగు జలరాసులు, రా నెల...లెంక=
కార్తవీర్యునికి విరోధియైన పరశురాముని నోడించిన రామునిభటుడను
తాతజాతి=బ్రహ్మవంశము, తాతతలిజత చెలిక=బ్రహ్మతల్లికి క్షేత్రికి
జేతయైనకాంత అనగా సీతను.

శా॥ చించెందాటక రాచేదిట్ట ; తెలిజేజేతేని సింగాణి గం
డ్రించెం, దారిని రాచేదాయ, తనకంటె దిట్ట లేడన్న గా
రించెం, దానినలేడి గండడచె, నాఁక్కిం గాయఁగా నైందిరద్రె
ల్పించెం, దానిటఁజేరె, జేడె నిడెదా! లే, కాతనిం దాకెదా! 32

టీ—రాచేదిట్ట=రాజధీశుడు, (రాముడు) తెలి...తేని=తెల్లని
వేల్పురాయని (శివుని) యొక్క, దారిని=మిథిలానగరమునుండి యయో
ధ్యకుఁబోవుమార్గమున, రాచేదాయ= పరశురాముడు, ఆర్కిక=అర్క
పుత్రుఁడు సుగ్రీవుఁడు, ఐందిర=ఇంద్రపుత్రుఁడు వాలిని, చేడె=సీత.

తే॥ రిక్కసన్న నెలంత కైందికిని గల్గి
నట్టిఁ డిట్లన రాకాసి ♦ జెప్తి కిన్
రేగఁగాఁ గని చెట్లనిరింగెడి, నెఱ
సరికి, నిట్లనె నంగదా! ♦ సత్తిలేక.

33

టీ—రిక్క...తకుక=నక్షత్రసంజ్ఞగల తారకు, చెట్ల...నరికిక=
వృక్షచరశూరుడగు నంగదునకు, సత్తి=శక్తిశబ్దమునందుఁ బుట్టినది.

శా॥ రా, రేరాయని చేతఁ దండిఁ దెగటారంజేసి, రాలచ్చి నిం
డారంగఁ, గనిఁజ్జి యార్కికడఁ గట్టా! డాగనైనానలే,
కీరచ్చే, న్నెఱదంట నంచేనిన నిన్నే నెట్లనంజోఁ, జి
న్నారీ! తేనిఁ దలంగ నెట్టి యిచ్చేలన్నా చెంగట, న్నిల్చితేక. 34

టీ—రారేరాయనిచేతక = రాజచంద్రుని చేత, రాలచ్చి=
రాజ్యక్షేత్రి, నాన=సిగ్గు, చిన్నారీ!=చిన్న నాఁడా!

క॥ రాలంగజేసి యార్కిని । రాలచ్చిని నీక యిడెద ♦ రహి నేనీ నాఁ
డేల తెలియంగ జోలక । నీలంగ నయ్యెదన రాచే ♦ నెలలెంకయటక.

టీ—రాచేనెలలెంక=రాజచంద్రుడైన రాముని భటుడు.

క॥ ఏలిన జేజే నిన్నిల । రాలిచి చెడఁజేయఁగాంచె॥ రా! చెన్నుంటి!

యేలికఁ జేరెద నేటిఁచేలిక, రా, కలని కన్ను • సడల కతఁ డటన్ 36

టీ—ఏలికఁజేజే=పోషణక రయైన విష్ణువు, ఏలిక జేరెదన్ = నా ప్రభువగు రాముని జేరువాడ, కలనికన్ + అన్నన్ = యుద్ధమున కనిన.

క॥ రాచే నెలలెంక నడఁచేఁగ! నాచేక. తనదండ్లనంచే • నంతట, నాతం
డేచి తనకాల దండ్లందాచి కలంచి యడఁగించి॥ తా నిటఁజేరెన్ 37

టీ—రాచే నెలలెంక = రాజచంద్రునిభటు డంగదుడు, అతండు = అంగదుడు, తాచి = తన్ని, ఇటన్ = రామునికడకు.

—* వానర గాక్షస సంకుల సమరము *—

ఉ॥ చేరి, కడంక రాచేనెల • చెంగటఁజేరి, యెఱింగి చొల్లల్
దారి, కడంక నాతనికి • దాచేక నాడిన, గాయఁ డల్కఁచే
దేరి, కనంగ దండ్లతెగ • తేటగఁ గల్గకెక్కె; జొల్లల్
దారి, కనంగనాడ, తన • దండ్లడరెం, గలనయ్యె నానటన్ 38

టీ—కడంక = పూనిక, కడంక = ధీశ్వరు, చొల్లల్ దారికిన్ = అనంగన్ = న వణున కనఁగా, అడన్ = ఆలంకయందు, కలను + అయ్యెన్ = యుద్ధవ య్యెను.

క॥ గట్టిజిగి, జెట్లదిరిగెడి । జెట్టితెగల్, రక్కసితెగఁ • చెలరేగి జేతల్
కట్టి నెఱుగరి తనానం । గట్టి కడంక ననిజేయఁ • గా, నా, నేలన్ 39

టీ—గట్టిజిగిన్ = యృథవైన శరీరబలముచేత, లేక ప్రకాశము చేత చెట్ల... తెగల్ = వృక్షచగులందు మొనగాండ్రొక్క సమూహములు, నెఱుగరితనానన్ = శూరత్వము చేత.

క॥ ఇదిక, నిదికా, లిదికే । లిదితలయని తెలియగాక • నెచ్చటఁ గన్నం
జేదిసిన లెంకలకాల్ కేళ్ళదికిన నలయేళ్ళచేళ • నటఁగననయ్యెన్ 40

టీ—చేదిసిన = నఱిగిపోయిన, లెంక... కేళ్ళు + అదికిన = కాలిబంట్ల యొక్క చేతులు కాళ్ళతోఁ గలిసిన, నల, నల్లయొక్క రూపాంతరము, నలయేళ్ళచాళ్లన్ = రక్తవాహినుల సమూహమును, అటన్ = ఆయుధభూమియందు.

—* ఇంద్రజిత్తు, రామక్షుణుల, నాగపాశబద్ధుల జేయుట. *—

ఉ॥ ఆతఱి, జోయగా, గడలి • యం, దడఁగం, దెఱగంటిపేని కం,
జేతఱి నైనఁ గల్గతని • నేడికతత్తడికాని నెన్నితే

జీతైక సంకలాతైగ • సింగిణి చి ల్కడిదాల నెల్ల జే

జేతైగ, లెన్ననంది, యసి • జేయగ • యని దాసె ర తిరిగి. 41

టీ—చేయ = ఛాయావతి (సూర్యుడు), కడలి...గి = సముద్రమున గురింకగా, తెఱ...కాటు = కందజిత్తు, ఏతటి...తనిగి ఎప్పటికప్పుడు గల్లువాడైన, ఏడిక + త త్తడికానిగి = గొట్టేయే గుట్ట ముగాగలవానిని (సద్యోజాతుడైన అగ్నిని) రాయసిగి = రామునిగి, ర తిరిగి = ర త్రియందు.

చ॥ కదియగఁ దాసి, రేసి, తన • గారడి నింగిని నీటిదార్లయం,

దదికి కడింది సింగిణిని • నల్లిడి నారినిలాగి, రాచేదం,

జ్జదరి చేంగనేసి, యల • యార్కినితోడగ్గి గలంచియెంచె దా రిది, జేడికా, రనంగ నెద • నేర్చేడి యాటెనాటెనేటిలె. 42

టీ—గారడి = మాయ, నీటిదార్లు = జలధరములు (మేఘములు) ఆర్కి = సుగ్రీవుని, తేడ్రె = రామలక్ష్మణులను, జేడికారు = వర్షా కాలము.

ఉత్సాహ॥ అంత నేలం యడతని • యటిది చేతలెల్ల నా

చెంత రక్కసి చెలికాని • చేత సరిగఁ దెలిసి, త

న్నింత గలచె నం చేడంద • నెసగఁ గిరిసి కడిది చి

ల్కంత నతని నేయఁ దలఁగి • యద్ది చేనియె గారడిగి. 43

టీ—అటిది చేతలు = శ్చర్య కార్యములు, రక్కసి చెలికాని చే తగి = గాక్షుడైన స్నేహితుడు (విభీషణుడు) కినిసి = కోపించి, అద్ది = ఆబాణము, గారడిగి = మాయచేత.

మత్తకోకిల॥ దాని కింత కలంగి రానెల • దాయనేర్పఁగలట్టిరిం

గానలం జెరలాడె డయ్యలఁ • గాంచి యంచిన, రక్కసిఁ

డా, నెటా నెటార్ల నాదెస • కంచి గానెల లిద్దఱం

దాసె కట్టిడె గాలినానెడి • దంట చిల్కిడి చేయ్యనగి.

టీ—కె + అట్టిరిగి = విగినటువంటి వారిని, కాన...డయ్యలగి వనచరులను (కోతులను) గాలి...చిల్కిడి = నాగబాణము అనగా నాగ పాశమునుంచి, కట్టిడె = కట్టివేసెను.

తౌదకము॥ కట్టిడి తా రిలఁ గంది కదల్కన్
నెట్టిన హాయిని • నిల్పిన నాతం
డట్టె తనంతటి • యాతఁడెటం లే
నట్టె, చేనెం దన • యయ్యఁ గనంగన్.

45

టీ—కట్టు+ఇడి, తారు=వారు-రావలక్ష్మణులు, ఇలన్=భూమిపైన.

—• నాగపాశ విమోచనము •—

పంచచామరము.

చేనంగ నంతటం దనంతఁ • జేక్కనయ్య తండి హె
చ్చేనంగఁ జోల్, కడానికిన్నె • రానితాల్చి, తెల్లనై
చేనంగ నల్ దెసల్ జిగి ని • జోనఁ గ్రాల్ జేగానకై
చేనంగ నెంచి నింగిదారిఁ • జోరెఁ దాతకం దిలన్.

46

టీ—చేక్కనయ్యతండి=మన్మథునితండి (విష్ణువు) హెచ్చే+
అనన్ గన్చోల్=నీవు కేవలము పరవస్తువువు. నిన్ను బంధించువాఁ
డుండెనా? యని పల్కుటకు, కడానికిన్నెర=బంగారువీణెను, నిజోన...
కై=సత్యలోకమునకు, నింగిదారి=ఆకాశమార్గము, తాతకందు=బ్రహ్మ
పుత్రుఁడు (నారదుఁడు.)

॥ జోరి చోయతేని • జాలియి త్తిగనేల
చేల నెలనదాని • జుకదారి
కాలిజేంట లచ్చి • గద్దియల్ చెంగటఁ
జేరి కై జేతఁ దలఁ • జేర్చి యెఱుగి.

47

టీ—జోరి=ఆకాశమునుండి క్రిందికి దిగివచ్చి, చోయతేనిజాలి=
నూర్యవంశము, ఇరు+తిగ=ఇత్తిగ (రెండుమూఁడు, లారు) నేలచేల=సము
ద్రము (ఆరవసముద్రము=క్షీరజలధి) నెల...దారి=మాసమధ్య దినము
నాటి చంద్రుఁడు, లచ్చిగద్దియల్=తామరలు.

—• నారదకృత రామస్తవము •—

కమలవిలసితము॥ అడరంగఁ దిగతెగ • లల తిగ జేజేల్

కడ నడ రతఁడని • కడఁక ననంగా

సడరంగఁ గలిగిన • యతఁడ ! జేగాలం

దడయక యడరిచి • నలిచెడి జేజే.

48

టీ—తిగతెగలు= త్రిమతములు, తిగ...కడఁక= బ్రహ్మ విష్ణు
రుద్రాదుల కవ్వల.

తోటకము॥ ఇలనేచేగలట్టిడి • నెట్టిడినేం

గలఁగం గని రాలిచి • క్రచ్చేట నా

యిలనేచేక నిన్నెద • నెం చేతనిం

గలఁగించేక చేక్కగఁ • గాచేతఁడా !

49

టీ—ఏచేక+కల+అట్టిడి= బాధించేగలవానిని, ఎట్టిడినేక=ఎ
టువంటివానినైనను.

స్వాగతము॥ ఎన్నియేం దలల • హెచ్చినతేడం

చేన్నె తల్పుజేన • హెచ్చేటనీటం

జిన్నెలం గలిగి • చిన్నియతందై

చె న్నెసంగి తట • చెల్లరె? తేడా!

50

టీ—ఎన్ని...తేడు=లెక్కలేని తలలు కాళ్లు నేతులు గల
ప్రభువు (విరాట్టు) నీటం ... తందై=జలమందు వటపత్రశాయయై,
చెల్లరె=ఆహా ఆశ్చర్యము.

ప్రగ్విణి॥ తాతయైచేసి యం • తం, జెలంగంగ న

ల్లాతఁడై చేసి, హె • హేర్చిరాల్పంగఁ, దె

ల్లాతఁడై, యన్నిట • న్నాళి జెన్నారఁ గా

లాతఁడా! యన్నియై • హాయిదేలాతఁడా!

51

టీ—తాత=బ్రహ్మ, నల్ల + అతఁడు=నల్లవాడనఁగా విష్ణువు,
తెల్లాతఁడు=రుద్రుఁడు, హాళిక=సంతతము, అన్నియై=సవస్తమునీవేయై

దం డ క ము .

అరిది, సరిది, లేని తేజైన జేజేలజేజే, జేగా లేన్నఁగా నేయె
డం దాళికం గల్లి నిన్నెన్నగల్ దంటలం గాయఁగా; నేలజేజేల జేజేలఁ
గారించి, యీనేల క్కెన కర్జాలఁ జేయంగ నైనట్టిరిం జించి చెండాడి
నీకాలిచేరాయఁగాఁ; గల్లె దీనేల నెట్లన్న, నాతాతకన్నఁటఁగా, నల్క
తల్ తెక్కలిం చేరి సంద్రానఁ డాగంగ నైనట్టి, రాకాసితేనిం దెఱంగం
టియై చెండి యన్నల్కతల్ తాతకీయంగ లేదా? నెఱిందిండికై యల్ల
రాకాసిదండంత, జేజేలదండంత, ద్రచ్చంగనైనట్టి సంద్రాన నాఁ,
డడఁగిన తటిగట్లరా నట్టె నల్లాసరీడై తలందాల్చి యెత్తంగలేదా?
యిలం గానఁగారాని కాల్పండ్లకాఁటెంకియందిడ్డ రాకాసినిం దెల్లయైదె
యణంచంగలేదా? యెదంగట్టినేస్తిం దలంచంగఁ గందింతయే నాతనిం
దల్పరాదన్న రాకాసిరా నెఱసరియయి చించి చెండాడఁగాలేద? యా
నెఱాచాగకాఁడైన రాకాసిరాఁ గిన్నచేగట్టకందైయణంగంగనేల్కిం
దనే దాచలేదా? జేగా, జేన్నిగట్టె కయిం, సింగిణిందాల్చి, కన్నయ్యఁ
జెండంగదా యం చేదం గిన్నిరారాయనిగ్రీడిసన్నాతనిం జెండిరాతేండ్ర
చేల్ తిగసతతెగలార్చి చేలంగ నా నల్లచేదండి జేజేల తెంకిందగం
గ్రాలగల్ చేతలం దీర్చలేదా? యికంజేల్తలల్ గక్కసీడేచి జేజేల
నేచేంగ నాచెన్నటిం జెండఁ జేల్ తేర్లగాజేని కార్లంటియం దిచ్చటం
గ్గఁగాలేద! నీయట్టి డిట్లెఱ్ఱఁజేరంగ నేలయ్య? నీజేక్కియైసట్టి
కానంగరానట్టి కాల్పిండ్ల రారిక్కరాజీరి కాలేదిండ్లక ట్లార్పరాదా?
యటం చాడి, జేజేల నెన్నేని తాజేసి తండిం గనం దెల్జేడల్దారి
తానేగఁగా, నేలతేఁ డంతఁ గాల్పిండ్లరాదాయ దెందాన నానం
దలంచెం దలంచం దడాల్నక.

52

టీ—అరిది=వింత, సరిది=సమానమైనది, తేజ+విస=తేజోరూప
మైన, జేజేలజేజే=దేవదేవా! నేలజేజేలక=భూసురులను, ఈనేలకుక+
ఎగ్గెన=ఈభూమికి గీడైనలేక అయిష్టమైన, కర్జాలు=కార్యములు, తాత=
బ్రహ్మ, కన్నంటక=నిద్రవట్టఁగా, నల్ కతల్=చతుర్వేదములు, తెక్క
లించి=దొంగిలించి, సంద్రాన...తేనిం=సముద్రమునదూరిన సోమకాసు

గుని, తెఱంగంటి=మత్స్యము, తరిగట్లరా=మందరపర్వతరాజో, నల్దాన
 రీడు=కూర్మము, ఇలం...రాకాసి=భూమిని బాతాళమునకుఁ గొంపా
 యినహిరణ్యాక్షుని, తెల్లని+ఏదు=శ్వేతవరాహము, కట్టినేస్త్రీ=అర్జున
 మిత్రుడు (కృష్ణుడు) నెఱసరి=నరసింహము, చాగకాడైన రాకాసి
 రాణ=దాతయైనట్టి బలిచక్రివర్తిని, గిట్టకందై=పొట్టిబ్రహ్మచారియై
 జేన్నిగట్టు=బ్రహ్మణుడు (పరశురాముడు) కన్నయ్య=కన్నతండ్రి
 జమదగ్ని, కీడిసన్నాతనిక=అర్జుననామకుని=(కార్తవీర్యార్జునుని) తిగ
 సతతెగలు= (3x7=21) ఇరువదియొక్కమార్లు, నల్ల=రక్తము, చాల్త...
 సీడు=రావణుడు, చోల్...గంటి=పంక్తిరథునిభార్య, కొసల్య, ఎఱ్ఱు=
 ఎఱుకయనఁగాదెల్వీ, నీజేక్కి=నీగుఱ్ఱము, కానం...జీరి=పాములది
 నెడి పక్షిరాజచంద్రునిబిలిచి, గార్దిండ్లకట్లు=నాగపాశములు, జేజేలు=
 నమస్కారములు, గార్దిం...దాయ=వాయుభక్షణసేయు పాములవైరి
 (గరుత్మంతుడు)

ఉ॥ తెక్కల గాలినిల్కచేనరిక్కలదారిని నీటిదారిచో,
 లిక్కల దేలితేలి చన, నెల్లెడలం గలచెట్ల గట్లచో,
 లక్కడ లెల్లదల్లడిలి యయ్యలలం గఱకట్ట దాటఁగా
 తెక్కలదారిరాచేనెలతేసికి దగ్గఱ జేరె జేరినక.

టీ—రిక్కలదారి=నక్షత్రమార్గము, నీటిదారిచోల్=జలధరస
 మూహము, తెక్క...నెల=పక్షిరాజచంద్రుడు-(గరుత్మంతుడు)

ళా॥ రా,రేరాయల రాచేదండ్ల కనఁగారా న్కాలిక, జెల్లర
 య్యారే! నాగఁ దలంగియేగె దెసలేకానేల దాల్పాతఁడేక
 రారే! యంచని కాయఁడా? యనిన చేందానం దెగల్గఁ, గనం
 గా, రేసాగెడి దిట్ట జేరజేస నిక్కట్టిల్లె రానయ్యడిక. 54

టీ—రా,రేరాయల=రాజచంద్రుల (రావలత్మణుల) కనఁ...
 కట్లు=గూఢపదబంధములు (పాముకట్లు) దెసలేక=దిక్కుగానక, నేల
 దాల్పాతఁడేక=భూమిని ధరించిన శేషుడైనను, రేసాగెడి=రాత్రిలు
 గంచరించెడు (రాత్రినుడు) వాడు, ఇక్కట్లు=కష్టములు. రాత్రిదిరుగు
 దొంగనుగూడిన కట్టుబడును.

ఉత్సాహః॥ తెక్కదారి రాయఁడంత • తేనిచెంత జేరి తాఁ
జేక్కఁగా నెఱంగి రాచ • చేక్కనయ్యఁ జేయ్యనం
జేక్కఁదేర్చి యాన నంది • సాగి నింగి నేగె, నా
రక్కసీం డ్రీ డలఁగ నన్న • రాగఁ జీర నేగెనాన్. 55

టీ—తెక్కదారి రాయఁడు = ఓక్షి రాజు (గరుత్మంతుఁడు) ఎఱంగి =
నమస్కరించి, రాచచేక్కనయ్య = రాజమన్మథుఁడు, అనఁగా రాముఁడు,
అన్న = అనూహుఁడు (సూర్యునిరథసారథి) చీరన్ = పిలుచుటకు, ఏగె
నాన్ = వెళ్ళినాఁడో యనునట్లు.

—* సూర్యోదయము *—

ఉత్సాహః॥ అంతలెస్స యట్తేతేనియయ్య కాననయ్యె, నా
యంతతేని ని ట్లలంచె • హళి లంకర యఁ, డీ
జేంతనార్చి కం దెడంద • సంతసించే నంచె దం
చేంత నీట లేచిచాచి • నట్ల చెలఁగఁ గై తెగల్. 56

టీ—లెస్స...యయ్య = సుగ్రీవుని తండ్రి (సూర్యుఁడు) నాయం
తతేనిన్ = సూర్యుని కాశు. డైన రాముని, కందు = కొడుకైన సుగ్రీవుఁడు,
అంచెదన్ + అంచున్ = సంపెదగాకయని, కై తెగల్ = కరసమూహము
(అనఁగా కిరణ సమూహము)

ఉ॥ లంకఁ గలంచేఁగాఁ దిరిగి • లగ్గల కెక్కఁగ నేలతేనిదం,
డ్లంకిలి నేయలేక, తన • దైనదరింగల లెంకదంటలన్
జేంకక లంకతే, డనిచినం గడతేర్చిరి సారెకింతయే
నంకిలిలేక, రాచేనెలయండన కల్గిన లెంక లెంతయేన్. 57

టీ—లగ్గ...గన్ = చుట్టు ముట్టడించిన, రాచేనెల = రాజ
చంద్రుఁడు.

క॥ నలయెఱ జిగికన్ రక్కసిఁ గలఁగని రక్కసిని గడిది • కాళ్లం గేళ్లం
గలరక్కసిదండ్లన్నిటిఁ గలఁయఁగ నేల్ దణిగఁజెంతఁ గ్రాల్ రక్కసినిన్.

టీ—నల...రక్కసి = ధూమ్రాక్షుఁడు, కల...సిని = అకంపనుని,
కడిది...రక్కసి = మహాకాయుఁడు.

మ॥ అసి నేలం దణెదంట దండ్లడగిన • ట్లంతం దెఱంగంటిరా
యసికం ట్లలికిచెంత కేగి యనఁగా • నాలించి రాజేనిఁ దా

ననీ .దాక్షణ్ నగరెల్లఁజౌట, ననిసేయం, దాసి రెంతేనిఁ జే
క్కనితేజీ, లఱదాలనెక్కి నలఁదాగిగం గన్నదిట్టల్ తెగల్.

టీ—అనిసేలన్ = యుద్ధభూమియగుదు, దణిదంట = సేనానాయ
కుఁడు, దండ్లు = సేనలు, తెఱ...కంట్లు = ఇంద్రవైరులు (రాక్షసులు)
పలిక = రావణాసురునియొక్క, రాజేనిన్ = రామునిని, నల...తెగల్ =
(నల = నల్లయొక్క - రూపము) రక్తపానముసేయు రాక్షసులు.

ఉ॥ దాసిన, లంకతేడఁటఁ, గదానినగల్ నెఱిజీనిచేల, లెం
తే, సిరి గ్రాలఁదాల్చి, సరి • దీఁటిన తత్తడిజేంటఁ గట్టి కై
సేసినతేరినెక్కి, కయి • జే! యని లెంకతెగల్ దెసల్న, రా
గైసిరి గ్రాలఁగాఁ జేనె, నగార, జేగా, సడిసేయ నన్నినై.

టీ—దాసినన్ = సైన్యములు యుద్ధసన్నద్ధులై దగ్గరజేరఁగా,
లంకతేడు = రావణుఁడు, కై సేసిన = అలంకారముసేసిన. కయిన్ = హస్త
ముతో జే! = జయము, కైసిరి = భుజబలము, నగార = యుద్ధమున కేగు
నపుడు మ్రోగించు వాద్యవిశేషము.

క॥ చేని సింగాణిని జల్కిడి । తన జోన్గండ కరి లాగి • తగ్గనికేన్కం
గని నాఁటె జత్తజేల్లన । దనసత్తి సెలంగ రాచే • దండ్లయెడదలన్.

టీ—జాన్గు + అండకున్ = చెవిదగ్గరకు, అరిన్ = నారిని, చిత్తజేల్లు +
అనన్ = చిత్తకారైయందలి వానజేల్లోయన్నట్లు, చిత్తశబ్దము సంస్కృ
తమైనను, చిత్తజేల్లని నామము కనుక తెనుగునవాడవచ్చును. ఎడద
లన్ = హృదయములందు.

క॥ నాటి కడిందిగరేగం । దీఁటిన నాచేయకం దె • దిర్చి కడంకం
దాటి కడిది గట్టేసెం । గాఁటికి జేరెదని రాచేకం దెద నదరన్ 62

టీ—చేయకందు = సుగ్రీవుఁడు, సూర్యపుత్రుఁడగుటంజేసి నూ
ర్యనిభార్య ఛాయాదేవీ పుత్రుఁడనుటగూడ సాంప్రదాయార్థమైయు
న్నది, గట్టు = కొండ, రాచేకంటు = రాజేయిన రామునివైరి (రావణుఁడు)
ఎదన్ = మనమునందు.

క॥ ఇక్కరణి నేయఁగానా । రక్కసిరాచేనెల, దాని • రహిని నడానన్
జేక్కడఁచి నారసాలన్దక్కని చిల్కేసి యార్కి సత్తిసడంచెన్.

టీ—రక్కసిరాచేనెల=రాక్షసరాజచంద్రుడు (రావణుడు) నార
సాలక=బాణములచేత, సత్తి=(శక్తిభవము) సామర్థ్యము.

చ॥ అణచిన నేలజోరె నతఁ; • డత్తెలితత్తడికాని కత్తిచే
నణగిన గట్లరాయఁ డన; • నాయెడ లచ్చన దాయఁ దాఁకఁగా
గణక, నతం, డదలైనఁట • గైసిరి రానెల, యంత దాయ హే
చ్చణచేగ దాకి కం టెడద • నాయెడఁ గ్రక్కదలంగ నిట్లనెన్.

టీ—అతఁడు=ఆసుగ్రీవుడు, తెలితత్తడికాని=తెల్లనిగుట్టము
(ఉచ్చైశ్రవము) గలవాని (ఇందుని) యొక్క, కత్తి=వజ్రాయుధము,
గట్లరాయఁడు=కొండలతేడు, రానెల=దాయ=పగవాడు, కంటు=పగ
వాడు, ఎదక=హృదయమునందు,

ఉ॥ తక్కరికాడ! యెగ్గడరఁ • దారిచి యేగక యంతఁ దాకి తిం
కెక్కడికేగె దీకరణి • నేలినతాతయ కాయనెంచినం
జెక్కక యేగనీయ నని • సింగిణిఁ జిల్కడరించే, దానినిం
జేక్కియడంచె రాచేనెల • చేక్కఁగనెక్కిన గాలికం దెదన్. 85

టీ—తాతయ=తాతయ్య యనఁగా బ్రహ్మను గన్నతండి విష్ణువు
రాచ...కందు=లక్ష్మణుడెక్కిన హనుమంతునియొక్క, ఎదక=
తొమ్మన.

పంచచామరము

కలంచినంత రాచేదిట్ట • గండెసంగ దాయ న
ట్లలంచి దిట్టనారసాన • నల్లరక్కసీని క
త్తలానిజేంట, డాల్, కడింది • దంటసాహిణీని, దే
గ్బలానరాలజేసి యంచె • రక్కసీంద్రుఁ దేగ నాన్. 86

టీ—రాచేదిట్ట=రాజులయందుధీరుడు (లక్ష్మణుడు) రక్కసీని=
రావణుని, కత్తలానిజేంట=గుట్టములజేంట, సాహిణీని=సారథిని తేరు+
చలానక, రక్క...నాక=రాక్షసుల దోడితెమ్మని పంపెనోయన్నట్లు.

ఉ॥ అంచిననాతఁ డట్లరిగి • యాతనిజేంటన కల్గినట్టిఁడే
చించిన దాయతేండ్ర నని • జించెడినంచని, యెంచి, చీరఁగా
నంచిన లెంకలేగి తన • యన్న కడంకన చీరెనం చేటిం
గించినఁ, గంటినెత్తి కన • కేచన రక్కసిదిట్ట, తారఁటన్. 87

టీ—ఆతఁడు=రావణుఁడు, ఆతని...దే=వానిజేతగాఁబుట్టిన కుంభకర్ణుడే, చించిన...చించెడిక=శత్రురాజులఁజేంపిన, చేంపవచ్చునని, చీరెక=పిల్చెను, తారు=వారు.

—* కుంభకర్ణ యుద్ధము *—

ఉ॥ తిండికి నెంతయే నెఱచి, • తిన్నతఱం దగయైనఁ దీర్చఁగా
దండిగ నల్ల, గిండ్లనిడి • దగ్గరఁజేరిచి హత్తి దండ్ల నై
దండల నల్లఁజేయఁ దన • దండన కంకటి నల్లిగిల్లె నం
చేండల లెంకదం డ్లడల • హా! యని రాయనిదాయ లేచె దాక. 68

టీ—ఎఱచి=మాంసము, నల్ల=గక్తము, హత్తి=హస్తీశబ్దభవము, కంకటి=మంచము

తే॥ లేచి కన్నంటసీక యి • ట్లేచితి రిది
యేల? యని, లెంకలఱిగించే • నెఱిగి తెలిసి,
తిండి దిని, యన్నకడకేగి • తెలిచి నిలిచి
నంతఁ, జొల్లలలగయాళి • యతని కనియె. 69

టీ—చొల్ల...యాళి=పంక్తిశిరుఁడగు రావణుఁడు, ఆతనికిక=ఆకుంభకర్ణునకు, తెలిచి=కొలిచి

క॥ ఘటకర్ణ! రాచేనెల లంతటఁజేరి కలంచి రెల్ల • దండ్ల నడర, నేఁ
డటకేగితేండ్రారాలిచియిటఁజేరఁగదయ్యయన్న • నెఱిగియతఁడటక

టీ—ఘటకర్ణ=కుంభకర్ణ, రాచేనెలలు=రాజచంద్రులు (రామలక్ష్మణులు)

చ॥ కదలి, కడిందిజేంగల సంగడ్తులఁ దాటి చేనంగ, సత్తియా?
చేదియఁగఁ జేయఁజొల్లిగదె • సం దగనేలేడి దిట్టయా? యటం
చేదఁ గని యేగి రాతనిని • హచ్చేలఁ గాంచినలెంకలెల్ల, తేఁ
డెదఁ గనినేల? యంచేనికి • నేడ్తర తేచఁ గలంచి రాతనిక. 71

టీ—సత్తియా?=శక్తియా?, తిగ...యా?=పూఁడవదిక్కునేలు
యముఁడా? ఎదక=భీతిచేత, ఆతనికి=ఆకుంభకర్ణుని, కలంచరి=కల్తబెట్టిరి

ఉ॥ అంతట నైందికం దడరి • యాతనిఁదాకి కడింది గట్టెదం
గ్రింతగఁ గాడనేము, దన • కైగల కత్తినడంచె, రాచేకం;

టంతట గట్ల జెట్లతెగ • నార్కియడల్ గననేయ రాల్చి, •దం
డంత గనంగ నార్కిదన • యందిడి దాయచనంగఁ జెంకికె. 72

టీ— ఐంది=ఇందుకొడుకు (వాలి) కందు=ఆ వాలికొడు
కంగదుడు, రాచేకంటు=రాజురోధి, దాయ=శత్రువు (కుంభకర్ణుడు)
ఉ॥ దారిగలంచి రక్కసిని, • దా నిలరాయని జేర నార్కి; నేల్
దారి, యెదిర్చి రక్కసి, గ • లంచి యలంచి కడిందిగాలిచి
తేరి, కడంకఁ గేలడంగ • నేసిర, దగ్గక రక్కసేడటం
గేరి కలంగఁ గత్తినిడి • కేల, ననిం జేరిగించేతే డటక. 73

టీ—ఆర్కి=సుగ్రీవుడు, తేడు=రాముడు.

చ॥ అటనెల నారసానఁ దగఁనాతనినిం దలద్రేళ్ళనేయ నా
నెటసరి చిక్కినట్టి కయినే, తనలెంకల రాచదండ్ల నం
దఱఁ దనయత్తినించే, నిలదారి నెటింగని, కేళ్లఁ గాళ్ళనే
డైట నిలరాల్చి చేక్కడఁచెఁదిన్నని గాలెలి నారసాననే.

టీ—అట...సానకార్యచంద్రబాణముచేత, అట్టిక=గొంతు
నందు, గాలి+చెలి=గాల్చెలి...నే=వాయుసఖుడైన అగ్నిబాణము
చేతనే

చ॥ తనకంటె జిన్నతం డి

ట్లఁగిన జోడఁ దనలెంక • లాడంగ నాలిం

చి, నలం ద్రాగెడి తెగతే

డఁగితె యని యతని గలచి • యడలి కడంకక. 75

—• అతికాయాదులవధ. •—

నీ॥ త్రిశిర! నరాంతకా! • త్రిదశాంతకా! యతి

కాయ! యీదం, స్థిర • లీయెడఁజేసి,

నేలరాయలఁ జెట్ల • నెటిదిరిగెడిజెట్లఁ

జేక్కాడి రండని • సరగ నంచే

దా రింక నిర్దఱఁ • దగజేంటగాజేర్చి

తనరంగగా, నర • దాలనెక్కి,

యనినేల కటిఁగిన • నాదండ్ల కీదండ్ల

ఁంతంతయనరాని • యేడై రయ్యె,

తే॥ తేనిదండ్లంత రాకాసి • తేనిదండ్ల
గట్లచే జెట్లచే జెండి • కడక, దక్కి
నాన, గల్లినజేజేల • తేనిచెంత
కంచే నిత్తిగరక్కసీం • డ్రోగి గినిసి.

76

టీ—ఈరలు=మీరు, నేలరాయలక=రామలక్ష్మణులను, ఏడై
ర=యుద్ధము, దక్కినము=దక్షిణశబ్దభవము, దక్కి...చెంతకుక=యము
నికడకు, ఇ+తిగ=ఇత్తిగ=రెండుమూడులారు.

క॥ రారాయని దండ్లందఱ
నారాచే, లీటెతెగల • నాటికలచి, గం
డారంగా, నల్లయెదల
గారంగాజేసి, చెదర • గాఁ జేయంగక.

77

టీ—రారాయని=రాజరాజైన రామునియొక్క, నల్ల=రక్తము
ఎదలక=రొమ్మలనుండి.

తే॥ వింద్రికం, దీదకం, దల్ల • యగ్గికం దె
దిర్పి యిత్తిగరాకాసి • దిట్టలెదల
గాడగాజేసి చెట్లచే • గట్లచేత
గడ కడంచిరి కడిది రాకాసిదక్క.

78

టీ—వింద్రికందు=ఇంద్రిపుతుడగు వాలికొడు కంగదుడు,
ఈదకందు=వాయుపుతుడు, అగ్గికందు=అగ్ని కొడుకు నీలుడు, ఇత్తిగ=
అరు, కడిది రాకాసి=అతికాయుడు, అనగా సంగదుడు, హనుమం
తుడు, నీలుడు రక్కసులార్ధురిలో నతికాయునిదక్క మిగిలిన వారి
నడంచిరని తాత్పర్యము.

— • అతికాయుని నిందాస్తుతి. • —

శా॥ అంతం జిక్కిర రక్కసీం డలిగి త • న్నం, దేర్చగల్ రాచేదం
డంతం జిక్కక యేగగా గలచి డా • యంజేరి రాతేని, ని
గ్గంతం దా, నననెంచితేడ! యతికాయా! యన్న, జేజేలదం
డంతం దాయగరాకయేగ నిక నీ • దైనట్టి దండేటికిక.

79

టీ—చిక్కిన...నీడు=మిగిలిన యతికాయుడు. తేడ!=రామా!
(ఓజగత్పూ)

క॥ నాతిని జెనకితినని నలఁతాతినిఁ జెలిఁజేసితిని • రక్కసిరా సు
గాతిని జెండితినని నాఁచేతినిఁ జిక్క, కని, తిచ్చేటఁ • జేరి తనకిక॥.80

టీ—నాతిని=తాటకను, నలఁతాతిని=నల్లని రాయియైనయహల్యను,
రక్క...తిని=రాక్షసరాజేగు రావణుని చెలికాడైన మారీచుని;

క॥ జేడిసి యిలఁ గైకకన్నట్టిడి, కిడి; చెలిఁ దాయకిడి, చెడినడెందాన॥
నడికానల నడయాడకఁకడిది యెఱచిదిండ్ల, నేల • కదలించి తిట॥.81

టీ—కైక...ట్టిడికి॥=భరతునకు, ఇల॥=భూమిని, చెలి॥=
నీతను;

ఉత్సాహ॥ తాతకై నఁ గానరాక • దాగి జేడలదార్ల, ని
న్నేతలంచి నతని గ స్తి • నిండఁజేసి, జేడలజే
జేతఁ దాల్చఁ జేసి కల్ల • చేతఁ దిరిగి, సన్నయే
జ్ఞాతియేని లేని దణికి • సన్న చిన్నె కల్లెనే? 82

టీ—తాతకై న॥=బ్రహ్మకై న, క స్తి॥=కష్టమును, కల్లచేత॥
మాయచేత, దణికి॥=ప్రభువునకు, సన్న=పేరు, చిన్నె=మంచిలక్షణము

నీ॥ కడలిని డాగిన; • గట్టండఁజేరిన,
నిలగాన కణిగిన, • జేడలఁగనినఁ,

దక్కరియై నానఁ • దక్కికైసాచిన,
నేలజేజేలండ • నిలఁగఁ గనినఁ,

గానలఁజేరిన, • కడ కాలఁగాచిన,
నడలి కడింది చె • ట్టం దిరికిన,

జేక్కినెక్కినఁ, గల్గి • చేనయై తిరిగిన,
నేరికి గనరాని • యెడ, నడరిన,

తే॥ నెఱిని నాయెద నీయంద • నే నిడియెద

నెర, నిగాచేత నెల్లెడ • నిన్నరనెరఁ

గాన నీయాట లిచ్చేట సా • గంగనీయ

నిలఁచియనిజేయఁ గడఁగింక • నేలకాయ! 86

టీ—కడలిని డాగిన॥=సముద్రమునదాగిననని నింద, అనగా,
మత్స్యమూర్తివైననని స్తుతి, గట్టు+అండ॥+చేరిన॥=కొండక్రిందదా
గిన ననినింద, కూర్మస్వరూపుడవైన ననిస్తుతి, ఇట్లంతట నరయఁదగు.

క॥ అనినంత నేలతో డా । తనియెడలం జౌలఁ గినిసి • తక్కరికఁడా
అనికడలి రిత్తుకటదలఁ । జెనకితె యం చేడి కేలఁసింగిణిదాల్చె॥84

టీ—అనికీక=యుద్ధముకు, అడలి=భయమంది, రిత్తుకటదలక=వట్టిమాటలచే.

ఉ॥ లచ్చన యడ్డఁగించి కయిలచ్చి నెలంగఁగఁ గేలిసింగిణి
న్గిచ్చర నారసాల నిడి • నారిని లాగి నిగిడ్చి, దాయయం
దెచ్చిన కిక్కుచే గలంచే, • నెక్కటిరక్కసి నారసాలఁ దా
నెచ్చిలి రాల్చి, చిల్కడర • నేసి, కలంచి, యలంచె లచ్చనక॥85

టీ—లచ్చన=లక్ష్మణుఁడు, కయిలచ్చి=బాహుసంపద, ఎక్కటి
రక్కసి=ఒక్కడైనయతికాయుఁడు.

పంచచామరము.

అలంచే, దిట్టయైనరాయ • డంతదేరి, రక్కసీం
గలంచే జిచ్చర లైడందఁ • గాడనేయ, రక్కసీఁ
డలంచ దాని, జింకదారి • యల్లెదిర్చియేయఁగాఁ
గలంచే, నింగి, కేగి, తాకి, • కాలి, కాలె, రెండిలక॥ 86

టీ—రాయఁడు=లక్ష్మణుఁడు, రక్కసిక=రాక్షసుఁడగు నతి
కాయుని, చిచ్చర + అల్లు=ఆగ్నేయాస్త్రము, జింకదారి=శివుఁడు,
ఆయనసంబంధవగు, అల్లు=పాశుపతాస్త్రము.

సుగంధి॥ అంత, రాచేదిట్ట తాతయ ల్లతం డడంగఁగా
నింత సింగిణిం గదించి • యేయ నద్ది క్రొల్పుళం
కింతయేనివేక తాక • నీఁటె దాచె రక్కసీఁ
డంత నద్ది యీటె గాల్చి • యచ్చనంటి రాలిచెక॥ 87

టీ—రాచేదిట్ట = రాజధీరుండు, (లక్ష్మణుఁడు) తాతయల్లు=
బ్రహ్మాస్త్రము.

—• ఇంద్రజిత్తు యుద్ధము •—

చ॥ అని, తెఱగెల్ల లెంక లన • నక్కడ రక్కసితో, డటింగి, యిం
తని, యనరాని కస్త్రుగన • నక్కట! చేసితె తాత! యంచేడ
ల్లని, తన, సంతెడంద, నిడి • గట్టగ నేడ్చినః సింద్రజిత్తుడ
ల్లని తనతండ్రి దేరిచి జేగాజిగి గ్రాలగ నగ్గి దెల్చినక॥ 88

టీ—అని తెఱగెల్లె=యుద్ధ ప్రకారమంతయు, అక్కడ= లంకలో, రక్కసితేడు=రావణుడు, తాత=విధి!, తన సంతకు=సంతానమైన అతికాయుని, తేరిచి=ఓదార్చి, అగ్ని=అగ్ని.

సీ॥ ఆయగ్గి జేన్నిగ • ట్టల్లియఁ గైదాల్చి

సాహిణికై సేసి • సరస నిడిన

తేరెక్క, కలసికి • దిన్నఁగాజేసి, చేద

లంటి, రాదండ్ల గం • డంత నడచి

నారసాల్ సింగాణి • నాటి నారిని లాగి

తాతకందెద, సత, • దచ్చి; నల్ల

దారిరాకందెద • దాకరెం; దైదింటి

నైందికందెడద; నై • దార్ల గాలి

తే॥ కందెదం; జోయరాయని • కందెడంద

గిత్తనన్నంగలానెద • గినిసియన్ని

యన్ని, కఱ్ఱకైన నారసా • లలర నాటి

రానెలలఁ దాత చిల్కేసి • రహినారెచ్చ.

89

టీ—ఆయగ్గి=ఆయగ్ని, జేన్నిగట్టు=బ్రహ్మసంబంధమైన, అల్లు= బ్రహ్మత్రుము, కలసికి=యుద్ధమునకు, చేదలంటి=ఆకాశమునకేగి, రాదండ్ల=రాజునైన న్యములను, తాతకందు=జాంబవంతునియొక్క, ఎద= తొమ్మన, సతదచ్చి=(7×8=56) ఏబదియారు, నల్ల...దెద=నీలుని తొమ్మన, ఐందికందెడద=అంగదుతొమ్మన, గాలికందు=హనుమంతునియొక్క, జోయ...కందు=సుగ్రీవునియొక్క, గిత్త...నెద= వృషభునియొక్కనందు.

శా॥ ఈలాఁ గాచేలి దాయజాతినెలల • హెచ్చైన దండ్లం, గడల్
చోలంగా నదరంగ నేలనిడి, యా • చోలట్టిరాకాసికం,
దాలానం జేరంగంగనైన దటఁ, ద • న్నగ్గింఁచఁగాఁ దండికిం
జోలంగా నని, తెంకిజేరె; నిట నిచ్చంద త కం దంతట॥ 90

టీ—చేలిదాయ=సూర్యునియొక్క, జాతినెలల=వంశ చంద్రులను, గడల్=దిక్కులు, చోలట్టి...కందు=ఇంద్రజిత్తు, ఆలాన= యుద్ధమందా, తాతకందు=జాంబవంతుడు.

చ॥ అలఁతల నార్చఁగాఁ దగిన • యట్టి జేగా యిలదారి, గాలికం
దలయకతేఁగ దాన, నిల • నల్పటఁ జెందిన రాచదండ్ల, రా
నెలజేతఁ దేర్చె; నయ్యెడన • నెట్టవ రాయనిఁ జేరి, యార్కి, రా
నెల! యిఁక లంకరాయఁ డని • నేలఁ గనం దెదనేర్చ నంగదల్॥ 91

టీ—ఇలదారి=భూధరము, (సంజీవికొండ) రానెలజేతఁ=రామ
లక్ష్మణులను, ఆర్కి=సుగ్రీవుఁడు, అంగదల్=కష్టములు.

శా॥ కానం, గిత్తిడి లంకఁ గాల్చు నతఁ డా • కాలంగనైనట్టి లం
కానం జేలక దండ్ల నిం దనిచి, తానంతంత నేతె చనం
గా నం తం, దన దండ్ల తేడనిచె, నాకాల ర్లటం గిత్తిడం
గా నంతం దెగఁగాలే లంక; యడఁ గంగఁగఁ సన్న కాండ్రాయెడఁ 92

టీ—కిత్తు+ఇడి = నిప్పునుంచి, లంక+ఆనఁ+చేలక = లంకను
బొందనేరక.

క॥ ఏటికి సీతందెచ్చె ని. కేటికి రాతేనిఁ దాఁక • నేడ్డెర నకటా!
నేటికి సీతని దెలిచినఁ గాటికిఁ జేరఁదగెనని నెకంజేచ్చిరటఁ 93

టీ—ఏ డ్డెరఁ=ముద్దమందు, నేటికి=ఈ దినమునకు, తెలిచినఁ
కొలిచిన.

శా॥ డెందానం గలకేర్చ నంతఁ దనకంబెం జన్న రాకాసి సం,
తందానం గని యన్నలార! యనియంబయ్యం, దగం, రాల్చి,యం
తందానం గడతేరియేగ కిట నిండ్లం గాల్చునై, రెల్లరి
చేందానం, గలఁగించి రండనియనెం, • జేలర్తిరా దాయలఁ 94

టీ—చిన్న రాకాసి సంతుఁ+అంబానఁ+కని = చిన్నవాడగు
కుంభకర్ణుకొడుకులను జేక్కఁగాజేచి, అయ్యఁ=మీతండియైన కుంభ
కర్ణుని, చేలర్తిరా=పంక్తిశిరుడగు రాజును.

మ॥ అనిసం దా రటదాలనెక్కి, నెఱుస • ర్లా లేళ్ళఁ జేక్కాడఁగాఁ
జేనిన ట్లాయిలతేని దండ్ల, నని రాల్చం జేరి, రాదండ్ల కి
ట్లని రిక్కానలఁ గాయలేరితిని తిన్న ట్లం, దడంగంగ లే
కని, దాయల్ కయిరాలనేల? నకటా! • యాసల్ దెగంగా నిటఁ.

టీ—నెఱుసర్లు = సింహములు, రాదండ్లఁ = రాజసైన్యములను,
అందుఁ=ఆయడవులలో, అడంగంగలేః=చేపలేక, (అక్కడచావలేక
యని విసుగుతోనన్నట్లు) కయిరాలనేల=చేతిలో జచ్చుటెందులకు?

క॥ తన యాలికినై యీరలఁ దనజేతగా, నడఁచేఁగలఁచెదండ్లారా! ల
 చ్చనయన, 'జేతలేనిదిచోఁజేవఁ డిలెఱే'డ నెడి సడియెఁసఁగనిల లేదా?
 టీ—లచ్చనయన=లక్ష్మణునన్న రాముఁడు, అలికినై=భార్యకై,
 "జేత.....ఱేడు" రాచేవాఁడు తోఁచులేక చావబోఁడు, అనెడి
 సడిక=అను సామెతయొక్కచేప్పుడు ఇలలేదా=భూమినిలేదా?

నీ॥ చెకచెకజేని యెక్క • సన్ననికఱచెట్ల
 గట్లదీటెడి హత్తి • దాట్లకాని,
 యెనఁగన రహినాడి • చెనక జింకలదండ్ల
 గాలి నెన్నఁగలతే • జీలకాని,
 గరగరఁ దిననెక్కఁ • గల ససి చే ల్లట్ల
 తిన్ననైన కడాని • తేర్లకాని,
 చెరచెరఁ జేనిదాట • నెరనీటి జోల్దార్ల
 కడలేని నల్లజే • క్కఱలకాని,
 తే॥ రేగి యాలించేఱెక్కదా • రితెగ సద్ద
 సారె తెఱించేలాగిననారి • సద్దెకాని,
 కాన నీరేడ? రాకాసి • కల నదేడ
 చాక నిల్చెదరెటకైనఁ • జేన్నసన్న॥

97

టీ—గట్లక=కొండలను, హత్తిదాట్ల=హస్తి (ఏనుగుల) సమూ
 హములే, ససి=పైరు, నీటిజోల్దార్ల=నీటికాల్వలు బోవుదారుల, ఈరేడ=
 మిారెక్కడ? కలను+అది+ఏడ=యుద్ధమెక్కడ? చాక=చావక, సన్నక=
 తిన్నఁగా, చేన్నక=వెళ్ళిన.

మ॥ అనిలేలెం, డిలఱేనిదండ్లతెగ, గం • డారంగ నారంగ, నీ
 యని రారా జేదిరించినం జెనర కీ, • రాగంగ రేగంగ, ఱేం
 డ్ర నిగాగా, నెదిరించే, రార! యని దం • డ్లం రేచి తారేచి, నిం
 గిని, జేజేల్ గన నీఁటెలం గలచి రా • గిట్టల్ నెరాజెట్టలక॥ 98

టీ—గండు + ఆరంగక=గండుతన మొప్పునట్లు, ఆరంగక=
 వాశనముకాగా, రారాజే=రాజరాజే, (రాముఁడు) ఈరు+ఆరంగక=
 మిారడ్డగించేగా, అనిక=యుద్ధమందు, ఱేండు=రాజులు, (రామ
 లక్ష్మణులు) రేగంగక=విజృంభింపఁగా, తారు=వారు, ఆగిట్టల్=
 ఆచిన్నవాండు.

సృగ్విణ్ణః ఆయ్యోడం గాలికం • దార్కి యాయద్దటం
జేయ్యనం దాకి యే • చేంగం జేగట్లచే
డయ్య గట్లన్ని చెం • డాడ గాకంట్లం గ
న్నయ్యనే చేర్చిరా • యయ్యలే చెట్లచే॥

టీ—గాలికందు=హనుమంతుడు, దార్కి=సుగ్రీవుండు, ఆయద్ద
టం=ఆకుంభకర్ణ్య కొడుకులిరువుగను, గట్లన్ని=కొండలన్ని, డయ్యం=
అడంగం, ఆయయ్యలు=ఆ హనుమత్సుగ్రీవులు, రాకంట్లం=రాజవి
రోధులగు నారాక్షసులను, చెట్లచే=వృక్షములచేత, కన్నయ్యం+ఏ
=కన్నతండ్రి కుంభకర్ణ్యని జేరునట్లు.

—* మకరాక్షుని యుద్ధము *—

ఉ॥ అత్తెటగెల్లం జోల్తులల • యాతని కాతనిలెంక లాడంగా,
నత్తటి నాతం డింత యెద • నుగదం గాంచి కడంక నీటిరా
తత్తడి కంటి రక్కసిని • దాయల నార్చంగ నాడి యంచేగా,
దత్తడి, హత్తి, లెంక తెగదండన రాజే నె నాతం డన్నినై . 100

టీ—ఎదం=మనస్సునందు, అంగద=కష్టము, కాంచి=పొంది,
నీటి...సిని=అప్పతి (వరుణుని) యొక్క గుట్టమైన మొసలికన్నులవంటి
కన్నులుగల రాక్షసుడు, అనగా మకరాక్షుడు, దాయలం=శత్రువు
లైన రామలక్ష్మణాదులను; అన్నిం+వి=యుద్ధమునకై, ఆతం=
ఆ మకరాక్షుడు.

చ॥ చేని, నెటనారసాలం దన • చైగల సింగిణిజేర్చి, నారిగా
గి,నిగిడి తేనిదం డడలి • కేకల తేనిని జేర నేసి, రా
యని దరికేగి, జేంక కనె • నక్కట! రాయడ! సన్న కాండ్ర, నాం
డణచితి నంచేదం జెలంగ • కయ్యది నాదరి సాగిరా దికం. 101

టీ—తేనిదండు=రాజసైన్యము, అడలి=భయమంది, కేకలం=
కేకలచేత సన్న కాండ్రం=కొద్దివాండ్రను, నా దరిం=నాచెంతను.

సుగంధి॥ డాగి యేయ నై ద్రినిం, గాడాని దన్న యాసనాం
డాగి యేర్ప లేడినిం, గాయాలియం చేడంచే ని
న్నాగి నట్టి తాటకం, గాయానకై యెదిర్చి నీ
సాగి యేగనీని రాచే • జాతిదాయం గా నిదే.

టీ—డాగి=చెట్టుచోటున(బొంచి) (వాలిపొందిన, శివునివరము
ప్రకారముగా, నెదుటసిలిచి యుద్ధము జేసిన వాలికి సగము బలమియ
వలసివచ్చెననిదాగి) ఐంద్రనిక=వాలీనీ, కడానిది=బంగారు చేయగలది
గయాళి=గయ్యాళియొక్క రూపము, కయానకై=కయ్యానకై (యు
ద్ధమునకై) రచోజాతిదాయ=పరశురాముని, కాను=కాను.

క॥ అవి నిన్నుడచేగ నేతె॥ చిన రక్కసి నెఱసరి, ననిచెదర కెఱిగి న
న్నని గెల్చి జేసి నెఱసరి! యసియెద నని నారిలాగి • యల్లతఁజేసె॥

టీ—రక్కసి నెఱసరిక=రాక్షసశూరుండుని, అల్లు=బాణము.
ఉ॥ ఏసినఁ గిన్ని సింగిణిని • నెక్కటి చిల్కిడి, నారిలాగి, జే
డేసిన రక్కసిఁ డుండు • యేలక చిల్కడగించి, నారసా
లేసిన గాయఁ డన్నిటిని • నెక్కటి చిల్కిడిరాల్చి, చిన్న రా
కాసిని దాసి సాహిణిని • గ్రచ్చరహచ్చడి దాన రాలిచె॥ 104

టీ—సింగిణి=విల్లు, ఎక్కటి=ఒక్కటి, సాహిణి=రథముతోలు
వాడు.

ఉ॥ రాలిచి, తేరిదాల్చెర, స॥ రాలెగ నేలనరాల్చి, చించితే
జీలఁ, గడింది గాలిచెలి • చిల్కడరించి యడంచె రక్కసిక,
రాలక, చెంతకంతఁజేసి • రక్కసిలెంక లదెల్లఁ జొల్లలల్
గ్రాలఁగదాల్చినాతనికి • గాదన కాడి రెడందఁ గందగ॥ 105

టీ—తేరిదాల్=రథముటెక్కెము. గాలిచెలి=వాయుసఖుడైన
యగ్నియొక్క, చిల్కు=బాణము, అనగా నాగ్నేయాత్మ్యము.

—* ఇంద్రజిత్తునధ *—

క॥ దరి గనని యుగదల చోలెటి తింగల యెరచిదిండి • యంతటనెంతే
దెఱగంటి జేసి గెలిచిన! నెరజోణంజేరఁజీరి • నెటి నిట్లనియె॥ 106

టీ—చోలెటి...దిండి=సంక్తిశిరుడను మాంసభోజి, తెఱ...
...జోణక=దేవేంద్రునిగెల్చినమేఘనాథుని, చీరి=పిల్చి.

చ॥ చేక్కనికంద! నిన్నుకీ • జేయ్యన నంచెద నన్న నాయెదం
డ, క్కడ రెంగదయ్య! యని • డక్కక నీవినతండి! యేగఁగా
నక్కట! నే, నెటారసిన, • నంచొక తీర దింకేదిచేసె, చా
చేక్కనితెండ్రు గండడచి • చేయ్యనఁ జేరగదయ్య టెంకికె॥ 107

. . టీ—నీచినతండ్రి=నీచిన్న తండ్రియైన కుంభకర్ణుడు, టెంకికి= లంకకు.

క॥ అనియెడఁద హత్తితండ్రి! యనిఁగెలిచె,ది కేలయేగఁరా! యనఁగా నా యన చెనరని కడఁకంజేయ్యనఁ దండ్రికెఱంగి దండ్లఁనడరిచియనికిఁ.

టీ—ఎడఁదహత్తి=ఘోమూత్రిన కదుముకొని, ఎఱంగి=నమస్కరించి.

చ॥ కలఁగని కత్తలానిజేతఁ • గట్టిన, గట్టి కడానితేరిని,
న్నలఁ గని సింగిణీలఁ, గలఁనంగెలియం దగినట్టి నారసాల్,
కలఁచినఁ జన్గకే తనరఁ • గ్రాలెడి యంగినిజేర్చి, తన్నెదం
దలఁచిన యంత సాహిణి తఁనర్చిన, తేని నెక్కియాదటన్. 10.

క॥ తత్తడితెగనకిలింతల్, హత్తి తెగల్ కేక, లెల్ల • యటదాల్పడి, రే
కెత్తి నెఱదండ్లకేకలహత్తి, కడల నింగిఁజోలఁనడలఁగఁ జేయన్. 110

టీ—హత్తి=ఏనుగు, (హస్తీశబ్దభవము) హత్తి=కలిసి, కడలు= దిక్కులు.

క॥ తాలిచిన నగఁ జిగి, యడిదాలజిగిం గలిసి నింగిఁదరిసి నెఱినిదాఁ
గ్రాలఁగఁ దెఱఁగంట్లఱగంట్లై, లెఱిజెఱఁగంగ నింగిఁయటదాలతెగన్.

టీ—నిఁగి= ఆకాశము, తేఱగంట్లు = అనిమిషులు, అఱగంట్లు+
అయి=సగముకన్న మూయఁగా, ఇంద్రజిత్తుధరించిన యాభరణములకాం
తి మిరుమిట్టై రెప్పవ్రాల్చి, నింగి... తెగన్=ఆకాశవిమానములయందు.

క॥ అసికేగెడి తన్గని చయ్యన నటఁగల యట్టిరితఁ డహల్యనెనసి నా
తనిజిరఁగ, నెలదారిసిజెనకఁ జేసెడి చక్కనయ్యఁసిరి జేనెడిననన్॥

టీ—అహల్యనెనసిననాతనిన్=అహల్య కాముకుడైన యింద్రుని.
నెల...సిరిన్=చంద్రుఁడు గెలువజేను వన్నధు విభవముచేత.

సీ॥ ఇంద్రజిత్తునికి నిట్లేగి యయ్యలకెన్న,
జోలచెంగటి కాఁటి • నేలకఱిఁగి,

యెదిఱజేరఁగనీక • యెల్లకాలరితెగ
సరగఁ దన్ను దెసలన కాయఁ

దిగతల లలరంగఁ • దిన్నియ నలంరించి
దానియందగిని • దరియఁజేసి

యెఱనల్ చేలల • నెఱిదాల్చి తలకాయ
నిలచి యెఱచి, నల్లఁ నేయి తాడి

గీ॥ కట్టె ల్గినినిడి “కడకత” నని నల .

దారిరాఁదెల్చి యుగ్గించే • దడయకంద

కలిగెఁ గల్లరి సత్తి జేఁగా,లడలఁగఁ

గలిగి తనచేతనాతని • నలినడిగిన

113

టీ—అయ్యలకుఁ=ఆయుధభూమికి, కాఁటినేలకుఁ=ఒలికిమిట్టకు, కాలరితెగ=భటసమూహము, తలకాయల నిలచి =తలక్రిందికిబెట్టికాళ్లు పైకుంచి నిలువఁబడి, ఎఱచి=మాంసము, నల్ల=నెత్తురు, కడకతఁ+అని=అధర్వణవేదముపఠియించి, నల=నల్లరూపాంతరము, నలదారిరాఁ=నల్లనిమార్గముగలయగ్నిని (కృష్ణవర్మ ప్రభువు) కల్లరిసత్తి=మాయాశక్తి, తనచేతఁ=తనపనిని,

తే॥ ఇంద్రజి, తైదనంతసి • లేచి దాని

దనజేతనఁజెర్చి నింగికి • దాఁటి కడిది

నేలరాదండ్ల నెవకిన్కఁనిండఁ గలఁచె

నారసాల్పడి జేడినీటి • దారి, దారి.

114

టీ—ఇంద్రజితు=మేఘనాథుఁడు, దానిఁ=ఆశక్తిని, నారసాల్పడిఁ=బాణవర్షముచేత, జేడినీటిదారి=వర్షాకాలమేఘము, దారిఁ=వలె, లేక వరుసగ.

చ॥ కలఁచిన, రాచేదండ్లడరి • గట్లతెగం జేద, లంటనేసి, చే

ల్లలల గయాళికం దెడఁదఁ • దాఁకఁగ నేయఁగలేక, గా, నతం

డల యిలదార్ల నన్నిఁటిని • నాయెడ రాలఁగఁజేసి, నారసా

లలరఁగ నాఁటె రాచనెలఁలం దలరాయని దండ్లయందఁటఁ. 115

టీ—గట్లతెగఁ = కొండలగుంపును, చేదలంటఁ=ఆకాశము దాఁకఁగా, చేల్త...కందెడఁదఁ=ఇంద్రజిత్తు తొమ్మినందు, అల...నన్నిఁటిఁ+ = ఆభూధరము (కొండ) లన్నిఁటిని, రాచనెలలందుఁ=రాజచంద్రులందు.

చ॥ సడలక నేఁతేడఁతని • సత్తిసి, నాతనిచిన్న తండ్రీచే

నడర నెఱింగి, నింగితల • యాతని చిల్కిడి, దాయసత్తినిం

గడఁక నడంచే, దాయ యిలఁ • గ్రచ్చెఱఁడిగ్గి కడింది యూనిదం

జెడక జలంగఁగా నడిచి • బెచ్చెరరాయని దండ్లదాని లఁ. 116

టీ—నేలతేడు=భూభర్తయైన రాముడు, ఆతనిసత్తి=ఇంద్రజిత్తు మాయాశక్తిని, ఆతని చిన్నతండ్రిచే=వానిపితండ్రి విభీషణునిచేత, సింగితలయాతని=ఆకాశకేశుని (శివుని) యొక్క, చిట్కు=పాశుపతమును, దాయసత్తిని=ఇంద్రజిత్తు శక్తిని, దాసి=చగ్గరజేరి.

తా|| సన్నక గల్గిన దిట్టలందఱ నెఱా • సత్తిం జెడక నారసా

లెన్నక నాటిన, నంతరాచ నెలదం•డింతంతటాల్ చెట్లచే:

దిన్నంగాఁ దననారసాలఁచి యెంతేనార్చ, రాదాయ, ల

చ్చన్నం, దండగలంచి యాటయల నా•ర్చలం, జేగాసత్తిచేక.

టీ—సన్నక...దఱక పేరుగల్గిన ధీరులు, తాల్ చెట్లచే=తాళ్ళు చెట్లచేత, రాదాయ = రాజశత్రువు (మేఘనాథుడు) జేగాసత్తిచే=శ్రేష్ఠమైన శక్తిచే.

ఉత్సాహ|| కాటినేల కఱిగి, తిరిగి • గాలినేస్త కానినిక

నేటలంగఁ దెలిచియగ్గి • నెఱయజేయ నల్లడల్

గాటయగ్గి యేర్పఁగాంచి • కడక నతని చిన్నతం

డ్రేటికింక నితనికడక • యింతనెగ్గ నీతనిక.

118

టీ—గాలినేస్తకానినిక=అగ్నిని, ఆతని చిన్నతండ్రి=విభీషణుడు, ఇతనికడక=ఈయంద్రజిత్తు ప్రియత్నము, నెగ్గక=నెరవేరిన.

ఉత్సాహ|| తాతయేని యనినెదిర్చి. • తాకఁ జొలఁదన్న, నా

నీతరాయఁ దంతఁ గడిది • సింగిణీల నారసాల్

చేతికిచ్చి, దండఁ జెంతఁ • జేర్చి, దాయనార్చి రా

నా, తఱిం, గడంక నంచె • నండఁ గన్న లచ్చనక.

119

టీ—తాతయేని=బ్రహ్మయోచన, దాయక=మేఘనాథుని,

—• లక్షణ మేఘనాథుల యుద్ధము •—

చ. అనిచిన నేగి రేచే దన • యండనకల్గిన దండఁ, దా రటం

జేని, చినరక్కసీని నెఱజేన్నియ యగ్గిని నార్చి, దాయదం

డణఁచిన, నాతడేచి తన•యండన కల్గిన రాచదండయం

దణఁచిన, నాగ కక్కడలి • యగ్గిక దీటుయి క్రొలి సింగిణిక. 120

టీ—రేచేక=కవ్వించేగా, తారు=వారు, చినరక్కసీని=చిన్న రాక్షసుని (మేఘనాథుని) యొక్క, జన్నియ=యజ్ఞసంబంధమైన, అగ్గిని=అగ్నిని, కడలియగ్గిక=బడరాగ్నికి.

క॥ కఱ్ఱకై న నారసాల । న్నెఱిజేరిచి నారిలాగి • నిండారంగా.

జెఱకెల్ల హత్తితనకై । నఱకెనజేత నఱకె నేలఁదాయని దండక.

టీ—హత్తి=వనుఁగు, తనకై=తనతొండముతో, నఱకెన జేతక=నఱకెనకరణి.

క॥ అంతట లచ్చన నెదిరిచి । యంతటఁగాడ నడిదాల • నాయన నేయం
గంతల నలరఁగ రక్కసిజేంత, యెడద, తేడ, నారసాలన్నాఁటె॥

టీ—అంతటక=తరువాత, అంతటగాడక=శరీరమంతట నాటు
నట్లు, తేడ=ఁజేగు లక్ష్మణుడే, నారసాలక=బాణములను.

ఉత్సాహ. సారె నారసాలఁ దరక • సానదీసినది, జేగా

తీ, రెసంగ సింగిణి గదించినది, కడంక ని

దార నారిలాగినది, తదాల్ప దాయ గండెదం

జీరనేసినది, తెలియక • సింగిణీల్ కనం దగక.

123

టీ—సారె=తేపకు, తరకసానక=అంబుల పొదినుండి, చీరక=చీరకొని పోవునట్లు.

ఉత్సాహ॥ తేరి కండ్ల కరణిఁగ్రాల • దిట్టలైన తా, రనిం

దేరి కనెడియట్టిరికిఁ గదించి కంటి సంతసాల్

చేరి కడిదిరిక్కరక్కసీ, దతనికి దాయయై

చేరి కలిగి నతని కరణి • జేసి రని జెలంగఁగాక.

124

టీ—తేరికండ్లకరణిక=రథచక్రములవలె, అట్టిరికిక=అటువంటి
వారికి, కంటిసంతసాల్=నేత్రసంతోషమును, రిక్కరక్కసీడు=తార
కాసురుడు, అతనికి=ఆ తారకాసురునకు, దాయయై=విరోధియై, చేరి
రుద్రవీర్యము పార్వతియందు జేరఁగా, కలిగినతనిక=పుట్టిన కుమార
స్వామియొక్క, కరణిక=విధమున, కుమార తారకులవలె లక్ష్మణ
మేఘనాథులు,

నీ॥ ఇంద్రజి త్తీదచి • తేసిన లచ్చన

తాచేల్లడరనేసి • దానినారెచ్చ

దాచె, ల్లతందేయ • రానెల తెక్కల

దారిరా చిల్కేసి • రానినారెచ్చ

రాకారి, తగదెన • గాయనిచిల్కేయ

జోయరాచిల్కేసి • రాయనారెచ్చ

.. నీటచే రక్కసీఁ ♦ డిలతేని దాచినఁ

గత్తిచే రాయఁ దా ♦ కడఁకనార్యె,

తే. నీకరణి నని నాయుద్ధ ♦ తేచి చేయ

నంత లచ్చేన కిన్నచే ♦ నంది నార

సాలచే, దాయతేరిని ♦ జేక్కడంచి

సింగిణి జిల్కడరఁజేర్చి ♦ చెలఁగియట్టె

టీ—ఈదచిల్కు = పాయ్యావ్యస్త్రము, త్రాచేల్లు = ఉరగాస్త్రము, తెక్క...చిల్కు = గారుడాస్త్రము, తిగ.....చిల్కు = వారుణాస్త్రము, చోయ ... చిల్కు = పతంగాస్త్రము, అట్టె = ఆశ్చర్యముగా, ఉత్సాహ. నీత కడిది గరితయైన ♦ నీతరాయఁ డంగదల్

చేతనైన గల్ల ననని ♦ జెట్టియైన నేరి, కీ

చేతి, లగ్గె, యిడెడిదైన ♦ జెనఁటిదాయఁ జీల్చెడిం

గాతఁ, జిల్కటం చెదిరి, నిఁగాఁగఁ గాంచియెడ నిడెక. 126

టీ— గరిత = కత్తివ్రత, కల్లక = అన్యతము, అనని = పల్కని, లగ్గె = మేలే, నిగాగక = లక్ష్యవృష్టితో, చెనఁటి = చెడ్డవాడైన, దాయక = మేఘనాథుని.

పంచ చామరము.

జేగా లడ ల్లనంగ నారఁసాని నిట్టిడంగ, నా

జేగా, కడింది చిల్కెసంగ ♦ సాఁగియేఁగి, దాయఁ, దా,

నిగా, నడంచి, నేలఁజేరి ♦ నీటనాడి, చేన్న, చో

యగా, డగంగఁ దర్కసాన ♦ సంతఁజేరె నెంతయెక. 127

టీ— జేగాల్ = లోకములు, జేగాకడిందిచిల్కు = శ్రేష్ఠమైన గొప్ప బాణము, తాక = తాను, దాయక = విరోధిని, నిగాక = సూటిగా, నేలఁజేరి = పాతాళగంగను జేరి, నీటక = జలములను, ఆడి = స్నానముచేసి, తర్కసానక = అంబుఁ పొదియందు.

క॥ అచ్చనఁటిఁ జేక్కడఁచి చేసి | లచ్చేన యన్న కడఁగలనిఁలాఁగన నాతం
జెచ్చిలిన సంతసానన్ | లచ్చేన నగ్గించె; జోల్త ♦ లలతేని కటక.

టీ— అచ్చనఁటిక = ఆదుర్ఘట్యుడగు మేఘనాథుని, చేక్కడఁచి = చంపి అన్న కడక = రామునిదగ్గర, అటక = లంకయందు, చోల్తలల తేనికీక = రావణునికు.

ఉ॥ రాలక చిక్కినట్టి, రని • రక్కసి కం దణఁగారె నం చేనం.
జోలక యెట్టకేల, కనఁపాగఁగఁ గందనగాయ చిక్కలై
చేల, కడంకఁ గంటికడఁజేరిచి యింద్రజితే చేనంగ, నా
కేలకడింది లచ్చియని? • యేడిచె రక్కసి గాయఁ దెంతయే॥ 129

టీ—రాల క=చోవక, చిక్కినట్టిక=మిగిలిన రాక్షసులు, రక్కసి
కందు=రాక్షసువుత్తుడు, కందనగాయ=గుండెకాయ,

ఆ. అంత నెట్టకేలఁకా, చొల్లలలదిట్ట
దిట్టలెల్లఁ దేర్చుదేరి యెడద
నింత దరిని గనని • యీసేర్చు దనదండ
దం, డ్లడరఁగ ననికి • దరిసె సంత.

130

టీ—ఈను=అసూయ, అసికిక=యుద్ధమునకు, దరిసె=దగ్గరి
యెను.

—• రాక్షసు ప్రథమయుద్ధము •—

మ॥ నెఱిగై నేసిన తేరినెక్కియని కె•తే నాతఁ డట్లేగి గ
ద్దటియై కాలరిదండ్లరేచి, యిలరా • దండ్లం గెం చేడ్డచే
గఱకై నట్టి సరాల సింగిణిని జేక్కింజేర్చి సద్దంతట
న్నెఱయన్నారిని లాఁగి యేసి నెఱిగంఁడించంగ సాగెం దగ॥ 131

టీ—కై నేసిన=అలంకరించిన, ఇలరాదండ్ల=రాముని సైన్య
మును, గండ్రించంగ=ఖండించుటకు. సాగెం దగ=బహువల్లు పూనె.

సగ్ధర.

చించె, జేగత్తిచేతఁ • జెదరనెడదలం, • జిద్రై యేగఁగాఁ, గం
డించె, జేగాళ్ళగీళ్లం•దిగిచినెఱకలం•ద్రొంచి, తల్కాయలం, ద్రె
ళ్ళించెం జేగట్ల చాల్ రా • లిచె, దరిగనకే • లేచితర్లంగఁ, గా
లించెం జేగారఁగానేలికి నెఱసరిరా • లెంకచాల్ నల్లయెంతే॥

టీ—ఎడదల=టొమ్ములను, చిద్రై=తుంపులై, నెఱకల=
వెండుకలను, చేగట్లచాల్=చేతుల కొండలను, ఏలిక...నల్ల=రాజసం
బంధులైన శూరశ్రేష్ఠులైన భటసమాహముల నిత్తురు, చేగారగా=
నెఱసినప్పుడు చేతినుండి కారుచుండఁగా, గాలించె=వెదకెను.

లయగ్రాహి.

అక్కడిదిచోల్లలలరక్కసి గయాళి, నెఱుక్కసితనాననెర నక్క
టికలేకే । చక్కజచ, నీకరణి, లెక్కనిడరా కజిగి దక్కదెగగానయి
నఁతెక్కతెగచేతం । జిక్క చనంగఁ గని తెక్కలియట్లం చేడరి
చెక్క, నలగారఁగలఁదెక్కయిన కాళ్ళం । దక్కనియ, కేచ, నిల
చెక్కతెగతేనిదెసఁకెక్కనయి, రేలికయఁదిక్కనఁగలెంకల్. 193

టీ—రక్కసితనానన్=రాక్షస కృత్యముచేత, అక్కటిక=రయ,
తెక్కలి=దొంగ, ఇ...దెసకున్=భూమండల భర్తదగ్గరకు.

మ॥ తననం, డ్లి, ట్లడలంగ రాచేనెల యంతం గాలికం దైందికం .
దెలెనెట్టి కడిందిగట్లంగయి నెంతేదాల్చనై, రాగ, ల
చేన సింగాణిని దాల్చిరాగ; గడఁగెం • జోలర్తి రాకాసిదం
డ్ల, నడంగించేగ, హత్తి, జేక్కి, దణి, తేర్లం, జేక్కి, చేక్కాడఁగాన్.

టీ—తనదండ్లు=తననైన్యము, ఇట్లడలంగన్ = ఈవిధిభీతిల్లగా,
రానె = రాజచంద్రుడు (రాముఁడు) గాలికందు=హనుమంతుడు, ఐం
దికందు=వాలికుడు కంగదుడు, జేక్కి=గుఱ్ఱములయొక్క.

సగ్ధర.

చెండించెం గత్తిఁగేళ్ళం • జెదరఁగ నడఁగించె దలల్నారసాలన్
నిండించెం, గండనల్లల్ • నెఱకల జేడిగా • నెట్టనం, గారఁగాఁ గీ
ళ్లం, డిండించెం గట్టియూఁటె • ల్కటకటనెఱక • ల్లాడఁగాఁ గిట్టియూఁటె
ల్పిండించెం గండనల్ల • న్నెటి, నిలఁదినఁగ • న్నెక్కదార్లెనాసన్.

టీ—నల్లల్=నెత్తురులు, నెఱకలు=వెడ్రాకలు, తెక్కదార్లు=
పక్షులు, గిట్టియూఁటెల్=కుఱచయూఁటెలను.

ఉ॥ ఆరటఁ జోల్లల ల్లల గయాళి నెదిర్చి సరల్చున దైస
ల్నాదిక, గాడనేసి తెగనార్చి కలంచి యలంచి చించేగా,
నాదడ, రక్కసీఁ డడరి • యయ్యలరా యడిదాల, రాల్చి, యెం
తేదిగ, నారసాలనెదఁ • దేటగ నాటి కలంచె నంతటన్. 196

టీ—చేదల్=ఆకాశము, దెసల్ = దిక్కులు, నాదు+ఇడఁగా=
శబ్దమీయఁగా, ఇలరా=భూపతియైనరాముడు, దిగన్=నాటగ.

శా|| రారాయం డడిదాలఁ, జోల, నిడఁగా, • రాకాసి రారాల్పై; న
ట్లారాకాసి సకల గాఢ, నికఁగా • నాతేఁ డడంగించె, న
ట్లారాయం దలరక్కసీ, డనిని జేయఁసాగి రేదైన జే
జేరా, రక్కసిరాయలట్ల, యలజే జేల్లె రగ్గించేఁగాఁ. 137

టీ—రారాయండు=రాజరాజైనరాముడును, రాకాసిరా=రా
క్షసరాజైన రానలుడును, ఏడు+వివజేజేరా=శ్వేతవరాహమైనదేవశ్రీ
మూడు (విష్ణువు) రక్కసిరాయలు = రాక్షసరాజైన హిరణ్యాక్షుడు,
అగ్గించేఁగాఁ=స్తోత్రముచేయఁగా.

ఉ|| ఇట్టనిఁ జేయఁజేయ, నలయెక్కటి రక్కసి కల్లనత్తనిం
జేట్టన తేనియం, దిడినఁ • జోలఱదాల్లలతేనికం, దెదం
గిట్టి, కడింది తేజేడరఁ • గిత్తడిదాన, నడంచదాసి; నా
జెట్టిని నడ్డగించి యనిఁ • జేయఁగ లచ్చన తాఁకె రక్కసిఁ. 138

టీ—ఇట్టు+అనిఁ = ఈప్రకారముయుద్ధమున, కల్లనత్తనిఁ =
మాయాశక్తిని, జోలఱదాల్లలతేనికందు=పజ్జీరధునికొమాగుడైన రా
మునియొక్క, ఎగఁ=ఱొమ్మున, కిత్తు=అగ్నిసంబంధమైన, అడిదానఁ=
బాణముచేత.

—, లక్ష్మణునిమూర్ఖ. •—

ఉ|| తాఁకఁగ రాచేదాయ, యడిదా లడరించిన రాల్పి, నారిసాల్
దాఁకఁగనేసి రక్కసి, కఠం డట సాహిణిజేక్కిజేంటనేల్
దేఁకఁగరాల్పి, డాలడఁచి • తేరి నడంచినఁ గిన్నరక్కసీ
డాఁకడఁ దేరిడిగ్గి, చెయి • యందలి కత్తి నదల్పి లచ్చనన్. 139

టీ—రాచేదాయ=రాజశత్రువుగు రానలుడు, సాహిణిఁ=
రథముతోలువానిని, జేక్కిజేంటఁ=గుట్టములరెంటిని, నేల్దేఁకఁగఁ=
నేలరాయఁగా, డిగ్గి=దిగి.

ఉ|| రెచ్చిల దాఁక లచ్చన దరిం జిగిచే దనకంటె జిన్నతం
దెచ్చిల నిల్పి చిల్కిడఁగ • నెక్కటిరక్కసిరాయఁ డల్కచే
గ్రచ్చర నాలినిం గవిన • రక్కసి యిచ్చిన సత్తి నేయఁగాఁ
జెచ్చరఁ జిన్నరక్కసిని • జించి కలంచేఁగ నద్ది డాయఁగాఁ. 140

టీ—రెచ్చిలఁ=హెచ్చునుగాంచగా, లచ్చనదరిఁ=లక్ష్మణు
దగ్గర, తనకంటె జిన్నతండు=తనకంటె జిన్నవాడగు విభీషణుడు,

అలినిక=భార్యయైన మండోదరిని, కనినరక్కసి= కన్న రాక్షసుడగు
మయుడు, ఇచ్చినపత్తిక=ఇచ్చిన శక్తితో, చిన్నరక్కసిక=విభీషణుని.

ఉత్సాహ॥ అన్నచేతఁ గాయనైన • యట్టిడిచట నన్నకై
యన్నచేతఁ జేచ్చెడి నని • యంతఁ జిన్నరాచేతే.

జిన్ననతని నడ్డగించి • యెదిరినత్తి తాఁకఁగాఁ

గ్రన్ననతని నేలఁ జొరఁగఁ జేరిగించె నద్దితాక.

141

టీ—అన్న.....యట్టిడు=రామునిచేత రక్షింపబడిన విభీష
ణుడు, అన్నకై = రామునికొరకు, అన్నచేతఁ=వానిసోదరుడగు రావ
ణుచేత, చిన్నరాచేతేడు=చిన్నవాడగు లక్ష్మణుడు, అద్ది=ఆశక్తి,
అతనిక=లక్ష్మణుని.

క॥ లచ్చెన్న నేలజొరినఁగ్రచ్చెర, నాలచ్చెనన్న • గారించేంగా
నచ్చెన్నఁటి రక్కసితే; డెచ్చినకిన్ననల నేల • యేలికయంతక.

టీ—లచ్చెన్న=లక్ష్మణుడు, లచ్చెనన్న=లక్ష్మణాగ్రజుడు (రా
ముడు) నేలతేడు=రాముడు.

మ॥ కఱకైనట్టి సకల సింగిణిని జేక్కంజేర్చి చౌఁటిరాక
నెఱకల్ గాడఁగనేయ, నాయనతలల్పిండక సరా, ల్లాళలే
కఱిగెంజెచ్చెర లంకకాతఁ; డిటఁతే • డాలచ్చెనంజేరి చె
న్నతినాకై యిలజొరనయ్యెగద కట్టా? తండి! యంచేడిచెక.

టీ—చౌఁటిరాక=సంక్తికంఠుడను ప్రభువును, నెఱకల్లాడఁ
గక=వెదురికలుదూరగా, అతఁడు=రావణాసురుడు, లంకకుక, అఱి
గక=వెల్లెను, తేడు=రాముడు, తండి! నాయనా!.

—* రాముని విచారము. *—

ఉ॥ రాయని, దండజేరియన • రాయని, చేక్కని రాచజాతిరే
రాయని, దాయ యెట్లడఁచె • రాయని, దాయనడంచేలేచిరా
రాయని, తల్లికెట్లనెద • గాయని, నా, రతనాలతిట్టకా?
రాయని, దాయ నేచేగల • రాయని, యెంతటికస్తి రాయనెక. 144

టీ—రాచజాతిరేరా,=రాజవంశచంద్రా! అని, కస్తి=కష్టము.

ఉ॥ దాయనిదేల? చాలినతఁ • డా!యని, తిన్నని చిన్ని నేలతే
దాయని, నన్నె తెల్పినతఁడా!యని, నన్ననకేగ కంద కాఁ

డా!యని, కన్నడించే నగ!డా!యని, నాజేత రాచేరిక్కతే ...
డా!యని, యన్న కాంచే దగ!డా!యని, యెక్కటిరాయడాయనెక.

టీ—చేలినతడా? = సమర్థుడా? రాచేరిక్కతేడా = రాజచంద్రా!
ఎక్కటి = ఒక్కడయిన.

ఆ॥ కన్న తండి యడగఁ • గ స్తీ గానలడాఁగ
గతితలఁగియేగఁ • గడ కిటనిల
నిట్టికస్తిచేరె • నెట్టన నక్కటా!
యిజ్జేగాలతేని • నేది యనెద.

146

చ॥ అనియడలంగ, దాశరథి • నయ్యెడ దగ్గరి తారతండి తీ
రనియడలార్చి, తేర్చి, తనఁ రారఁగ గాలికిగల్గినట్టిడిం
గని, యలతల్ తలంగ నిడఁ • గల్గిన గ ట్టిటదెచ్చి, చిన్నరా
యని, యలతం దలంగ నలఁ రారఁగ నెట్టిక నాంజనేయ!నాక. 147

టీ—తారతండి = తారయొక్క పెంపుడు తండియైన సుషే
ణుడు, అలతల్ = ఆయాసములు, తలంగ = తొలగగా, ఇడగల్గిన =
పెట్టజేరిన, గట్టు = కొండ, (సంజీవిని పర్వతము) నాక = అనగా.

శా॥ అంతం, కేసరికం దిదే చేనెద నయ్యా! దానికెనిల్పితం
చేంతే, దిట్టతనాన నేగె; నిట, నీయిక్కట్ల నల్లలికం
జెంతం, గానగలేక యేగెననగా • జేజేలకం బైన్నగా,
నంతం, జోయనెలంతరా, కడలియం • దంతంత జోరెందగక. 148

టీ—కేసరికందు = కేసరియను వానరునికొడుకు హనుమంతుడు
ఇక్కట్లు = కష్టములు, జేజేలకంట్లు = సురవైరులు (రాక్షసులు) జోయనె
లంతరా = ఛాయాకాంతాభతక (సూర్యుడు).

ఉత్సాహ॥ అక్కడింది చేల్తల ల్లయాళి, యాన నాయెడం
దక్కరీని చేతలెల్ల • దనయెడం దగం జేడల్
జేక్కిదాల్చినిల్చినట్టి • సన్నకాని, గాలికం
దక్కరణిని నేగిదారి • నలరఁ గాంచె నెంతయేక. 149

టీ—కడింది = గొప్పనాడు, చేల్తలల్లయాళి = వరుసతలలు గల
ధూత్తుడు (రావణుడు), సన్నకాని = కొంచెపుకానిని (కాలగేమి
యనువానిని)

స్త్రీ॥ కని, దారిఁ దలఁగితి • ననియెంచి, యల, జేడ
 దారిరాయని చేత • దారిఁదెలిసి
 చేనియెడ, నని యాత • నిని, జేరి, తనతెఱఁ
 గతని కెఱింగించి • యతనిచేత
 దగ నడంచెడి నీటఁ • దగినట్టి నీటిన,
 బైఱిగి నీరానఁగా • నేగిదానఁ
 దన్నెదిర్చిన త్రాఁటిఁ • దాల్చినరాజేక్కి
 జేక్కాడి దానిచే • జేడలదారి

తే॥ తెఱఁగెఱింగి దాయందాకఁ • దెలిసి యాతఁ
 డట్టె తెక్కలదారిగా • నంజన కట
 గలిగినట్టి డడరి దానిఁ • గండడంచే
 నయ్యెడల నది నెరసరి • యెయిదిరెప్ప.

150

టీ—దగ=దప్పుక, నీటఁదగినట్టి=నీటిచే నొప్పినట్టి, నీటినట్టు=జలాశయము (కొలను), త్రాఁటిఁదాల్చిన, రా=పాశధరుడైన ప్రభువు (వరుణుడు) జేక్కి=వానిగుట్టము (మొసలి) దాయక=పగతుని, తెక్కలదారి=పక్షి, నెరసరి=సింహము.

పంచచామగము.

ఎదిర్చినంత రాచేలెంక • యేచియార్చి దానిఁగై
 నదల్చి తాచి నేలరాయ • నార్కియై చెలంగి, యం
 చేదల్చినట్టి చేతయాగెఁ, • జేక్క నల్లతీరఁగాఁ
 గదల్చెలంగెఁ జిన్నరాచే • కం; దికేల? గట్టిదే.

151

టీ—రాచేలెంక=హనుమంతుడు, కైదదల్చి=చేతితో నదలించి
 తాచి=తన్ని, నేలక=భూమినిబడవైచి, రాయక=రాచి నలుమఁగా,
 ఆర్కియై=(ఆరాక్షసుడు) సుగ్రీవుని వేషమూసి, అంచ...యాగెక=పంపందలంచిన కార్యమూగిపోయినది, చిన్నరాచేకందు = లక్షణగుమా
 రుడు, అల్లతీరఁగాక=ఆయాసము తీరిపోగా, కదల్చెలంగెక = కదలి
 ప్రకాశించెను.

ఉత్సాహ॥ కడిది రాచేదిట్ట నిం ద • గంగఁ జీరెనన్న; రా
 కడిదిరాచే లెంక కలఁగి • కల్లరక్క నీని గా

ర, డిది, యంచెటింగి యతని • రాల్పె నెట్టకేల, కా

కడిదిచెట్ల, గట్లహత్తి • కణితి నణచి నట్లనిక. 152

టీ—కడిది రాచదిట్ట=గొప్పవాడైన రాజధీరుడు (రాముడు),
గారడి+ఇది+అంచుక+ఎటింగి ఇదిమాయయని తెలిసి, హత్తి=హస్తి,
కణితి=కణితిమెకము.

ఉ॥ రాలిచి, చేగకానిదెస • గ్రచ్చేరజేరి, కడింది యల్లతెల్
గాలిచి, తేర్చుగాఁ దగిన • గట్టలరంగని, యల్లలార్చుగా
జేరిన తీగలం దరసి • చేక్కఁగఁ గాంచేగలేక గట్లరా
దేలికజేతఁ దాల్చియట • దిట్టలెదిర్చిన రాల్చి కైసిరిక. 153

టీ—చేగకానిదెసక=త్యాగశీలుడైన కుజేరునిదిక్కును, అల్ల
తెల్ గాలిచి=బాధలను తెల్లును కాల్చి, తేర్చు.....గట్టు=హాయి
సీయఁగల కొండను (దోణాద్రిని), అల్ల.....తీగలక=సంజీవికరణి
సమూహములను, కైసిరి=బాహుసంపద.

ఉ॥ రానెలఁ జేరఁగాఁ దలఁచిరా, నడిదారిని దాకి నట్టిరిక
గై నెటి లచ్చిగద్దియల • కాడల నేనిక గిల్లి నట్లనిక
దా, నడఁగించి, రాచేనెల • దగ్గరఁ జేరఁగ నల్లలార్చుగల్
జో, నయినట్టి తీగజిగి • జానకితేఁ డటఁగాంచి నెట్టనిక.

టీ—తాకినట్టిరిక=ఎదిరించినవారిని, ఏనిక=ఏనుఁగు, లచ్చి...
డల=లక్ష్మీనివాసపీఠములగు తామరపూలక్రింది కాడలను, జానకి
తేడు=జానకియొక్క భర్త, తీగజిగిక=సంజీవకరణి కాంతిని.

మగంధి॥ చోయరాయఁ డం చేడల్కుఁజైఁ గదించి సింగిణిక
దాయ నేగి తార తండ్రి • దాశరథికి దానిలాఁ
గీయ దం చేనంగ, నంత • హెచ్చిలంగ గాలికం
దాయనం దడాల్కుజేరె • నందతెన్నుఁ దన్నుటక. 155

టీ—చోయరాయఁడు=ఛాయాభర్త (సూర్యుడు) తారతండ్రి=
సుషేనుడు, ఈయది+అంచుక+అనంగక=ఈలాటిదసిపల్కుఁగా,
గాలికందు=హనుమంతఁడు.

ఉత్సాహ॥ జేర నంత నల్ల లారిచెడి కడింది తీగచే
దారతండ్రి చిన్న తేని • దనరఁ జేర్చు, నంత గే...

... ట్టారఁదెచ్చినట్టి యెడనయల్ల గాలికం దిడెం,
దా,రలసట లారఁదీర్చి • తారసిల్లి రని కటక. 156

టీ—అల్ల.....తీగచేక=బాధల నివారణజేయు సంజీవకరణి
చేత చన్నతేనిక=లక్ష్మణుని, తెచ్చినట్టియెడక=తెచ్చినచోటు.
మత్తకోకిల॥ తారసిల్లిన లంకరాయఁ, డె • దం దలంకి, కలంగి, చె
న్నార నల్కతలిచ్చి నట్టిడి • నయ్యగారినిజేరి, తీ
రారఁదెచ్చి కడిందిదాయల • నార్చఁగాఁ దగినట్టికీ
లార నడ్గిన నాతఁ డిట్లనె • నల్ల రక్కసితేనికీక. 157

టీ—లంకరాయఁడు=రావణుఁడు, నల్కత...గారిని = నాలుగు
వేదములిచ్చిన గురువగు శుక్రుని, కీలు = ఉపాయము, ఆతఁడు = ఆ
శుక్రుఁడు.

ఉ॥ రక్కసిరాయ! గట్టియెడ • క్రాలఁగఁ దాళికచేతనిల్చి నే
నక్కరచేత నీకనిన • యట్లల యేడికజేక్కిరాయనిం
జేక్కఁగఁదెచ్చి, తీరయిన • జేన్నియ సాగఁగఁజేసితేని ని,
న్నక్కలనక నెలందలఁగ • లాతడయేని యెదిర్చిరాఁ డికక. 158

టీ—తాళికచేతక = మనసు నిలుకడ చేత, ఏడికజక్కిరాయనిక
మేషవాహనుని (అగ్నిని)జేన్ని య=యజ్ఞము, నెల...యేసి=శంకుకడేని.

—* రావణుని సాతాళహేమము, *—

తోటకము॥ అనియతైట గాతని • కాడి కడం
క, నిటంచినఁ జోల్తుల • కాయలతేఁ
డెనలేని నెటింగని • యేగి, తగం
దనరారఁగ నా, సత • నాల్కలరా. 159

టీ—చోల్తులక యలతేడు = పంక్తిశిరుఁడు, సతనాల్కలరా=
నప్తజహ్వఁడు (అగ్ని).

తరల॥ కలిగి నట్టెడ కట్టె యేగిజే • గా నెతా యటదండలం
గలికి యెఱునిచేలలం దగఁ • గ్రాలఁదాలిచి తిన్నెయం
దలికి తిన్నని జేడికట్టెల • నగ్గిఁజేర్చి, రదిల్చి, నే
లికి జి, డైటనల్ల, నె, ట్లెటఁచి, దకళ్ళఁ గడిందిగక. 160

టీ—నేచిలికి నెయ్యిపోసి, జిడ్డు=చాలు, ఎఱునల్ల=ఎఱునిగత్తము
నెల్ల=చెందుకలు, ఎఱుచిక=చూసబడును, తకళ్ళక=గొట్టెలను.

సుగంధి॥ తెక్కదార్ల లేళ్ల, చేళ్ల, • రెచ్చిలంగ నేసి, యం, . .
 దక్క దిండి నల్లదారి • యయ్యెన్న; నత్తతేం
 జేక్క, రాచేదిట్టఁగాంచి • సారె చిన్నరక్కసీ
 దక్కటా! కడిందిజేన్నె • నన్న చేసె నద్దియే॥ 161

టీ—నల్లదారియయ్య=కృష్ణవర్తుడు (అగ్ని) చిన్నరక్కసీ=దుః
 విభీషణుడు, రాచేదిట్ట=రామునిని, జేన్నె=యజ్ఞము.

ఉత్సాహ॥ చెడక నెగ్గెనేని యతని • జింకదారియే ననిం
 గడఁకఁ దాక లేడటన్న • గ్రన్న నతని జేన్నియం
 జెడ, నడంచే లెంకలెగల • జీరిరాయఁ డంచేదా
 రడర, లంకకేగి కలఁచి • రన్నియెడల; నాదట॥ 162

టీ—చెడక=(రావణుడుసేయు పాతాళహోమాదులు) చెడకుండ
 జింకదారి=మృగధారి (శివుడు) రాయఁడు=రాముడు.

తే॥ నేలడాగినరాకాసి • నెట్టనఁ గని
 జేన్నెనేలగలంచి యా • చెన్నఁటీని
 దాకి యింతంత యనరాని • దారివలఁచే;
 నాతఁ డింతైనఁ గదలక • యడరె నంత. 163

టీ—నే॥ =పాతాళము, అతఁడు=ఆ రావణుడు.

నీ॥ క్రన్ననరాకాసి • కంసాలకన్నియ
 కడకేగి, తారకం • దశలనాకె
 చెన్నెన నికచేతఁ • జేర్చి యిడిచితెచ్చి
 రక్కసిరాదండ • రహిని జేర్చి
 గారింఁచే, నాకె చేన్గట్ల, కన్నీ, లేళ్ల
 కరణఁ జొగ్గట్టంగ • గంటఁ జేలఁ
 జేర్చియేడిచి యింద్రాజిత్త, ట్లడంగఁగా
 నా కంగదల గీతఁనాఁటె నంచే

తే॥ డంద గాడంగఁ దనతేని • జెందనాడ
 సరఁగఁ జొల్తులల గయాలి • జేన్నెచెడఁగ
 లేచిక త్తినినేయఁగా • లెంకలెల్ల
 చిక్కకేగిరి యిల్నేరె • రక్కసినెల. 164

. టీ—రాణ...కన్నియ=రాక్షసశిల్పియైన మయునికూతురు (మండోదరి) తారకండు=తారయొక్కకుమారుడు (అంగదుడు) రక్కసి రావండ=రాక్షసరాజైన రావణునిదగ్గర, ఆకె=అమండోదరియొక్క, చేన్దట్లన్=స్తవపర్వతములనుండి, కన్నీళ్లు=దుఃఖజలము, ఏళ్లకరణి=నదీప్రవాహములొయన, అంగదలగీత=కష్టపువ్రాత, జేన్నె=యజ్ఞము. క॥ జేన్నియగలంచి దాయందిన్నంగాఁ జేర్చిలంక • నేలం; దనదం

జ్జెన్నంగ రాగా రానెల | కన్నా, కగ్గించెఁజోలం • గా,లెంకలెగ్గ.

టీ—జేన్నియన్=యజ్ఞమును, దాయం=రావణుని, రానెలకన్నాకు =రాజచంద్రులయందు శ్రేష్ఠుడగురాముడు, లెంకలెగ్గ=భటసమూహమును, అగ్గించెన్=పొగడెను.

—• మండోదరి భతన్ బోధించుట •—

ఉ॥ రక్కసిరాయఁ డక్కరణి • రాణిజేతం దనటెంకిజేరి, నే
నిక్కసి తీర నెక్కరణి • నేలిక నేడ్డెఱ గెల్చెదం, చేదం
డ,క్కసిమాడ, దండ నెలనాగ నెటిం గని కల్కి! హత్తిగా
రక్కసి దాయ చెండంగ నెరక్కసిరాయని, నింక నేటికిన్ 166

టీ—ఏలికన్=రాజైనరాముని, ఏడ్డెఱన్=యుద్ధమందు, ఎక్కరణి=ఏవిధముగా, గెల్చెదన్+అంచున్+ఎదన్=జయింతునా? యని మనస్సున, డమ్మ=భయము, అసియాడన్=తూగాడగా, హత్తిరా రక్కసి=గజేంద్రాసుకునియొక్క, దాయ=విరోధియైన యీశ్వరుడు, రక్కసిరాయనిన్=రాక్షసరాజగు రావణుని. (నన్ను)

క॥ ఈనాడ, రాచేదిట్టల | నే, నాలాన నడగించి • నెటి ల గ్గిడదన్
నే, నట్లడచేక నీల్గిన | జానకి నడగించి యగ్గి • సరగం దిగంగదే.

టీ—ఈనాడ=ఈదినముననే, రాచేదిట్టలన్=రాజశ్రేష్ఠులైన రామలక్ష్మణులను, అగ్గిన్=అగ్నియందు, సరగన్=తొందరగా, దిగంగదే=దిగుమా (సహగమనము చేయుము).

తే॥ అనిన నాతని కిట్లనె • నన్నెలంత

కడల రాయలం గెల్చిన • కరణి రాచ

నెల, నడంచెద ననకాతం • డిలం జెనగట్ల

నలచే గల్గిన “హరి”యని • తలంచేడంద.

టీ—కచలంయలఁ = దిక్పతులను, రాచనెలఁ = రాముని, హరి=నారాయణుడు.

క॥ అడియాసలే? నీకా! “కడిది తెఱంగంటి” రాచకన్నాకై, నిన్నడంగింపంగ గలిగె నటంచెడఁద న్నచ్చి యిలకన్నెనీ, నేలతఁజే.

టీ—కడిది తెఱంగంటి=వొడ్డవేల్పు (నారాయణుడు) రాచకన్నాకై=రాజశేషుడై, నచ్చి=సమ్మి, ఇలకన్నెఁ=నీతను, ఈఁ=ఇయ్యగా, ఆతఁడే=రాముడే, ఏలుఁ=రక్షించును.

నీ॥ కదలి నడఁగిన నల్కతల తెక్కలికాని

నిల, రాలించిన యతంఁడితఁడకాద?

కదలిసి దఱచెడి • యెడి దిందినట్టి గ

టైత్తజాలిన యతంఁడితఁడకాద?

కడఁకనేచి కదాని • కంటి గక్కసితేని

హా, చ్చేసంచిన యతంఁడితఁడకాద?

కన్నకం దనకేర్చు • గన్న చెన్నంటిని

నేర్చియార్చిన యతంఁడితఁడకాద?

తే॥ కదిసి తిగహజ్జే లిల నీయ • గన్నయతని

నిలనె దావిన చిన్నాతఁ • డిత్తఁడకాద?

కలఁచి తిగసతతెగ లిల • గలిగినట్టి

యేలికల, గం డడఁచి నతంఁడితఁడకాద?

170

టీ—నాల్క...కానిఁ=నాల్కవేకముల దొంగిలిన స్త్రీమ కాసురు, ఎడఁ=సమయమున, దిందిన=ముసిగిన, గట్టు = మందరపర్వతమును, కదానికంటిఁ=హిరణ్యాక్షుని, కన్న...టినిఁ=కొడుకును బాధించిన హిరణ్యాక్షిని, తిగ...యతసిఁ=మూఁడడుగులు భూమినిచ్చినబలిని చిన్నాతఁడు=వామనుడు, తిగ...నతండు = ఇరువదియొక్కమారులు రాజులజేరిపిన వాడైన పరశురాముడు.

ఆ॥ తిగజేగాల తాయ • దెచ్చిన, నిన్నార్చ

నాజికడిది చెలికి • నలయతండు

లచ్చెనన్నయయి చెలఁగఁగల్గి, నిం, దానె

దెప్పుకేది యెఱచితిండ్లతేడ!

శ్రీ వేమన గ్రంథాలయ
తేల ప్రాలు.

171

టీ—తిగజేగాల తాయి=ముల్లోకముల తల్లియైన ప్రాప్తి, (సీత) ఆజికడిది చెలికిన్=వశరథుని వద్దభార్య కొసల్కుకు, లచ్చనన్న=లక్ష్మణాగ్రజుడు (రాముడు) దెస=దిక్కు, ఎఱచి...తేడ! =మాంసాశనుల రాజేగురావణుడ!

ఉ॥ కాలికి జేయసాచి రహిం • గాంచేనెఱం, గిక నేలతేని యిల్లాలికి, నల్లనానెడి గయాళితెగ, జ్జడి నీటిదారి చాల్ గాలికి, నెల్లనేలతెఱం • గంట్లెవల స్పిరియిండ్ల తేటికిం జోలి, కిలా, రిలంగం, దగ • సాకెడికల్కి జేగాలతల్లికిన్. 172

టీ—నేల...లికి=భూనాయకుడైన రామునిభార్యసీతకు, నల్ల... గాలికిన్=రక్తము ద్రాగుధూర్తులగు రాక్షససమూహమును వర్షాకాల మేఘములకు మహావాయువైనదానికి, ఎల్ల...తేటికిన్=సమస్తభూసు రహృదయవద్ద భ్రమికి, కాలి...గిక=చేయముడిచిమొక్కు.

ఆ కన్నతండి చిన్న • కన్నెయై యెన్నాళ్ల కడగకట్టె నిల్చె • దన్నకతన నగ్గిజేర జోల • నక్కటా? నాతేడ! యన్న జోల్తలల గయాళియసియె. 173

టీ—కన్నతండి=కన్న వాడైనమయుడు, అగ్గిజేరజోలన్=సహ గమనము జేయజాలను, జోల్తలల గయాళి=వశశీర్షుడు.

శా॥ జేజేలందఱగెల్చి కైసిని, జేజేలంది జేజేలచే, జేజేరాయనికం, టడంగ, సరిజేజేకం, స్థిలంద్రేళ్ళ, నేల్ జేజేరాయల జేరినట్టిడిని, రా • జేజేల రాజేరగా జేజేలంద టిసీ యిసీ! యనర? యా • సిగ్గేర్చదే, నెచ్చెలీ! 174

టీ—జేజేలు=దేవతలు, జేజేలు=నవ స్కారములు, అంది=పొంది, జేజేరాయనికంటు=ఇంద్రజిత్తు, జేజేకంటు=రాక్షసులు, నేల్ జేజేరాయలు=భూసురశ్రేష్ఠులు, రాజేజేలరాన్=రాజేంద్రుని.

అ॥ అల్లరాచే చేక్క • నయ్య, జేజేజియ్య యనియెటింగి, చెడని • యట్టికడిది ల గ్గెసంగ నంద • లలి, నతని, నెదిర్చి నాడ, జేంక కింక • చేడెదంట. 175

టీ—రాచేచేక్కనయ్య = రాజమన్మథుడగు రాముడు, శేజే
జియ్య=వేలుపులవేల్పు, చెడని...నడక=నశించనిపరవస్తువుజెందుటకు,
చేడెదంట! = స్త్రీరత్నమ!

క॥ రాచేనెల, రాల్చి, రక్కసి! రాచేసిరింజెంద నన్నెరసె దదికాదే
రాచేనెల నన్నెరాల్చిన | రాచెలి! నెలలేని రేయిరహినిల్పెదిటక.

టీ—రాచేనెలక=రాజచంద్రుని, (రాముని) రక్కసి...జెందక=
రాక్షసరాజ్యసంహదను చెందినచో, నన్నుక=రావణుడనైననన్ను, ఎర
సెదు=కలీసికొనెదవు, నెలలేని=చంద్రుడులేని, రేయిరహిక=రాత్రివలె,
ఇటక=ఈలంకయందు (నిల్పెదు.)

క॥ అననెయ్యది యనజౌలక | తనవిక్లీక్కట్లఁ దినగఁదాతయ, కలిగిం
చెనని, యెదనెంచి, చేనెజేయ్యన నచ్చెలియతనికెఱ గియ టగదలితగక

టీ—తనక=మండోదరియైననను, ఇక్కట్లక=కష్టములను, తిన
గక=కుడుచుటకు, తాతయ=బ్రహ్మయే, కలిగించెక=పుట్టించెను.

—• రామరాణయుద్ధము •—

నీ॥ అంతట, నింద్రజి త్తయ్య చేయ్యన నని

కేగ నగారాల • నెల్లస ద్ద

డరంగ, దట్టించి, కదానిచేలల, రత

నాలగ్రాల్పుగలఁ గంఠాలదాల్చి

సింగిణీల, సరాల • జేరిచిన కదాని

తరకసా, లంగీల • దనర జేర్చి

తిగటెక్కియాలచే • దేజీలగంటల,

గైసేసిన కదాని • కలికితేరి

తే॥ దంటసాహిణి తాదెచ్చి • దండనిడిన

నెక్కి, తత్తడి తెగలచే • నేనికతెగ

చేతఁ, గాలర్ల తెగచేత • జెలఁగి, క్రీక్క

లేయెడల, లంకయ! జేజే! యనంగ.

178

టీ—కదానిచేలక=బంగారుబట్టలను, శిరశద్భవము, సరము,
దానిబహువచనము సరములు, దానిరూపము, సరాలు = భాణములు,
రత్నశద్భవము, రతనము, తిగ=మూఁడు, సాహిణి=రథముతోలుపాడు,
క్రీక్కలు=వందిజనము, జే, జే=జయము, జయము.

తే॥ గాలిదిండి నెఱకల రా॥కాసిదిట్ట
 గాలినెచ్చెలి చేయ రా॥కాసిదంట
 కత్తి, తేళ్ల నెఱకల రా॥కాసిదిట్ట
 లండగా దండ, రా నేగె • నాతఁ డనికె.

179

టీ— గాలి...దిట్ట=సర్పరోముడు, గాలి...దంట=అగ్ని వర్షుడు
 కత్తి, తేళ్ల.....దిట్టలు = శిర్డరోవు, పృశ్చికరోములు, అండగా= సహాయముగా, దండ=దగ్గరగా, రా=రాగా, ఆత.డు=ఆరావణుడు
 అనికె=యుద్ధమునకు, ఏగె=వెళ్లెను.

ఉ॥ ఇట్లనికేగినట్టి యె॥యొక్కటిరక్కసి దండఁగాంచి, చే
 జెట్ల, గడిందిగట్లనిడి • చెట్లదిరింగెడి దండఁ టాగు గాఁ
 జెట్లనిలంగఁ జోల్కడిది • జియ్యల రక్కసి దిట్టలెక్కచే
 న,ట్లనిదాకి చీలిచిరి • యక్కటకై నసకాల నీటెలక.

180

టీ—ఎక్కటిరక్కసిదండ=సహాయములులేని రావణుని న్య
 మును, గట్లను=కొండలను, చెట్ల...జియ్యల=వృక్షచరులగు గొప్ప
 ప్రభువుల.

ఆ॥ హత్తి, తత్తడిల, • నలదాలదాకించి
 కాళ్లగేళ్ళ, గిళ్ళ • గత్తిరించి
 నట్లచేక్కడంచే • నలరాచేదండన్ని
 యలిగి రక్కసితెగ • నలిచి రంత.

181

టీ—హత్తి=హస్తీశబ్దభవను, ఏనుగు, తత్తడిల=గట్టములను
 కా॥ కాలం గాలరిదండ గండడచి తే॥గ్లంగట్లచే నార్చి, తే
 జీలం జెట్ల, నడంచి, చా నయిన జే॥జేదాయ చేయిటెలక
 గ్రాలం జేక్కడగించి, యేసికల, నా॥రాకాసి రే॥యనిక
 జోలంగా, నలయించి చించి, నిలరాచేం దెన్న దానెంతయేక. 182

టీ—కాలరిదండ=పదాతిసమూహమును, చేనయిన=చేవనైన
 జేజేదాయచేయిటెలక=రాక్షసులచేతి యిటెలను, రాకాసిరేరాయ
 నిక=రాక్షసరాజుచంద్రుని, ఇలరాచేందు = భూనాయకచంద్రుడు, చిం
 చిరి=విడలించిరి.

ఉత్సవా॥ ఏచీనేల, రాయగిగిచి • యెగిరికాఁ దాచి నేల్
 రాచి కేలజేఱచి కఱచి • కాలనలచి యెదిరికాల్

దాచినేలఁ జిక్కినట్టి • దానినెత్తిచీల్చి గా

రాచనెలల లెంక, లెదిరి • రక్కసి నెల లెంకలన్. 183

టీ—ఏచీ=విజృంభించి, లాచీ=తన్ని, లెంక=భటుడు, రాచనె
లలెంకలు=రాజచంద్రులయిన దాశరథులభటులు, ఎదిరి=విరోధియైన
రక్కసినెల=రాక్షసుచంద్రునియొక్క.

—* యుద్ధవర్ణనము *

నీ॥ తలకాయ లా నల్ల • దాసరి తెగగాఁగ

నెటిగేల్లె గాలిదిండితెగగాఁగ

నలుదాల తెగలెల్ల • నదిది కలా ల్లాఁగ

లలి నరా లాయెట్టి • ల, తెగగాఁగ

గడితీగ కండల్ నె • గళ్ళతెగ ల్లాఁగ

జేతలేని నల్లయేళ్ళతెగగాఁగ

ద త్తడి తెగలెల్ల • దరఁగ తెగల్లాఁగ

నెఱహత్తితెగల, తిన్నె తెగకాఁగ

తే॥ ససఁగదయ్యాలసడియె, యేళ్లసడిగాఁగ

జేక్కనసినేల కడలికి • పాటిగాఁగ

గానఁగానయ్యె, నయ్యెడఁ • గత్తి నెఱక

లఁ దగి నాతడ గాలికంఁదెదనతాఁక. 184

టీ—నల్లదాసరి=తా జేళ్లయొక్క, తెగగాఁగన్ = సమూహము
కాగా, గాలిదిండి = పాములయొక్క, కలాల్=పడలయొక్క, ఎట్టి=
పానపాములయొక్క, నెగళ్ల=త్రాచివలె నీటదిరుగు పొడుగైనజంతు
వులయొక్క, నల్ల=రక్తప్రవాహము, తత్తడితెగ = గుఱ్ఱములగుంపు,
హత్తితెగ = ఏనుగులగుంపు, అనినేల=యుద్ధభూమి, కత్తి...పడ=ఖడ్గ
రోముఁడు, గాలికందెదన్=హనుమంతు తొమ్మునను.

నీ॥ తాఁకిన, నాతని • దనచేతిగట్టెసి

యిలంబల్చి గాలికం • దేచియార్చె

గాల్డిండ్ల నెఱకలఁ • గలరక్కసీఁదేసె

జెట్టెసి తారకంఁదట్టెగార్చె

గడిచిగోళ్ల నెఱకల్లల వెన్నుచే, కలంచ

నగ్గికం దాతని • నడచియార్చె

..రహిగాలి చెలిచోయ • రాకాసితాకిన

నేలరాయం డాతని, గడతేర్చె,

అ॥ నంత లంకరాయం • డానేల రాదాకె

నచేట గల్గినట్టి • రహహయనగ

నల్ల, నెఱసరి యయి • నట్టి జేజేదాకి

నట్టిరక్కసి తెగ • జెట్టి సరిగ.

185

టీ—గట్టు+ఏసి=కొండను పేసి, గ ల్లిండ్ల...సీడు=సర్పరోముడు, గాలికందు=హనువంతుడు, తారకందు=అంగదుడు, అగ్గికందు=నీలుడు, తేళ్ల...చెన్నటి=వృశ్చికరోముడను కుచ్చితుడు, నెఱ...జేజే=శూరుడగువేల్పు (రాముడు).

క॥ తాకితనదిట్టకె సిరి । రా, కన్నా కెన్నగా, సరిగ ననె, తేడా!

రాకాసి సన్నకాండ్రం । డీకడంగ నడంచి తనకనిల్పరిగ ననిన్. 186

టీ—రా, కన్నాకు=రాజశ్రేష్ఠుడగు రాముడు, అనిన్ = యుద్ధమున, సరిగన్, సీల్=నిలువబడుము.

సీ॥ అడరజేర్చంగ జెట్ల • నడయాడంగల జెట్ల?

తత్తడి యేనిక • ట్టాట్లకాని,

యాలించే, జేడదార్ల • యల నల్కతలనద్ద?

నాకేళ్ళ సింగిణి • ల్నాదకాని,

యెక్కి, యిట్టట్టాడ • నీవ రక్కలసంత?

తిన్ననైన కడాని • తేర్ల, కాని,

తాళ్ల జెట్లంగట్టి • రహిదాట, నీర్రిట్ట?

కడిది రక్కసిదండ్ర • కడలికాని,

తే॥ కన్న యతడేగ, దనకంటె • జిన్నయాతె

డడరి రాలచ్చింగని కాన • కంసే, కాణి

కాన డిగనాడి చేస, గాయ • గడ్డలదిని

డీకడంగనిల్క, నన్నేల • తాకితయ్య?

187

టీ—జెట్లు+ఆ=జెట్ల=మొనగా! (కోతులా!) సద్దు+అ=చేప్పు
డా? ఈడ, రిక్కలసంత+అ=హాయపుయొక్క, తాకితయ్య సంతా
నమా (ఆంజనేయాంగదులా?) నీర్రిట్ట=జలరాశియా?, కన్నయాతె=

దశరథుఁడు, చిన్న యంతఁడు = చిన్న వాఁడగు భరతుఁడు, రాల్చి =
రాజ్యసంపద, రాణి = సీత.

—• నిందాస్తుతి •—

చ॥ కడలి నణంగినం, గడిది • గట్టెడఁజేరిన, నేలఁదాఁగినం,
జేడఁ న తాల్చుకన్నఁ, గయిసాచిన, నేలైఱఁగంటియైనఁ, గా
నల, నడయాడినం, గడఁక • నాగఁగ దాల్చినఁ, జెట్లనిల్చినం
గడ కిఁకఁ గల్గియైన, నెదఁగట్ట, నిగాఁగని గం డడంచెదన్. 188

టీ—కడ...నన్ = మత్స్యమైన, కడి...రిన = మందరముక్తింద
కూర్మమైన, నే...నన్ = నాహమైన, జేడ...గన్నన్ = నరసింహమైన,
కయిసాచినన్ = వామనుడైన, నే...న = పరశురాముడైన, కా...నన్ =
రాముడైన, నా...న = బలరాముడైన, చెట్ల...నన్ = బుద్ధుడైన, కల్గి =
కల్గిమూర్తియైన.

ఉ॥ రక్కసిరాయఁ, డిక్కరణి • రాయని నాడిన, నాలకించి, యా
యెక్కటిరాయఁ డంత నగియేటికిఁ జోలఁగఁ, గార్జిటాడఁగా
రక్కసిర య! యల్ల యిలఁ రాయలదాయ కడిందిదాయ, ని
న్నెక్కటిరాయ లెన్నఁ జెఱుగిడ్డది, యొందికత న్నెటింగితిన్ 189

టీ—ఇల రాయలదాయ = ధరణీశులవైరి (పరశురాముని) యొక్క
కడిందిదాయ = పెద్దపగవాఁడు (కాళవీర్యుఁడు)

క॥ నీయడిగినట్టి క్రచ్చిడి యాయెడ, నక్కటికఁ గాచినట్టిడయిన యా
రేయెండ రాచదారియ! కాయంగారాని ని న్దగంగ నడఁచెదన్ 190

టీ—క్రచ్చే = కోరిక, అట్టిడు = అటువంటివాఁడు, రేయెండరాచ
దారియ = వెన్నెలతేడైన చంద్రధారి (శివుఁడు) యే.

క॥ అనికఱకైన సరాలం దవరంగా నెవరియెడద • నాటిన, నాతం
డెవలేని నారసాలం గణకం దాశరథియెద నిగాఁ గనియేసెన్. 191

టీ—ఎదిరి = విరోధి రావణుఁడు, దాశరథి = రాముఁడు.

మత్తకోకిల.

ఏసి రక్కసిరాయఁ డంతట • నెన్నియేని కడాని నీ
దీనినట్టి సరాల దాశరథిం, గలంచిన, నేలఁతే
డేసె, నట్టిసరాల రక్కసి • యేలికం దల లన్నిటం
డాసి, గాడఁగ నెఱులన్నిట • నల్లయేర్లయి కారఁగాన్. 192

టీ—కడాని=బంగారు, రక్కసియేలిక=రావణుడు.

సుగంధి॥ రాచేదిట్టదాయ, కానరానికాలసల, నా
రాచేదిట్టగాలిదిండి • రాచేదాయ నారసాల్
గాచి,దాయఁ దీసియేచి • గం,వడంచి చేక్కఁగా
దాచినట్ల తర్కసానఁ • దాచిరెల్ల రెన్నఁగాఁ. 193

టీ—రాచేదిట్టదాయ=రావణుడు, కానరానికాలసల=సర్ప
బాణములను, రాచేదిట్ట=రాముడు, గాలి...నారసాల్=గరుడసంబంధ
బాణములను, కాచి=పొంచి, తర్కసానఁ=తరకసమునఁ, అంబులపా
దియందు.

—• మాతలి రాకడ •—

మత్తకోకిల॥ అత్తటిం దెఱఁగంటిరాయని•యానఁ గల్కికడానితే
రెత్తటిం జెడనట్టిసింగిణి • నేచిదాయలఁ జెండజోల్
సత్తిగన్నసరాల సాహిణి • సక్కదెచ్చి యిడంగ, రా
సత్తితేఁ డల తేరినెక్కదె • సల్చెలంగ జేగాజిగిఁ. 194

టీ—తెఱఁ...యానఁ=దేవేంద్రునిజ్ఞచేత, సాహిణి = రథము
తోలువాఁడైనమాతలి, రాసత్తితేఁడు = రాజసామర్థ్యముగలరాముడు.

శా॥ జేజేగాదెస గట్లతేని నెఱజే•జేయెక్కి నట్లెక్కి తేర్
జేజేరాయని, యంగిసింగిణిసరాల • జెన్నారఁగాఁ దాల్చిరా
జేజేరా, సత్తితేఁడితండనఁగ జే•జేలెన్న, రాకాసి రా
జేజేరాయనిఁ దాకె, నేనికలరాఁ • సింగాల గండట్లనిఁ. 195

టీ—జేజే...తేనిఁ=ఇంద్రియముదలి పొద్దుపాడుపు కొండ
లతేనిని, రాకాసి...రాయనిఁ=రాక్షసరాజేంద్రుని, ఏనికలరాఁ = గ
జేంద్రుని, సింగాలగండు=సింహములమొనగాఁడు, అనిఁ=యుద్ధమున.

అ॥ నెఱిని హత్తిహత్తి • నెఱసరినెఱసరి,

గిత్తగిత్త, సత్తిసత్తి, గట్ల

దిట్టగట్లదిట్ట • దిట్టతనానన

కడఁగినట్ల యిద్దఁజడరి రనికి. 196

టీ—హత్తి=ఏనుఁగు, నెఱసరి=సింహము, గిత్త = ఎద్దు, సత్తి=
శక్తి, గట్లదిట్ట=గట్లతేడు (శైలపతి) దిట్టతనానన=ధైర్యముచేతనే.

ఉ॥ ఇద్దరి తేరిగాండ్లసడి • యద్దరి సింగిణియలైతాళ్లనా
దిద్దరి దండ్లవండిసడి • యిద్దరి నిద్ద రచచ్చి నట్టి స,
ద్దిద్దరి క త్తలాన్ల సడి • యింతయి, యంతయి యేచి యెలైడల్
వద్దరిలంగఁ జేయ, నని • దండిగఁ జేసిరి కచ్చేలెచ్చేగఱ. 197

టీ—తేరిగాండ్లసడి=రథచక్రముల చేప్పుడు, సద్దు, సడి=చేప్పుడు,
క త్తలాన్ల=గుట్టములయొక్క, కచ్చే=కత్తు.

శా॥ అకై నీకయి తేరికండ్లనఁగఁ జెన్నారంగ సింగిణిదం,
డాకై దండలఁదీసి, లాఁగి, యిడినఁబై నం గనకరాక, చె
నై కై దంటతనానినిం దెలియఁ జేయంగల్లి, రాయద్ద తా
హా! కై లచ్చి ననిం గడానిజిగి నీఁబైనట్టి నార్సాలచేక. 198

టీ—కై = చేయి, తేరికండ్లనఁగఱ=రథచక్రములొయన్నట్టు,
సింగిణిదండు=విండ్లగుంపు, కై లచ్చి=బాహుసంపద, కడాని=బంగారు.

ఉ॥ చేసిరి క్రాలఁదా, రెదలఁ; • జింఁచేగనేసెడి నారసా లెదల్
గాసినిఁ జెందఁగాఁ గలఁచి, • కందనగాయ, లగల్చి, న లైసల్
గాసిలఁజేసి నింగియిల • కానఁగరాక చేనంగఁ జోలఁగాఁ
జేసి చెలంగిరన్న, నికఁ • జేసెడిదేది? తలంచి కాంచినక. 199

టీ—కందనగాయ=గుండెకాయ, అగిల్చి=పగులఁగొట్టి.

ఉ॥ సింగిణి గట్లదాయ, నెఱసింగిణిగాఁగ, సరాలచోయ, లె
న్నంగన తీగడాలయి తనర్చుగ, నల్లియత్రాఁటినా దెసం
గం, గడి నీటిదారి సడిగా, నిలయేలిక నీటిదారి, నిం
చెం, గలఁగఱ సరాలజేడి • జెన్నఁటి రక్కసి గట్లయేలికక. 200

టీ—సింగిణి=విల్లు, గట్ల...గాఁగఱ=ఇంద్రధనువుకాగా, సరాల
చోయలు=బాణకాంతులు, తీగ...ర్చుగఱ=తీగమెఱపులుకాగా, అల్లి
...సడిగా=గుణధ్వని మేఘధ్వని కాగా, ఇల...దారి=రాజమేఘుఁడు,
చెన్న...యేలికక=చెడుగరి రాక్షసరాజ పర్వతపరిమిద, కలఁగఱ=
కలతపొందునట్లు, సరాలజేడిక=బాణనష్టమును, నించెక=నింపెను.

—• శ్రీరామ హస్తద్వయ సంభాషణ •—

సుగంధి॥ ఈయనైనఁ దిండికైన • నేగ దేస నేనటం
చే, యనిం గలంగి జోరె • దేల? యన్న డాకయిం

దాయఁజేరి కేరియంత • దాని జంటకైయనెం,

“దాయనార్చనా? తడాల్న; తాళియింకఁజేక్కఁగా” 201

టీ—ఈయన్ + ఐనన్ = మంచి పదార్థముల దానముజేయుటకుఁ గాని, తిండికైనన్ = మంచివస్తువులఁ దినుటకుఁగాని, డాకయిన్ = ఎడమచేతిని

పంచచామరము.

“కలంచి చించి డస్సినంత, • గం, డడంగఁ గాఁ దలల్ నలంచిచెండనా?” యటంచేనంగ నేలతేనికన్;

దలంగినట్టిదానఁ, గాని • దాయఁ గాంచి యల్కినే

తలంగ నం చేది ర్నదల్చె • దానిరాయఁ డెన్నఁగన్ 202

టీ—తలంగి=తొలంగి, దానిరాయఁడు= రాముఁడు, అనగా,

నిందియాధినాథుఁడు.

ఉ॥ రక్కసిరాయఁ డక్కరణి, • రాచేసరాలజేడిం గలంచేనై,

యక్కసి, నారసాలనిడి • య గ్గడిచీకటి నించేరాయనిం,

జేక్కని నేలతేడనెడి • చాయనెలంతలదంటతే డటం

జిక్కని నారసాలజిగి • చేతఁ గలంచి చెలంగె నెంతయేన్. 203

టీ—రాచే... జేడిన్=రాజేగు రాముని బాణవషణ్ముచేత,

నార.....నించేన్=బాణములనింపి చీకటిగలుగజేయఁగా, చేక్కని

.....తేడు=అందగాడైన రాజమార్తాండుడు, నారసాలజిగిచేతన్=

బాణప్రకాశముచేత.

నీ॥ చోల్తలలగయాళి • చేలియిక్కచిల్కేయ

గాలిదిండిసరాన • నేలి కాల్చె,

గాల్దిండి చిల్కేయఁగా, దాయ; రాయఁ డ

ద్దాని కం, టల్లేసి • దానినార్చె,

దాయ, యన్నిఁటిదిండి•రాయని చిల్కేయ

దానికం టల్లేసి • దంటయార్చె,

జింకదారి సరాన • లంకరాయఁ డలంచే

సిరితేని చిల్కేసి • జియ్యయార్చె,

తే॥ నెన్ని తెగల సరాలేయ • నన్ని తెగల

నారసాలేసి యన్నింటి • నాయఁడార్చె

లంక తేనికి నిలతేని • కంకిలింత

లేక కలనయ్యె సతనాశ్శ • దాకనిట్లె.

204

టీ—చేలియిక్కచిల్కు = వాయవ్యాశ్రమము, గాలిదిండి సరా
నక=సర్పాశ్రమము చేత, గాల్దిండిచిల్కు=సర్పాశ్రమము, దానికంటల్లు=
దానివిరోధియైన గారుడాశ్రమము, అన్నిటి దిండిరాయనిచిల్కు=ఆగ్నే
యాశ్రమము, దానికంటల్లు=వారుణాశ్రమము, జింకదారిసరానక=పాశు
పతాశ్రమము చేత, సిరితేనిచిల్కు=నారాయణాశ్రమము.

—* అగస్త్యునిరాకడ. *—

తే|| కడలి నీ రటచే, దాటి • కదలనీక

చేర్చిత్రాగిన నేల జే•జేలదంట

రాచరేతేని నాయెడ • రహినిజేరి

చాల లగ్గందఁగా నాడి • సరగ నంత.

205

టీ—కడలి, ..దంట=సముద్రమునీరంతయు నాచమనము చేసిన
భూసురుడగు నగస్త్యుడు.

క|| తిన్నని తెఱగంటితనా | నన్నడయాడని కతనఁ, గణక నేరయినం
జెన్నలర నన్న దాకం | దిన్నంగా, దెలియ దీరి తెఱగీ రలకే. 206

టీ—అన్న దాకక=నీవు శక్తి సమగుడవైన పరబ్రహ్మ వస్తున
వనిపలికినదనుక, ఈరి=మీ యొక్క, ఈరలకుక=మీకు.

తే|| రాచరేతేడ! తిగజగా • లహినిగల్గఁ

జేసి, తగఁగాచి, రాలఁగా • జేసినట్టి

దిట్టలీరయి తెలియని • తెఱగడరఁగఁ

గ్రాలఁగాజేన్నె? యన్నన్న! • కడకదక్కి.

207

టీ—తిగజేగాల్=ముల్లోకములను, అన్నన్న=ఆశ్చర్యము.

క|| నీ తెఱగిట్టి దటంచేని | నా తెఱగంట్లయ్యగారి • కలజేతనాల్కల్

జాతినొకసరికిఁ దెల్లని | నాతినెరసి నట్టిడికినినలిఁ దెలిసెడినే. 208

టీ—తెఱగంట్లయ్యగారికిక=బృహస్పతికి, జేత=సరికి, రెండునా
ల్కలున్న పాములజాతియందు శూరుడగు నాది శేషునకు, తెల్లనినాతి నె
ఱసినట్టిడికిక=సరస్వతినిగలిసిననానికి. (బ్రహ్మ)

ఉత్సాహ|| కానజాతిఁజేనిఁజోయ • కల్కిఁజేని నింతడెం

దాన నానఁగాదలంచి • నందలంచినట్టి తీ

.. రైనయట్టిచేతలైన • నైతనచేకేల నం

చాననాడి యేగెనంత • నల్లజేన్నిగ ట్టెటేక.

209

టీ—జాతితేనిక=వంశభర్తయైన, చాయకల్కితేనిక=చాయా
కాంతాభర్తను, అల్లజేన్నిగట్టా=అబ్రాహ్మణుడగు నగస్త్వండు.

ఉ॥ ఏగిన యంతరాచనెల • యెక్కటి చాయనెలంత తేనికే

సాగిలి-చాలసార్లెఱగి • చేక్కని తే, జేడరంగదాల్చి, త

న్నాగినరక్కసీని ననినాగియెదిర్చి, సరాల నేయఁగాక

సాగిననెల్లడల్ కలఁగసాగిన దాయనికేల తల్పుఁగాక.

210

టీ—రాచనెల=రాజచంద్రుడు, దాయక=రావణుని;

ఉత్సాహ॥ అంటరాని తేనిసాటి • యైన నారసాల, రా

దంట సాహిణీని, జేరి • దత్తడిలఁ గాడఁ, జె

న్నంటి లంకరాయఁడేయ • నఱకి యన్ని నేలతే

డంటి యగ్గి నారసాన • నాచెనంటి నేయఁగాక.

211

టీ—అంటరానితేని=ముట్టుకొనవీలుగాని పృథువుగు నగ్నితో,

రాదంట=రాజులయందు నేర్పరియైన గామునియొక్క, అగ్గినారసా

నక=ఆగ్నేయాస్త్రముచే.

—• రా వ ణ మూ ర్చ •—

ఉ॥ రక్కసితేని నద్ది యెడఁ • గ్రన్ననఁ గాడఁగఁజేయ నంతటక

రక్కసిదం డ్లడల్ గనఁగ • రక్కసిరా నడగ ట్టనంగ, న

ట్లక్కడి తేరఁజొరె; నట • నాతని సాహిణీదంట తేరిసిం

డక్కడరం, దలంగ నిడ • డస్సినరక్కసితేరి యిట్లనెక॥

212

టీ— అద్ది=ఆయాగ్నేయాస్త్రము, నడగట్టు= నడచుకొండ

యోయనగా,

చ॥ ఎఱిగి, యెఱింగి నాదయిన • యెడైఅనెల్ల టిసీ! యిసీ! యనం

జేఱిగిఁచి తేరి సిందిదితి • సాహిణీ! యియ్యెడ నిన్నికేదియం,

దఱి గినఁ గల్పలగ్గెకద? • యంచేతఁ డయ్యలకన్నె తేనికిం

దరి గఁ,దడాల్న తే రడరఁ • దా చకని తార్చిన తేనిఁదాకిన॥213

టీ—నడైఱ=యొద్ద క్రిష్ణము, కల్పక=యొద్దమునందు, అఱి

గివక=(మరణించిన) పోయిన, లగ్గెకద=మీలేకద?, తార్పు+అని=దాకొ

ల్పముని.

సుగంధి॥ ఎన్నఁజేలనట్టి గట్టి • యేడ్తెటయ్యె నయ్యెడం
గ్రన్ననం గడానిచేయ • గల్గినట్టినారసా
లెన్నియేని లచ్చనన్న • యెక్కినట్టి తేరి,నిం
డ, నిలంగ నీకయేనె • డయ్య, రక్కసీఁ డహా॥ 214

టీ— ఏడ్తెట=యుద్ధము, కడాని...సాలు=బంగరు కాంతులను
బాణములు, లచ్చనన్న=రాముడు, డయ్య=అలయునట్లు
ఉ॥ ఏసిన నేలతోఁ డడరి • యేడ్తెట నగ్గిని దీటఁజేల్పరా
లేసి, నలంచి యన్ని; యతఁ • డెక్కినతేరిన సాహితీ నత
యేసినఁ డస్సెఁ జేల్తులల • యేలిక; యావట రక్కసీఁ డెదం
గాసి నలంగ నల్లజేడి • కాతఁ గడిందిగ నక్కలాచేఁగాఁ॥ 215

టీ— రక్కసీఁడెదఁ=రావణుడు మనస్సునందు, గాసిఁ=కలత
చేత, నల్లజేడి=రక్తవర్షము, నక్కలాచేఁగాఁ=జంబుకము లటువగా.
ఉ॥ చెన్నడంగంగఁ గీడిడెడి • చిన్నెల కెడ్డఁ దలంక కింతయే
జెన్నఁటి రక్కసీఁడడరి • చేయఁగ సాగె ననిం జెలంగఁగా;
నెన్నఁగ నెక్కటీఁ డయిన • యేలిక కిద్దియ చిన్నెకాక, తా
సన్నక సన్నజోరెడినె? • చచ్చిన నందెడికాక లగ్గహా?॥ 216

టీ— కీడిడెడిచిన్నెలకుఁ = అమంగళములైన గుఱుతులకు,
కిద్దియ=రావణునకుఁగనుపడు, నశుభచిహ్నమే, ఏలికకుఁ=రామునకు,
చిన్నెకాక=శుభ చిహ్నముకాక, లగ్గు=మేలు.

నీ॥ ఆదట నేలతోఁ • డడరి రక్కసితేని
చేదండల సరాల • జేర్చిచేర్చి,
యీదదిం డ్దేలిక • కెనయైన నార్యాల
దలకాయలన్నిట • దార్చితార్చి,
తెఱఁగంటి చాకత్తి • తెఱఁ గంటిన సరాల
నెల్లకీళ్లంజేర్చి • యేర్చియేర్చి,
తెల్లనిరాయని • తిగకంటి కెనయైన
త్తి చే నేక న్నఁ • గార్చికార్చి,

తే॥ యెక్కటీఁడనజెల్లిన • రక్కసీని
చె, న్నడంగంగ నెంతేని • జించిచించి

. కలఁచి కఱకై న నార్సాల • గఱకఱతెగ

నేనె దలకాయలంగేళ్ల • నెంచియెంచి

217

టీ—ఈదదిండ్లెక=సర్పరాజు, తెఱగంటిరాకత్తి=ఇంద్రునివజ్రముయొక్క, తెల్లనిరాయనితిగకంటికిఁ=తెల్లనిప్రభువగుశివునిమూడవ నేత్రమునకు.

క॥ తెగనేసినతలకాయ । తెగ, కై తెగ, లట్లెకల్లఁ దెలిసియతఁడ నెఁ

దెగజేయఁజాలకేగెన? తగలకయేగెన? సర్పాత్మతల్మన నకటా!! 218

టీ—కై తెగలు=చేతులగుంపులు, అట్లెకల్లఁ=వెనుకటివలె కలుగఁగా.

క॥ అరసికని తిరిగి, యఱనెల । సరాల రాకాసితలల • సందిళ్లజేతల్

కఱకఱ, నఱకినఁగనఁగన! నఱకినయెడఁదిరిగి కలిగెనలి నక్కరణి 219

టీ—అఱనెల..... సరాలఁ=అర్ధచంద్ర బాణాలచేత, కనగనఁ=చూడఁజూడఁగా.

క॥ ఆకరణిని దెగనేయఁగ । నాకై, తలకాయ లట్లె • యలరారంగా

నీకరణిజేరిగె దరిదండ్లాకలిగెడి చిట్టఁగాంచి • యడలందంగాఁ.

టీ—కై తలకాయలు=చేతులు, తలలు, అట్లె=ఆవిధముగ, జేరిగెఁ=కొంతనేవరిగె.

క॥ తెగినతలల్, తెగెడితలల్ । తెగిగ్రద్దలన్న నింగిదేల్ తలకాయల్

తగినట్ల కలిగెడితలల్ । జిగిఁగ్రాలెం గారడీనిచిట్టాటయనాఁ. 221

టీ—నింగిదేల్=ఆకాశమునఁదేలియాడు, చిట్టాటయనాఁ=చిత్రమగునాటయనఁగా.

క॥ తెగియెగిరెడి తలకాయ! తెగ, లేలిక నారసాలతెగ, లాగ్రద్దల్

తెగలెల్లఁ జేదలనెఱయందగి చీకటిచేతఁ జోయనాయని దాచెఁ.

టీ—చేదలఁ=ఆకాశమున, నెఱయఁ=వ్యాపింపఁగా, చీకటిచేతఁ=వానియొత్తిడిచేగలిగిన చీకటిని, చోయనాయనిఁ=ఛాయనాయకుని.

క॥ తెగనేసియేసి, తలకేళ్ళగ, జెడఁదంగాంచి, రాయఁడంతట నానఁ

జిగిదరిగియత్తటిని జేయఁగఁ దగినదికానరాకయట్టె, నిలంగఁ. 223

టీ—నానఁ=సిగ్గుచేత, జిగిదరిగి = కాంతిహీనమై, చేయగ... రాక=కర్తవ్యమెఱుంగఁజాలక, అట్టె=ఆశ్చర్యముతో, నిలంగఁ=నిలువఁగా

ఉ॥ రాయని, చెంతఁజేరి చిన • రక్కసిఁజేడనె, తేడ! చాల్లలల్
రాయనియంద, తాతతనఁగం,దగఁ గల్గినచాయ, నాదెసల్
రాయఁతిండి కల్గె,నది • రాకరక్కసిరాలఁ డన్న,నేల్
రాయల,డంచె,దాని జిగిఁగ్రాలెడి చిచ్చర నారసాననే. 224

టీ— రాయనిచెంతఁ=రామునిదగ్గర, చిన...డనె=చిన్నవాడగు
విభీషణుడు, చాల్ల...యంద=రావణునందె, తాత...చాయఁ = బ్ర
హ్మబుట్టిన ఒప్పునట్టి నాభిప్రదేశము, అదెసల్...కల్గెఁ=దిక్పతులయా
హారము (అవృతము) అదిరాలక=ఆయమృతముపోకుండ , రక్కసి =
రావణుడు.

అ॥ ఈకరణినడంచి • యేచి, తెల్లనిచాన
తేని,నింగి,రేయి • తేనినినిడి
లెక్కయిడిన నెన్ని • లెక్కయ్యె నన్నిసా
రట్లెతలలఁ గేళ్ళనడంచెనంత. 225

టీ— తెల్లని చానఁజేనిఁ = బ్రహ్మసంఖ్యననఁగా తొమ్మిదిని,
నింగిఁ=ఆకాశసంఖ్యననఁగాసున్నను, రేయిఁజేనిని=చంద్రునిసంఖ్యననఁగా
నొకటి (109) నూటతొమ్మిదిబాణములను.

క॥ జేతకైదండలచే, నటజేతతలచే రక్కసితగి • సత్తిని నేనెఁ
జేతకాని జిన్నరక్కసిఁజేతనం దనలాఁగెదిరి కెసఁగ ననె ననితాఁ॥

టీ— జేత...చే=రెండుచేతులచేత, అట...చేఁ=ఒకతలకాయ
చేత, సత్తిఁ=శక్తిచే చిన్ని...నని=విభీషణుడు తనమరణక్రమము
రామునకుఁ దెల్పెనని.

ఉ॥ ఏసిన రాచేదిట్ట తగ • నేచి, కలంచి యలంచెసత్తిఃరా
కాసినలంగియైన జతకై గట్టకైన సరాలనేయఁగా
డాసినఁగాంచి, సాహిణి దాల్చినడంచే కిదేల! తేడ! నిం
దాసిన దాక నిల్చితనఁ, • దాటకఁ జెండినరాయఁ డంతటఁ. 227

టీ— రాచేదిట్ట=రాముడు, ఏచి=విజృంభించి, సాహిణిఁ=సూతుని.

ఉత్సాహ॥ తాతచి తెసంగ నేర్చి, • తాకగా నెది ర్నిగా
చేతఁ గాంచి, యేయనద్ది • చెచ్చెరఁ జేని యెందఁజే
జేత సాకిరితెగ కెనగఁ • జెలఁగి లంకరాయనిం
గాతనేసి నీటనాని • కలసె దటకసాననే. 228

కీ॥ తాతచిల్కు=బ్రహ్మశ్రుము, ఎదిరి +నిగాచేతన్=విరోధి
రావణుని లక్ష్యవృష్టితో, చేతసానిరి=కర్మసాతు (సూర్యుల)లయొక్క-
తెగకున్=గుంపునరు, ఎవగన్=సమానముగా, లగకరాయనిన్=లగకా
పతిని (రావణుని) గాత=ఘాతుకత్వము చేసి=చేంపి, నీటన్=నీళ్లయందు
ఆని=తృప్తిగా మునిగి, తటకసాననే=అగబులపొదియందే, కలసెన్=
అశ్రుములజేరెను.

క॥ ఆడిరి జేజేక్కిల్లం॥ ట్లాడిరి, తేడంచేదగిన • యతఁడని, జేడదా
ర్గిదేరిచె నంగదలని నా, దేరిచెలంగ నిడిరినన లలజేజేల్. 229

టీ—జేజేక్కిల్లంట్లు=దేవతాస్త్రీలు, ఆడిరి=నాట్యముచేసిరి, జేడ
దార్లు=ఋషులు, ఆడిరి=పల్కిరి, అంగదలు=కష్టములు, ఈదేరిచెన్=
తొలగించెను, నాడు=రావణసంహార దినమున, జేజేలు=దేవతలు,
ఏరి=చెట్లనుండియేరి, ననలు=పూలు.

చ॥ అనిదెగినట్టి చేల్లలల • యాతని నాతనికంటె జిన్నతం
డనిచిన నాగనట్టి నెరయంగదఁ దగ్గరజేరి, యన్న!నే
యనినటె చేయకిట్లడఁగ • నయ్యెనె? యియ్యెడ నక్కటక్కటా!
యనితెగయేడ్చె నన్నదరి • నాతనిచేడియ లండు నెంతయేన్. 230

టీ—అనిన్=ఋద్ధమందు, తెగి...తనిన్=చచ్చినపంక్తిశిరుడైన
రావణుని, ఆత...తండు=వానికంటెజిన్న వాడైనవిభీషణుడు, అనిచినన్
=అడంచుకొన్నను, ఆతనిచేడియలండన్ =, వానిభార్యలగు మందోదరి
మొదలైనవారిచెంత.

క॥ ఏడిచిన నంతనెచ్చెలి • జేడియలం గనికరానఁ జెన్నారంగాన్
తేడలరదేర్చి, రక్కసి!తేడల జేజేలతెంకి • రెచ్చిలజేరన్. 231

టీ—తేడు=రాముడు, నెచ్చెలిన్=స్నేహితుఁడుగువిభీషణుని,
చేడియలన్=రావణుకాంతలను, జేజేలతెంకి = స్వర్గము, రెచ్చిలన్ =
హాచ్ఛేగ.

మ॥ చెలిచేజేయ్యన నగ్గిచేత లలరంజేయించి, లచ్చేన్న!; నె
చ్చెలివండంజేని లంక, కాతనిని తేన్ • జెన్నారంగాజేసి, రా,
చెలిదేటం, దనరారంసం చేనిచినం • జేజేలకంట్లండరా
జెలియల్చక్కనియయ్య, లచ్చన చేనెంజెన్నైన యాలంకకై. 232

టీ—చెలిచేక=(రాముడు) స్నేహితుడైన విభీషణుచేత, లంకకుక=లంకానగరమునకు, నెచ్చెలిదండక=స్నేహితుడంటనేగి, ఆత... జేసి=వానిని ప్రభువును జేసి, రా=రమ్ము, చెలి...యయ్య=రమణీయము ధుడగు, లచ్చెర=లక్ష్మణుడు, చేనెక=వెల్లెను.

శా|| ఆలచ్చెన్ను యి టేగి యేళ్లగల నీరానాడె తేజేసి, కయ్యాళం జెన్నుటినట్టి లంక గయిసేయంజేసి, యద్దాలచే గాగ్గిలంగల్గేర సజ్జె గల్గిరతనాల్ • గద్దెం జెలిం జేర్చి, జేజే, లగ్గించేగ నేళ్ళనీ ర్జిలికి రాచిన్నెల్ జిగిం జెల్లగాక. 283

టీ—కయ్యా...లంకక=యుద్ధములచేత నందముజెడిన లంకను, సజ్జెక=మేడయందు, కల్గి...జేర్చి=రత్నాలగద్దెమీద స్నేహితుని జేర్చి, చిన్నెలు=చిహ్నాలు.

క|| రాచనెటిచే గడానినె | తాచేక్కనితే: కడరంగరహిగట్టియటక రాచనెలకత కెనగ నేలీచేక్కనియిల, ననియతడేలిక జేసెక. 284

టీ—రాచనెటిచేక=రాజధర్మముననుసరించి, కడాని...గట్టి=మొగమునబంగారురేకుగట్టి, రాచనెలకతకుక=రాజచంద్రుని(రాముని) కధకు జతగా.

ఉ|| చేసిన సంతసానం జేని • చీరంగడాని జేరిని జేక్కగా నేసిన చేలం, జిగిని • నిండినరాలగులం గడిందితేం దాసి, నలంగినట్టిడిని • దాచితి కాచితటం చేడంగ, రాకాసి, నడాన నంటి యిల • కన్నియతే డలచేలల న్నుగల్. 285

టీ—(లక్ష్మణుండు) చేసినక=(విభీషణుని) రాజుగాజేసినతోడ నే, చీనక=చీనాదేశమున, దాచితి=దాచినాడవు; కాచితి=రంక్షించినాడవు, ఇల...తేడు=రాముడు, అల...నగల్=ఆవిభీషణుడిచ్చిన బట్టలునగలు, నడాననంటి=మధ్యను జేతితోముట్టుకొని;

శా|| జేజేరాయనితేరి సాహిణికి జేరెం, జేర్చి యంచంగ నా జేజేటంకికి నేగ నాతడెట గా • జేజేలతేడంత, నా జేజేదాయలతేని గాంచి చెలి! రా • సింగారి నీనేలకై తేజేయంగదె యన్న నాతడెదనెంతే సంతసానం జేనెక. 286

టీ—(ఆనగలను, బట్టలను) జేజే...ణికిక=ఇంద్రిసారధిమాతలి కి, చేర్చి=ఇచ్చి, అంచంగక=పంపగా, ఆతడు=మాతలి, జేజేటంకిక

స్వర్గమునకు, ఇటన్=ఇక్కడ, రాజేజేలతేడు=రాజేంద్రుడగు రాముడు, చెలి!=స్నేహితుడు! రాసింగాన్=రాజకాంతయగు సీతను, ఈ నేలకై=ఈ సమరభూమికి.

—* విధి పడుడు సీతనుదోడి తెచ్చుట. *—

చ॥ చేని, యలకన్నెగాంచి నెటి • సాగిలి యన్న యడంగినట్టి లాఁ
గని, తనచేడియల్ తనర • నచ్చెలియం గయినేయ నంతటం
దనియఁగఁ జీరలన్ నగలః • దా నిడి చేక్కనియందలాననే
తనరఁగఁజేర్చి రాచేనెల • దగ్గరజేరిచె నెల్ల రెన్నఁగాన్. 237

టీ—చేని=విధిపడుడువెల్లి, ఇలకన్నెన్=భూమికన్యాయైనసీతను, అందలానన్=మేనాయందు, చేర్చి=యుంచి, రాచే...జేర్చెన్=రాముని కడజేర్చెను.

—* సీత యగ్నింజేరి శుద్ధురాలగుట. *—

ఉ॥ చేరిచి నంత రాచేనెల • సిగ్గిలి తన్నడఁ గన్న సి గ్గెదం
జేరి, చిరా కెసంగఁ గనఁ • జేయఁగఁ జేడియఁ గాంచికల్కి! ని
న్నేరిచినట్టి చెన్నఁటిని • నేడ్చెట దంటతనాన నెంతయే
నారిచినాడ, రాచేనెటి • నాటడి జెందఁగ నీక నీయెడన్. 238

టీ—సిల్లు=కష్టము, నిన్నే.....చెన్నఁటిన్=నిన్ను బాధించిన రావణుని, రాచేనెటిన్=రాజధర్మమును, ఆరడి=వీటిబోనీక, ఆరచి నాడన్=చేంపితి.

ఉ॥ కాన, నెలంత! యిచ్చే యెటఁ • గల్గిన నచ్చేటి కేగఁ జెల్లనం
గా, ననె సీత, రాచేనెల! • గట్టిగ నిన్నెద నచ్చితింక నీ
కైన నెలంత నేసేచేటి • కైన నటంగినఁ జెల్లటయ్య? యా
కానన డించియేగినది • గాక, యిటాడఁగఁ జెల్లెనే కటా! 239

టీ—నెలంత=ఓకాంత! నచ్చితి=నమ్మితి, చెల్లెనే?=తగియుండెనా?

ఉ॥ ఈరికి సందియా లెడద • నీయెడ నాటిన నగ్గిజేరెదం,
చేరికినైన జోలియెద • నేర్చఁగ నాడిన నన్నయాన, నే
ల్లారికి నింత దగ్గరఁగ • లచ్చన యగ్ని రగిల్చు, సీతనే
ల్లారికి నగ్ని కట్టెఱుగి • తానట నగ్నిని జేరె జేరినన్. 240

టీ—ఈరికి=మీకు, (ఈరు శబ్దముయొక్క షష్ఠీవిభక్తి-ఈరికి) (సందేహ శబ్దభవము సందియము) దానిబహువచన రూపము, సంది

యాఁ=సం దేహములు, అన్నయానఁ=రామాజ్ఞను, నేల్లారికిఁ=భూ
భృత్తునకు=రామునీకి; అగ్గిని=అగ్నియందు, చేరెఁ=చొచ్చెను.

ఆ॥ గాలినేస్తీ సీత • గతీత తనానికిఁ
జేల్లజేంకి యట్టె • చేల్లనయ్యె,
నేలకన్నె యెట్టె • తాలనడాని క
డాని జిగిసలాక • గానె చెలఁగె.

241

టీ—గాలినేస్తీ=వాయుసఖుఁడగు నగ్ని, సీతగతీతతనానికిఁ=
సీతపాతివ్రత్యమునకు, నేల.....చెలఁగెఁ=సీత కెంపులనడిమి బంగారు
సలాకవలె ప్రకాశించెను.

క॥ అయ్యెడ దచ్చికడలరేం । డ్రేయ్యెడ, దెల్పిజేతరాగ • నెల్లజేగాలఁ
జేయ్యనజేసియడంచెడి । జయ్యల్ రానై రి నేల • జయ్యకడ కచ. 242

టీ—అయ్యెడఁ=ఆసీత పరిశుద్ధురాలైన సమయమున, ఎల్ల...
జయ్యల్=చమస్తలోకములను పుట్టించి గిట్టించు బ్రహ్మరుద్రులు,
దచ్చికడలతేండు = అష్టదిక్పాలకులు, తెల్పి=కొల్పి, నేల జయ్య=
భూభతఁ రాముఁడు.

క॥ ఏతెంచి యీకరణి నిలరాతెఱగంట్లతెగజయ్య • రహిఁగనిజేజే
చేతకయి కలిగి చొల్లలలాతనిఁ గడ తేర్చినట్టి • డా!యనియెంతేఁ.

టీ—(బ్రహ్మరుద్రులు) ఏతెంచి=వచ్చి, ఇల...జయ్య=రాజేం
దు, జేజేచేతకయి=దేవకార్యమునకయి, చొల్ల...డా!= రావణునిసేం
సినవాఁడా!

క॥ నెటిచేతనెన్ని తేఁడా! తెఱగంట్లంగాయఁగల్గితిరిగద, యీరల్
కటిజేజేకాదా? సిరిగతీతయకాసీత? యింక • గలఁగెడిదేలా? 244

టీ—ఈరల్=మీరు. కటిజేజేకాదా=విష్ణువుకాదా? సీత, సిరిగ
తీతయకాదా?=క్షీకదా?

క॥ అనిగతీతల తలకట్టెతనలని యీనేలకన్నె • దగనెల్లజేగాల్

దనియింఁదేగలసిచేనగదె । నెన రా రంగ నేలదగిన • నేల కలరంగఁ. 245

టీ—గతీత...రిన = ఎత్తికొనిపోవణియై యుప్పిన, ఏలదగిన
నేలకుఁ=అయోధ్యకు.

స్త్రీ! అని, తెలుగుగట్లతేంద్రుడిగిన తేడంత
 నా నేలకన్నె చేయంతితిగిచి
 జేంటజేరిచి తనకంటెజిన్నాతని
 దరిజేర్చి, యార్కి నిదారకన్న
 యాతని, దాతక • న్నాతని, గాలిక
 న్నాతని, నగ్గిక • న్నాతని, నల
 రాకాసిగాయని • రాణదలిచేకంగ
 హత్తి ననలసన్న • యందలానః
 తే! జేరిబంకికి జేననెంచి • దారిజేట్ల
 గట్ల, గానల, జేడదారి • గటితల తెగఁ
 గాంచియేగెడి తేడిదన • గటితకడలి
 నీటినానిన జేడద రి • నెలతగనగ.

246

టీ—తెలు...తేందు=బ్రహ్మరుద్రాదులు, తేడు=రాముడు
 నేలకన్నె=సీత, తన...న్నాతని=లక్ష్మణుని, ఆర్కి=సుగ్రీవుని, తార...
 తనిక=అంగదుని, తాత...తనిక=జాంబవంతుని, గాలి...తనిక=హను
 మంతుని, అగ్ని...తనిక=నీలుని, అలరాకాసిగాయనిక=రాక్షసరాజ
 గువిభీషణుని, హత్తి=కలిసి, తనగటిత=తనభార్యసీత, కడలి...నెలతక=

ఉ|| ఏగంగ నెంచినట్టితటి • నిట్లనెనేలిక, యంతి! లంక కే
 నేగంగనెంచయక్కడలి • నెక్కటిగట్టితటం చేటాడరా
 దాగంగజెల్లదేల!యన • నచ్చెలితే డలనీటితిట్టనాఁ

డాగంగజేసి త్రాగెనన, • నాతనినత్తిని నెన్నరానిదే? 247

టీ—ఏలిక=రాముడు, ఇంతి!=ఓసీత!, లంక...టంచుక=లంకకే
 గదలచి సముద్రమునకు గట్టగట్టితని, ఆగంగజెల్లు=చెప్పుకుండనూరుకొన
 దగును, అచ్చెలి...త్రాగె=లోపాముద్ర పెనిమిటి సముద్రము నాఛాం
 తిజేసెను.

చ|| అనియతఁ డంచేసీతచేని • యక్కడ నజ్జేడదారి చేడియం
 గని యిలతాక సాగిలి తంగంగ నెలుగి, యడింగి ల గ్గటం
 దనియంగ నంత నగ్గటిత • త, న్నెటిచేక్కంగ నెంచి యంచేగఁ
 జేని యిలతేనినిం గలయఁ • జేయనఁ దారట సాగియేగంగక. 248

టీ—అష్టేడదారిచేడియన్ = ఆయగ ప్ర్యముసిపత్నిని, సాగిలి= పాదములబడి, ఎఱంగి=నమస్కరించి, తారు=ఆసీతారామలక్ష్మణాదులు.

తే॥ గాలికందంత తేడంచే • గానటింగి

• నందినానగరం గైక • కందలరంగ

గాంచి యేతెంచె నీయన్న • గారటన్న

జోలగా, నాతఁ డెదనింత • సంతసిల్లి.

టీ—గాలికందు=హనుమంతుండు, నందినానగరన్=నందిగ్రామ మనుపల్లె యందు, కైకకందు=భరతుండు, నీయన్నగారు=మీయన్న రాములు,

శా॥ చెన్నార, న్నగరెల్ల సంతనగఁ గై • నేయించి తేర్లజేగా

జేన్నింగ ట్లల నల్కత ల్కడక నం • చంతంతరా సత్తినిం

గన్నాతం డెనలేనితేజేడరరా • గా, జేంటఁ దేరెక్కి త

న్కన్నం జిన్నతఁ డెంతయేని సిరిరా • గా, నెక్కిరాహత్తినిన్. 250

టీ—నగరెల్ల...నేయించి= అయోధ్యనలంకరించి, తేర్లన్= రథములందు, జేన్నిం...రాన్=బ్రాహ్మణులు నాల్గువేదములుపఠింపుచు బ్రక్కలరాగా, సత్తి...తండు=శక్తినిగన్న వసిష్ఠుండు, తన్కన్నంజిన్నఁ తండు=తనకంటె చిన్న వాడైన శత్రుఘ్నుండు, రాహత్తినిన్=రాజెక్కె డివనుగను.

ఉ॥ హత్తినినెక్కి దండలెగ • లండలరా, జేని యన్న నిచ్చే, రే

కెత్తఁగఁ గాంచి హత్తిఁడిగి • హెచ్చియెఱంగ, నెఱంగెఁ జిన్నతం,

డత్తటిరాచేదిట్ట నెన • రారంగ నిద్దఱనెత్తె; నాదటన్

సత్తినిగన్నయాతనికె • జేక్కఁనెఱంగిరి సీత, రానెలల్. 251

టీ—అన్నన్ = జ్యేష్ఠుడైన రాముని, హెచ్చియెఱంగన్=(భరతుం డు) అతిశయించి నమస్కరింఁగా, చిన్నతండు= చిన్న వాడయిన శత్రుఘ్నుండు, ఎఱంగెన్=నమస్కరించును, సీత, రానెలల్=సీతారామలక్ష్మణులు, సత్తి...నికెన్=వసిష్ఠునకు, ఎఱంగిరి=నమస్కరించిరి.

తే॥ కైకకందంతఁ దనయన్న • గారిల, గ్గ

డింగి, యాయన తన లగ్గ • డింగిన సని,

అన్నఁజిన్నల సత్తిని • గన్నయతని

నెన్నఁదనహత్తి నెక్కించి • యేగనగర.

టీ—లగ్గు+అడింగి=తేమమడిగి, ఆయన=ఆరాముడు, అని = పలికి, అన్న=రాముని, చిన్నల=లక్ష్మణుని, శత్రుఘ్నుని, సత్తి... తని=వసిష్ఠుని, నగర=పట్టణమునందు.

ఉ॥ తిన్నని జాతితాల్మగలఁ • దీర్చి, సరాలఁ గదించి కీడ్డక.
సన్నని చీరఁగట్టి, జిగిఁజేల్లెడి రిక్కలతైఁకదాల్చి, కం
తన్నని యెన్నఁగాఁదగిన • యట్టి నెలంతలదంట సేరె నా
కన్ననిలఁ గలారె నెఱి • గన్నియలం చేలతేనిఁ గాంచఁగాక. 253
టీ—రిక్కలతైఁక=చుక్కలతైఁక, కంతు+అన్ను+అని=చున్నుఁ

భార్యరతియని,

ఉ॥ కాళ్లఁగడాని యందెల జేఁగాజిగి గాగర నాఁగి తేఁగి హె
చ్చెల్లఁగఁ జిట్టచాయలిడి • చేదడి యార్చెడి నెల్లచీకటిం
జేల్లఁగనెట్ట, సజ్జేకడఁ • జేక్కఁగ నిల్చెనెలంత, తేని రా
ణిల్లఁగనంగ రాచసిరి • నేటిల నిట్టిట, నిల్చెనా? యనక. 254

టీ—కడానియందెల=బంగారందెల, గాగర=లంగా, చిట్ట=చిత్ర
మైన, నెల్లచీకటిక=వెండుకలచీకటిని, సజ్జే=మేడ, రాచసిరి = రాజ్య
లక్ష్మి.

సీ॥ ఇతఁడటే? రాకాసి • యేలికఁజెండాడి

రాకల్కి నెనసిన • రాచదిట్ట

ఇతఁడటే? తనయన్న • నిలకన్నియందెల్చి

కృచ్చందనిల్చిన • కడిదిజెట్టి

ఇతఁడటే? లెంకచే • నిలకన్నె నరయించి

కని, తేనికెఱిగించే • గన్నదిట్ట

ఇతఁడటే? తనయన్న • యెగ్గాడి రాతేని

కడఁజేరినట్టి రాకాసిజెట్టి

తే॥ అని కలికి సీతతేని, లచ్చన్న, నార్కి,

లంక రాయని నెంచి నెలంతలెల్ల

ననలఁజిల్కిరి సజ్జేలం • వనగ నిచ్చి

తేనికీరితి రేయండ • లీసినట్ల.

టీ—సీతతేని=రాముని, లచ్చన్న=లక్ష్మణుని, అర్కి=సు
గ్రీవుని, లంకరాయని=విభీషణుని, ఎంచి=ప్రశంసించి, తేని=రాముని

యొక్క, కీరితి=కీర్తి, సజ్జెలం=మేడలందు, నెలంతలు=స్త్రీలు, నవలక్ష=పువ్వులను, చిల్కి=చిమ్మివెచిరి లేచేల్లిరి.

ఉత్పాహ|| గాచేదారి నిట్లతింగి • గాచేతెంకి గాంచి యా

రాచేహత్తి, హత్తిడిగి • రహినిజేరి తెంకిని,

న్దాచినట్టితల్లికెఱంగి • కడఁక జిన్న లెఱంగు గై

సాచియెత్తి, ల గ్గడింగె • సారెసారె కావటణ|| 256

టీ—రాచేదారి = రాజమార్గము, రాచే తెంకి = రాజగృహము, రాచేహత్తి=రాజ కుంజరుఁడు, లగ్గు=మేలు.

ఆ|| సీత యత్తలకడఁ • జేరిజేజేలఁ, జే

యంగు దారెదల నెసంగుజేలంగి

రంత సంతసాన • నాకె చెల్లెండ్రొంద

తెఱంగు లగ్గడింగె • నెత్తికేల|| 257

టీ—అత్తలకడణ=కౌసల్యా సుమిత్రా కైకలదగ్గర, జేజేలణ=నమస్కారములను ఆకె=ఆసీత యొక్క, చెల్లెండ్రొందలు=ఊర్మిళా, నూందవీ, శుశ్రూషకీర్తులందలు.

—* శ్రీరాముఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడగుట. *—

సీ|| అంతట నేలతే • డల, సత్తిగన్నట్టి

నేలజేజేయాన • నీళ్లతిట్ట

లందలి, జేక్కఱ • లందలి నీటిని

దేజేసి నల్ నీళ్ల • తిట్టల నడి

నేలంగల్గిన తేండ్ల • నేలజేజేదండ్ల

జేడదారి దంటల • నడరఁ జేర్చి,

నాగటి చాల్చున్న • నాతి, తాఁదగఁజేరి

లెప్పతగ్గని నాట • లెస్సయయ్య

తే|| లానఁ జేడలసడల్చి, నీ • రాడి, చీని

చేలలణ రతనాల సంతల నగలఁ

దాల్చి తానెలనాగ, గంధాలలంది

కడఁకసిరిగటిజేజేల • కరణినిల్చి.

258

టీ—నేలతేఁడు=రాముఁడు, సత్తి...యానణ=వసిష్ఠుని యాజ్ఞను, జేక్కఱలు=నదులు, నాగ...నాతి=సీత.

చ॥ నెఱసటి గద్దె డాకడన • నెల్లదంటనెలంగనిల్చి, జ
క్కటతెగనీటినింజలికి • కల్కేకడాని కడిందిత్రాటి ని
ద్దటకంట జేన్నిగట్లడర • దంటతనాన నెసంగఁ గట్ట, న
క్కటఁగని నేలకన్నె కెనఁగాఁ గయిదండలనేలఁ దాలిచెన్. 259

టీ—నెఱసరిగద్దెన్=సింహాసనమందు, డాకడన్=వామభాగము
న, కడాని...త్రాటినిన్=బంగారు పట్టలను, కైదండలన్=బాహుదండ
ములందు నేలన్=భూమిని, తాలిచెన్=ధరించెను.

ఉ॥ చేలల దండల న్నుగల • జిడ్డిడఁజేలిన యాలసిచ్చి, జే
జేల కడింది తిండికెన • జేయఁగఁజేలిన తిండి నేలజే
జేల కడింగి నట్లయిడి • చెచ్చెరనట్టిరి కెల్లతెన్న జే
జేలకడంకనిచ్చె, నిల • చేడియ గాదిలికన్న తేడహః! 260

టీ—చేలలన్=వస్త్రములను, జిడ్డిడఁ.....యాలన్=పాలిచ్చు
గోవులను, జేజే.....తిండికిన్=అమృతమునకు, నేలజేజేలు=భూసురు
లు, ఇల.....తేడు=భూమికన్యాభతన్.

ఉ॥ రక్కసితేని కార్కికిని • రాణఁదలిచేన్ గడానిచేలలం
జేక్కని దండల న్నుగల • సంతనగానిడి, నింక నట్టిరై
చిక్కినయట్టిరిం గడకఁ • జేరఁగదీసి కడానిచేలలం
జేక్కనిదండలిచ్చి నెఱి • సాగఁగ నంచేగనేగి, రయ్యెడన్ 261

టీ—రక్కసితేనికిన్=విభీషణునకు, ఆర్కికిన్=సుగ్రీవునకున్,
కడానిచేలలన్=బంగారు బట్టలను, అట్టిరు=అటువంటివారు, చిక్కిన
యట్టిరిన్=మిగిలినవారిని.

నీ॥ తలయెత్తుఁగాలేక • తలఁకి నీటండాగ

వైనట్టి నలదాసఁ • రీని దెగడి

నెఱసరికిం జేంకి • నీరేయడం గాటి

చెడి హత్తిరాయల • చెడ్డనెంచి

నెఱకలంతటఁగల్గి • నెఱిదెలతెలచేన్న

యేదేటికనిచాల • నీరడించి

కనలేక, చేనలేక • కైసిరియాలేక

నేలదాల్చినతేని • నెఱిని దెగడి

చే॥ చదలి చేనలేక నిల్చిన • గట్లనెంచి

దిట్టయై నెఱసరియయి • తేజేడగఁగ

కైసిరింగల్లి, నడయాడఁ • గల్గినట్టి

తనకయిం జేర సిలయేలె • దనర జియ్య.

262

టీ—నలదాసరినిక=శాబేలును, (అదికూర్మమును) నెఱసరిక=సింహమునకు, హత్తిరాయల = గజరాజులయొక్క, (అష్టదిగ్గజములయొక్క) నెఱకలు=వెంగుకలు, ఏడు=తెల్లనిపంది (శ్వేతవరాహము) నేలదాల్చినతేనిక=భూమిధరించినవానిని (అదిశేషుని) గట్లక=కులగిరులను, దిట్ట=ధీసుడు, నెఱసరి=కూరు మ, జియ్య=ప్రభువగు రాముడు.

క॥ సిరిచే, జేక్కనినెఱకై । సిరిచే, జేతలేనికచే • సిరిచే, రేరా

సిరిజే: జేరచెడి కీరితి । సిరిచే, దాశరథి నేల • చేడియ నేలెక. 263

టీ—సిరి=సంపద, రచేసిరి=రాజసంపద, నేలచేడియ=భూమి.

చ॥ సిరిదెఱగంటితేని దెఱ • జెల్లగ గాలికి గల్గినట్టి, డా

సిరికెనగాఁగ డాకడన • సీత తనచేఁగ, నీటిరాదెసక

సిరిదెగడంగ నెల్లికయిచే నిల లచ్చన, యెల్లరండఁ గై

సిరి నెలగంగఁ గ్రాల, నిల • చేడియఁ జేడగ నేలె తేడహః! 264

టీ—తెఱఁ...దెసక=పూర్వదిశను, గాలిఁ...నట్టిడు=హనుమంతుడు, డాకడన=వామభాగమున, సీత=జానకి, నీటిరాదెసక = పశ్చిమమున, నెల్లికయిచేక=చత్రహస్తముతో, గొడుగుబట్టినవాడై, లచ్చన=లక్ష్మణుడు, ఎల్లలు=అందలు, (భరతశత్రుఘ్నులు, మొ॥) క్రాలక=ప్రకాశింపఁగా, తేడు=రాముడు, ఇలచేడియక=భూమిని, చేడగక=భార్యగా, ఏలెక=సాలించెను.

చ॥ నెఱినడ లేళ్లయంద, కఱ • నెల్లల కీల్జడలంద, యాగడా

లెఱవిఁదినంగలారియెడ • నెద్దడి యెద్దడియంద, కల్కలా

గఱితల యెద్దలంద, కనఁగాఁదగఁ గీరితి కల్కి నంతట

న్నెఱయఁగఁజేసి, యక్కటిక • నిండఁగ రానెల నేల నేలె దాక.

టీ—నెఱినడ=సంకరనడక, కఱ=కల్పు, ఆగడాలు=ఆగడములు, ఎఱ...యెడక = మాంసభక్షులునైన రాక్షసులందును, ఎద్దడి=దరిద్రము, ఎద్దడియంద=దరిద్రముననే (లేమిలేమియందే యున్నదనఁగ దరిద్రములేక భాగ్యమెకలదనుట) కల్కలు=కలకలు, గఱిత.....లంద=

అడువాడవ నన్నులందె, తగిన్=బప్పునట్లు, కీరితికల్కిన్=కీర్తికాంతను,
నెలయంగన్=వ్యాపింపఁగా.

క॥ ఈకరణినెల్లతెన్నఁగి రాకన్నా కెల్లకడల • రహిగెల్పియటన్
డీకడనఁజేసి జేన్నా | లేకడఁ దనయాన లడర • నేలెన్ నేలన్. 266

టీ—రాకన్నాకు=రాజశ్రేష్ఠుఁడు, కడలన్=దిక్కులను, జేన్నా
లు=యజ్ఞములు, ఆనల్=ఆజ్ఞలు, నేలన్=భూమిని, ఏలెన్=పాలించెను.

—* రాముఁడు హనుమంతునకుఁ దనతత్వముదెల్పుట. *—

చ॥ తనచెలిదంటకై కడలి • దాటి కడిందిగఁ గన్గిజెందె నీ
యన చెలియైన సం, తయిన • నారయ నందక నన్న, తెల్పె, నం,
చేని తెలి చేనతేనిసిరి • నందెడి క్రచ్చేడి; యాంజనేయ! నే
నని తెలియంగదయ్య తిగ • యయ్యలకాదరిజియ్యనం చెదన్. 267

టీ—(రాముఁడు)తనచెలిదంటకై=తనరమణీమణిసీతకొఱకు, ఈయ
న=ఈహనుమంతుడు, చెలియైన=భార్యయైన, సంతయిన=సంతానమైనను,
అందక=పొందక, నన్న=నన్నె, తెల్పెన్=కొల్పెను; అంచు+అని=అనుకొ
ని, తెలి...సిరిన్=భవిష్యత్ బ్రహ్మధిపత్య సంపదను, అందెడి, క్రచ్చే=
కోరిక, ఇడి=ఇచ్చి, తిగః...జెయ్యన్=మూడుమూర్తులపై వాడనగుపరబ్ర
హ్మమును, ఎదన్=హృదయమున, నేనని...దయ్య=నేనని తెలియుము.

నీ॥ నా నీడ యనియెడి • నాగటిచేల్కల్కి

నిడఁ జెఱ నే ననియెడి చెనంటి

చేల్తలలగయాళి, • చేయ్యన నడ్డి నీ

యెదయయ్యగారిచే • నెఱిగి యార్కి

జొనైన దారికలాన, నిల్లా ల్పత

నెడి కడలిందాటి • నెఱిని లంక

యనియెడికాల్పేయి • నలరఁగల్గినదాని

జేరి నేననియెడి • చెడ్డరక్క

తే॥ నీని తలల్లెఁజెండాడి • నీతనీడఁ

జేర్చినాయంద యేరికి • నేర్చరాని

జెట్టినెన నేజేరితి • జెడనిటెంకి

ననియెఱింగెద రెల్కుఁగలట్టి • రెదల.

టీ—ఎఱ్ఱగలట్టిరు=ఎఱ్ఱకగలవారనఁగా, దమను దా.మెఱింగి
నవారు, నేఁఅనియెడి=అహంకారమనెడు, చెనంటి...యాళి=వరుసతల
లచెడుర వణుడు, నా=రాముఁడనైననా యొక్క, నీడ...కల్కిఁ=
నాఛాయయైన సీతను, అసగా నాప్రకృతి కాంతను, చెఱఁ=చెఱసాల
యందు, ఇడఁ=పెట్టగా, అద్ది=ఆపెట్టుటను=నీ...నెఱిఁగి=నీహృదయగు
రుబోధచేదెలిసికొని, ఆర్కి...కలాసఁ=సుగ్రీవుఁడనెడి నౌకామార్గ
మున, ఇల్లా...దాటి=కుటుంబసముద్రము దాటి, లంక...దానిజేరి=
లంకాపట్టణశరీరముజేరి, నేనని...చెండాడి=అహంకార రావణునిజేంపి,
సీతనీడఁ=సీతయను (నాప్రకృతిని,) ఛాయను, నాయంద=నాయందె,
చేర్చి=ఉంచి, ఏరికి నేఁ=ఇట్టివాఁడనని యెవరికి దెలియఁబడనినేను, చెడ
నిఁకొంకిఁ=చెడనిపరబ్రహ్మస్థానమును, చేరితిఁ=చేరినానని, ఎదలఁ=మన
స్సులందు, అని యెఱింగెదరు=అని తెలిసికొందురు.

క॥ కలకలఁక నేల?కందా! యలతిగజేజేలకంద • నట్టిదయిన “త”
శ్కలరంగ“నేన”యనియెడఁదెలియఁగదయ్యయని లెంకఁదేరిచెనచ్చఁ

టీ—కందా=బిడ్డా!, అల...యిన = మూఁడుమూర్తులకుజిక్కని
తళ్ళు=వెలుగు, నేన=రాముఁడనైననేనే, లెంకఁ=భటుని, తేరిచెఁ.

క॥ ఈకరణిదెలియనాడిన । నాకడ గేసరికిఁగల్గినట్టిడలరి తా

నాకడిదిరాయఁడనియెడ । దాకంఁగాఁదెలిసి హాయిఁదసరం గాంచెఁ

టీ—కేసరికిఁగల్గినట్టిడు=(హనుమంతుఁడు) ఆంజనేయులు, తానా
...దెలిసి=తానాపరవస్తువయిన రాముఁడనేనని, హాయి...గాంచెఁ=సం
తసించెను.

క॥ అనిదిండిజేడలదారి యి'టని తెలియంజేయజేక్కనాఁలించి రహిం

దనిసి, తగసంతసిల్లెం । గణంకఁ గాల్పిండ్లటెంకి • గలిగి నతఁ డెదఁ.

టీ—అని...దారి = కలహాశనముని (నారదుఁడు) గాల్పిండ్ల...
నతఁడెదఁ=వల్మీకభవుఁడగు వాల్మీకిమనమున, సంతసిల్లెఁ=సంతోషిం
చెను.

—* ఫలశ్రుతి *—

క॥ ఈకతనాడినజేసిన । నేకడనాఁలించినఁ రహిని, లగ్గిడెడిఁ

డీకలర నేలకన్నియ । రా, కలకలఁదీర్చిచేర • రాదీసితగఁ. 272

టీ—ఈకతఁ=రామాయణమును, ఆడినఁ=చేదివిన, చేసిన =

గ్రంథరచనగావించిన, ఆలించినక=వినిన, నేలకన్నియరా=భూకన్యాభ
ర్త.రాముడు, లగ్నక=మేలును, ఇడెడిక=ఇచ్చెడిని.

క॥ ఆలించేక లగ్నీయని । తేలికతెల్లనెడ రిద్ది • తెలియక యేరేక
దేలికగ నేలకన్నియ । యేలిక నన్నట్టిరంద • రే! లగ్నెంతేక. 273
టీ—ఆలించేక=సరిగావినక, ఏరేక=ఎవరైనను, తేలికతెల్లు+ఆ
నెడరు=తేలికయైన తెనుగుమాట తేలికనియందును.

—• వి జ్ఞా ప న ము •—

క॥ చేతనయినట్ల యల్లితి । నీతటి నెఱ, నెన్నక కనరే! కయిరాయల్
కైతల నల్లిన నెఱకయి । తాతలదారి నిలకన్నె • దారి నెఱిఁతక. 274
టీ—కయిర'యల్=కవిశ్రేష్ఠులు, కైతల.....దారిక=కవిత్వ
ముచెప్పిన కవిబ్రహ్మల మాగకమున, ఇల.....కతక=ర'మునికథను
నెఱసు=తప్పు, ఎన్నకకనరే=ఎంచేకుండ జూడుడు.

—• ఆశ్వాసాంతము. •—

క॥ సీకంటెలాతియైనది ! యేకడ నరయంగలేక • యెక్కడగన్నక
దాకంగనిలిచి యెల్లెడ । లేకలకల నందనీక • యేలెడిదిట్టా!. 275

టీ—లాతి=ఇతరము, కెకెక=కల్లలను, దిట్టా=శ్రేష్ఠుడా!
మాలిని॥ చెడ కడరినదంటా! • చెడ్డరా కాసికంటా!
అడ లడచెడిగండా! • యంతటం గల్గతండా!
చెడని సిరి గలాడా! • సీత క్రొల్లంటిటేడా!
అడగని జిగికాడా! • యార్కికీక సంగడిడా!. 276
టీ—దంట=నేర్పరీ, కంటా=పగవాడా!, గండా=మొనగాడా,
కలాడా=కలవాడా, సంగడిడా!=చెలికాడా!.

—• పుష్ప మాలి కా బంధ ము •—

సి	గి	గా	నె	రి,	జో
చ॥ సి రి	సీతజి	కోన	కీదాసరి	నంగస	కీన లి కార్త
గే	ల్లె	తా	జే	ద్ది,	నే
సి	గ	నే	ద	గె	దం
హ రి,	సంత	న గాంచి	న గిద్ద రి,	నన్న	ద గాచె డి రా॥ 277
దా	ల్ల	యై	జే	న్న	దం

—• గ ద్య •—

తే॥ ఇద్ది యయ్యరాజేనియెడి • యింట్లోనన్న
దగిన శేషయ్యకందు • తనరినట్టి
యూంజనేయాఖ్య జెలగిన • యతనిచేత
నెఱుగె “దాశరథిచరిత్ర” • నిదికడకత.

278

టీ—అయ్యరాజే=అబ్బరాజు, శేషయ్యకందు=శేషయ్యకొమా
రుడు, ఆంజనేయాఖ్య.....చేత=ఆంజనేయులపేరుచే బ్రకాశిం
చెడు హనుమంతరాయ శర్మ పాకయాజిచేత, దాశరథి చరిత్ర=
రామాయణమందు, ఇది=ఈ గ్రంథభాగము, కడకత=చివరకథ (తృతీ
యాశ్వాసము) ఎఱుగె=ఎక్కువగా వ్యాపించెను.

గ ద్య

ఇది శ్రీమత్సుగ్రీవ పట్టాభిషేకాద్యనే కాంధ్రగ్రంథనిర్మాణ చాతురీ
ధురంధర నన్యశోబంధురకాండిన్యసగోత్ర కలితాపస్తంబసూత్రచతుర్విధ
కవితామతల్లి కాబ్బరాజాన్వయ పయఃపారావార రాకాకైరవమిత్ర
నృసింహమాత్యపాత్ర, బొగ్గవర సుబ్బకవిరాయ దౌహిత్ర శ్రీదైవా
దైత మతప్రతిష్ఠాపన నందిరాజ లక్ష్మీనారాయణదీక్షిత ద్వితీయ
దౌహిత్ర ప్రియ మంగంబా శేషచలామాత్య తనయ
సుధీవింజి హనుమంతరాయశర్మ పాకయాజి ప్రణీతం
బైన శ్రీ మదచ్ఛాంధ్రనిరోధ్య నిర్గద్య
దాశరథి చరిత్రంబునందు
దృతీయాశ్వాసము.

సర్వేజనాస్సుఖినో
భ వంతు .

తే॥ గీ॥ కబ్బము నొనర్చినటువంటి • కవినీ సాయ
ముంచుకొనుచు డీకను వ్రాసి • యున్నవాడ
“సుజనరంజని” నాఁజేరు • జొనివినాడ
తప్పలెన్నక కైకొన • దలచినాడ
“నబ్బరాజే నీతారాము” • డనెడు వాడ.

అ చుచ్చ కా ను న్న వి.

1. అచ్చాంధ్ర నిరోష్ఠ్య నిర్గద్య సృగచరిత్ర.
2. శ్రీ నందిరాజ లక్ష్మీనారాయణ దీక్షిత చరిత్ర.
3. తే తరీయస్మార్త బ్రాహ్మణ హస్తభూషణము.
4. అభిమన్యుడు. } (వచనము.)
5. కళాపూర్ణుడు. }
6. నిరోష్ఠ్య ధనాజయ తీర్థయాత్ర (రూపకము)
7. ఆంధ్రమాఘ మాహాత్మ్యము.
8. ఆదినారాయణ శతకము.
9. ముద్దుమురారి శతకము.
10. శ్రీ త్రికూటాచల చరిత్ర. (యక్షగానము.)
12. అంబరీష చరిత్ర.
13. కవికర్ణ పేయము.

మదీయ జనకు
లైన అ. శేషాచ
లముగారి
కృతము.

పరియు వాఁ —

అ॥ హనుమంత రాయశర్మ పాకయాజి,

ఆంధ్రపండితుడు

బి. హెచ్. స్కూలు, పెరవలి (పోస్టు.)

పయా, తెనాలి, గుంటూరుజిల్లా.

పుస్తకం పంఖ్య	TPLA111B130
పుస్తకం పేరు	దాశరథిచరిత్ర
తారీఖు	26/10/24
ముందు అట్ట	NO
వెనుక అట్ట	NO
మొత్తం పేజీలు	177
పిద్ద సైజు పేజీలు	NO
ఖాళీ పేజీలు	10, 13
లేని పేజీలు	NO
తయారు చేసినది	vedavathi
పేజీలు విడదీసినది	vedavathi
స్కాన్ చేసినది	Hasseema
పరీక్ష చేసినది	pragathi
పేజీలు పరిశీలించినది	
లైబ్రరీంగు చేసినది	NL
ప్యాకింగు చేసినది	
పరిస్థితి	Good